INDIRA MAHAVIDYALAYA

KALAMB, DIST. YAVATMAL 445401

www.indiramahavidyalaya.com

AISHE ID: C-42925

Institution Track ID: MHCOGN15368

Criterion 3

Research, Innovations and Extension

KEY INDICATOR 3.3

Research Publications and Award

Metric No. 3.3.2 (QnM)

Number of books and chapters in edited volumes/books published and papers published in national/ international conference proceedings per teacher during last five years.

3.3.2 (3) Copy of the Cover page, content page and first page of the publication indicating ISBN number and year of publication for books/chapters.

Session:2018-19

Dr. Yashwant Moreshwar Donde Sarwajanik Shaikshanik Trust's
INDIRA MAHAVIDYALAYA
KALAMB, DIST. YAVATMAL, MAHARASHTRA 445401
Principal: 9422867658 IQAC Co-Ordinator: 8668564641
NAAC Accredited with 'B+' Grade, Under UGC Section 2(f) and 12 (B)
College Code-414 AISHE: C-42925
E mail - imvkalamb@yahoo.co.in Website – www.indiramahavidyalaya.com

DECLARATION

The information, reports, true copies of the supporting documents, numerical data, etc. furnished in this file is verified by IQAC and found correct.

Co-ordinator
IQAC
Indira Mahavidyalaya
Kalamb

Indira Mahavidyalaya
Code No. 414
Kalamb

P. B. Mandatke
PRINCIPAL
Indira Mahavidyalaya
Kalamb Dist. Yavatmal

Table of Contents

Session: 2018-19

Sl. No.	Name of the teacher	Title of the book/chapters published	Title of the paper	Title of the proceedings of the conference	Year of Calendar publication	ISBN number of the proceeding	Name of the publisher
1	Dr. Pavan Mandavkar	Conf. Paper	Shetkari Sanghatana Andolane Ani Sharad Joshi	Indian Farmer : Issues & Challenges	2019	976-81-309879-3-7	Principal, Shri Kisanlal Nathmal Goenka Arts & Comm. College, Karanja Lad, Dist. Washim
2	Dr. Veera Mandavkar	Adhyatm Jyoti Sant Bahinabai	NA	Book	2019	978-81-939072-0-7	Dr. Bhau Mandavkar Research Centre,Kalamb
3	Dr. K.R. Nemade	Recent Research at the intersection of Science & Technology	An Overview of Experimental Studies On Metallic Nanorefregirants	NA	2019	978-93-91768-30-0	Bhoomi Publishing,India
4	D.R. Jaronde	Manasa Shastrachi Multatve	Book	NA	2019	978-93-89492-09-5	Prashant Publication, Jalgaon
5	R.M.Wath	Bhartiya Rajkaran	Bhartatil Lokshahi	NA	2019	978-71-939080-4-1	Teeara Publication, Pune
6	N.R.Thavale	Bhartiya Rajkaran	Rajkiya Pakshyachi Bhumika	NA	2019	978-71-939080-4-1	Teeara Publication, Pune
7	S. Lakhdive	Bhartiya Rajkaran	Sattantaranche Badalte Swarup Vishleshtamatk Adhyayan	NA	2019	978-71-939080-4-1	Teeara Publication, Pune
8	N.V.Narule	Bhartiya Rajkaran	Rajkarnat Pradeshik Pakshyanche Mahatva: Ek Adhyayn	NA	2019	978-71-939080-4-1	Teeara Publication, Pune
9	P.S.Jawade	Bhartiya Rajkaran	Yavatmalatil Samajik Samassya va Upay	NA	2019	978-71-939080-4-1	Teeara Publication, Pune

10	K.R. Nemade	Bhartiya Rajkaran	Badlatya Prarashtra dhornat Jagtik Rajkarnawr zalela Parinam	NA	2019	978-71-939080-4-1	Teeara Publication, Pune
11	D.M.Chavan	Bhartiya Rajkaran	Parrashtra Dhoran Aani Apli Bhumika	NA	2019	978-71-939080-4-1	Teeara Publication, Pune
12	P.B.Ingale	Bhartiya Rajkaran	Vividh Rajkiya Pakshyachi badalti bhumika -Ek drustikshep	NA	2019	978-71-939080-4-1	Teeara Publication, Pune
13	Shital S. Raut	Bhartiya Rajkaran	Etihasat Mahilanche sthan : Etehasik Awlokan	NA	2019	978-71-939080-4-1	Teeara Publication, Pune
14	S.Khandekar	Bhartiya Rajkaran	Bhartiya Rajkarnat Bhartiya pakshyachi Badlati Paddhat	NA	2019	978-71-939080-4-1	Teeara Publication, Pune
15	V.Patki	Bhartiya Rajkaran	Bhartiya Sanvidhan	NA	2019	978-71-939080-4-1	Teeara Publication, Pune
16	Dr.V.Mandavakr	Bhartiya Rajkaran	Bhutpurva Pantpradhan Dr. Manmohan singh	NA	2019	978-71-939080-4-1	Teeara Publication, Pune
17	Dr.P.Mandavkar	Bhartiya Rajkaran	Mahila Sakshamikarn	NA	2019	978-71-939080-4-1	Teeara Publication, Pune
18	M.Rakhunde	Bhartiya Rajkaran	Deshantragt Rajakarnat Rajkiya Pakshyachi stiti	NA	2019	978-71-939080-4-1	Teeara Publication, Pune

19	Dr. Veera Mandavkar	Conf. Paper	Shetkari Jivan Ani Tyache Sahityatil Padsad	Indian Farmer : Issues & Challenges	2019	976-81-309879-3-7	Principal, Shri Kisanlal Nathmal Goenka Arts & Comm. College, Karanja Lad, Dist. Washim
20	Dr. Pavan Mandavkar	Adhyakshiya Bhashane	Book	Book	2019	978-81-939072-1-4	Amravati Vidyapeeth Marathi Pradhyapak Parishad, Amravti
21	Dr. K.R. Nemade	Effect of Tin Doping on DC Electrical Properties of Polyaniline	Effect of Tin Doping on DC Electrical Properties of Polyaniline	NA	2019	978-3659902185	LAP Lambert Academic Publishing
22	R.M.Wath	Vyavsaik Sankhyaki	Book	NA	2018	978-93-88708-02-9	Sai Jyoti Publications, Nagpur
23	R.M.Wath	Mahiti Tantradhyan aani vyavsahik mahiti prakriyan	Book	NA	2018	978-93-86011-72-5	Sai Jyoti Publications, Nagpur
24	D.R. Jaronde	Manasshastriy Prayog	Book	NA	2018	988-93-88113-11-3	Prashant Publication, Jalgaon
25	D.R. Jaronde	Audyogic Mansashastra	Book	NA	2018	978-81-936920-8-0	Prashant Publication, Jalgaon

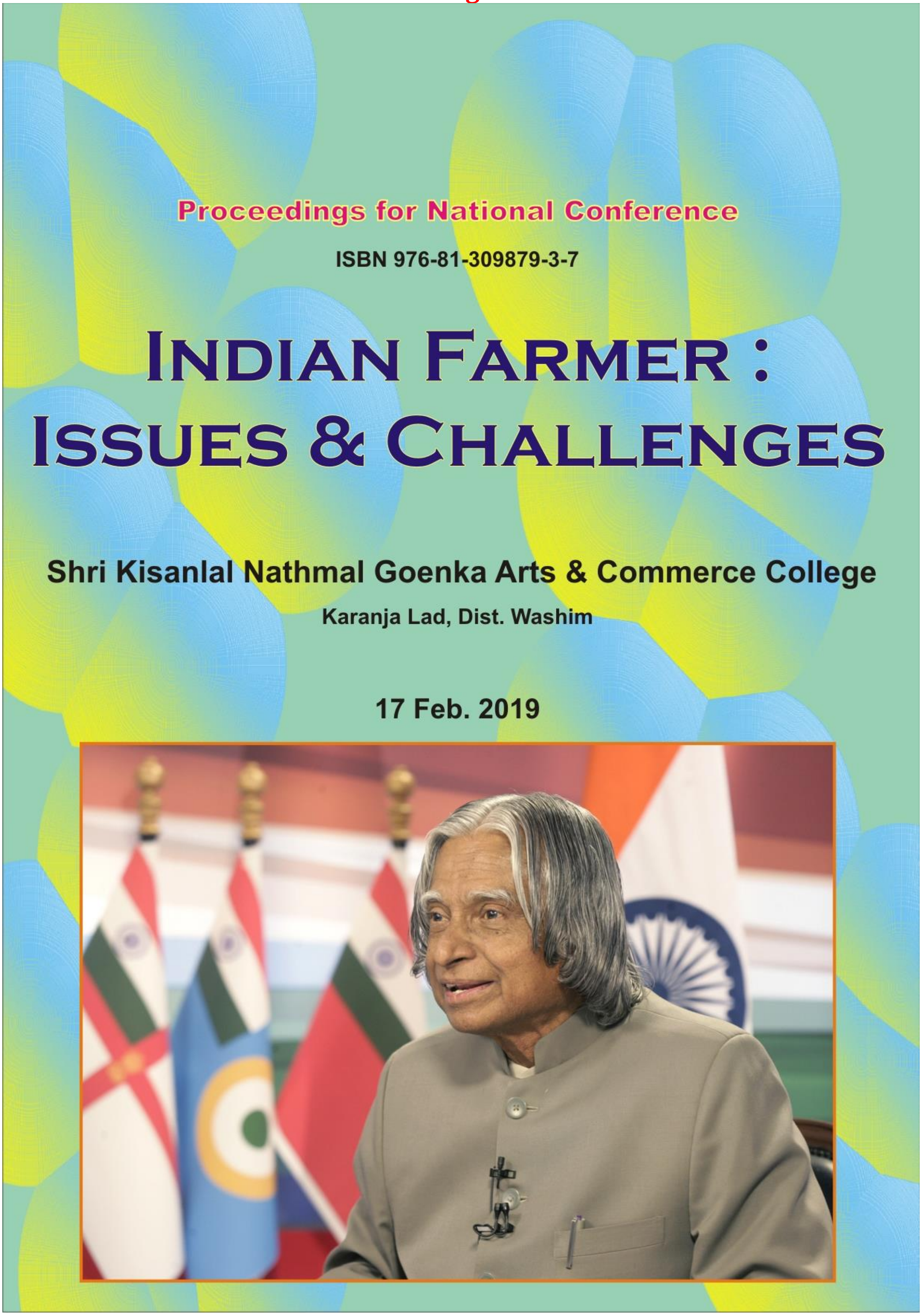
Proceedings for National Conference
ISBN 976-81-309879-3-7
INDIAN FARMER :
ISSUES & CHALLENGES
Shri Kisanlal Nathmal Goenka Arts & Commerce College
Karanja Lad, Dist. Washim
17 Feb. 2019

Shri Kisanlal Nathmal Goenka Arts & Commerce College
Karanja Lad, Dist. Washim

Conference Proceedings

ISBN 976-81-309879-3-7

National Conference on

Indian farmer: Issues and challenges

17 Feb. 2019

Chief Editor
© Dr. Vinay Kodape
Shri Kisanlal Nathmal Goenka Arts & Commerce College, Karanja Lad, Dist. Washim

Publisher
Principal
Shri Kisanlal Nathmal Goenka Arts & Commerce College, Karanja Lad, Dist. Washim

Printer
Ajanta Computer
Near University Gate, Aurangabad, Maharashtra

अ.क्र.	लेख आणि लेखकाचे नाव	पृष्ठ क्र.
१४	जागतिकीकरणाचा भारतीय शेती व्यवसायावर पडलेला प्रभाव एक अभ्यास **डॉ. खान इकबाल गफार**	५९-६०
१५	शंकर पाटलांच्या कथेतील जीवनदर्शन **सहा. प्रा. शशिकांत वि. काळे**	६१-६३
१६	भारतीय शेतीचा इतिहास व भारतीय शेती समोरील आव्हाणे **मंगेश दादाराव ताजने**	६४-६७
१७	भारतीय शेती क्षेत्रात महीलांची भूमिका **श्री. विकास काशिनाथ देशमुख**	६८-७०
१८	मराठी ग्रामीण कवितेतून अभिव्यक्त झालेले शेतकरी जीवन **प्रा. डॉ. गजानन भा. मुंधे**	७१-७५
१९	कृषी अर्थशास्त्र **प्रा. डॉ. नरेंद्र अ. ठाकरे**	७६-७८
२०	शेतकरी जीवनाचे साहित्यातील दर्शन : ग्रामीण कविता **प्रा. रेखा व्ही. इंगोले**	७९-८४
२१	शेती सुधारक - छत्रपती शिवाजी महाराज **प्रा. संदिप विठ्ठलराव भुरले**	८५-८९
२२	शेतकरी संघटनांच्या चळवळी व आंदोलने **प्रा. दिपमाला तिर्थराज गुप्ता**	९०-९२
२३	पश्चिम विदर्भातील कोळी जातीमधील कृषि, रोजगार व महिलांच्या दर्जाचे समाजशास्त्रीय अध्ययन **प्रा. डॉ. अनिल बळीराम वानखडे**	९३-९५
२४	शेतकरी संघटना आंदोलने आणि शरद जोशी **डॉ. पवन मांडवकर**	९६-१०४
२५	भारतातील आदिवासी शेतकऱ्यांच्या चळवळी **दिलीप दामु कुमरे**	१०५-१०८
२६	भारतीय शेतकरी व आजचे शासन **प्रा. मज्जित ए. पठाण**	१०९-११२

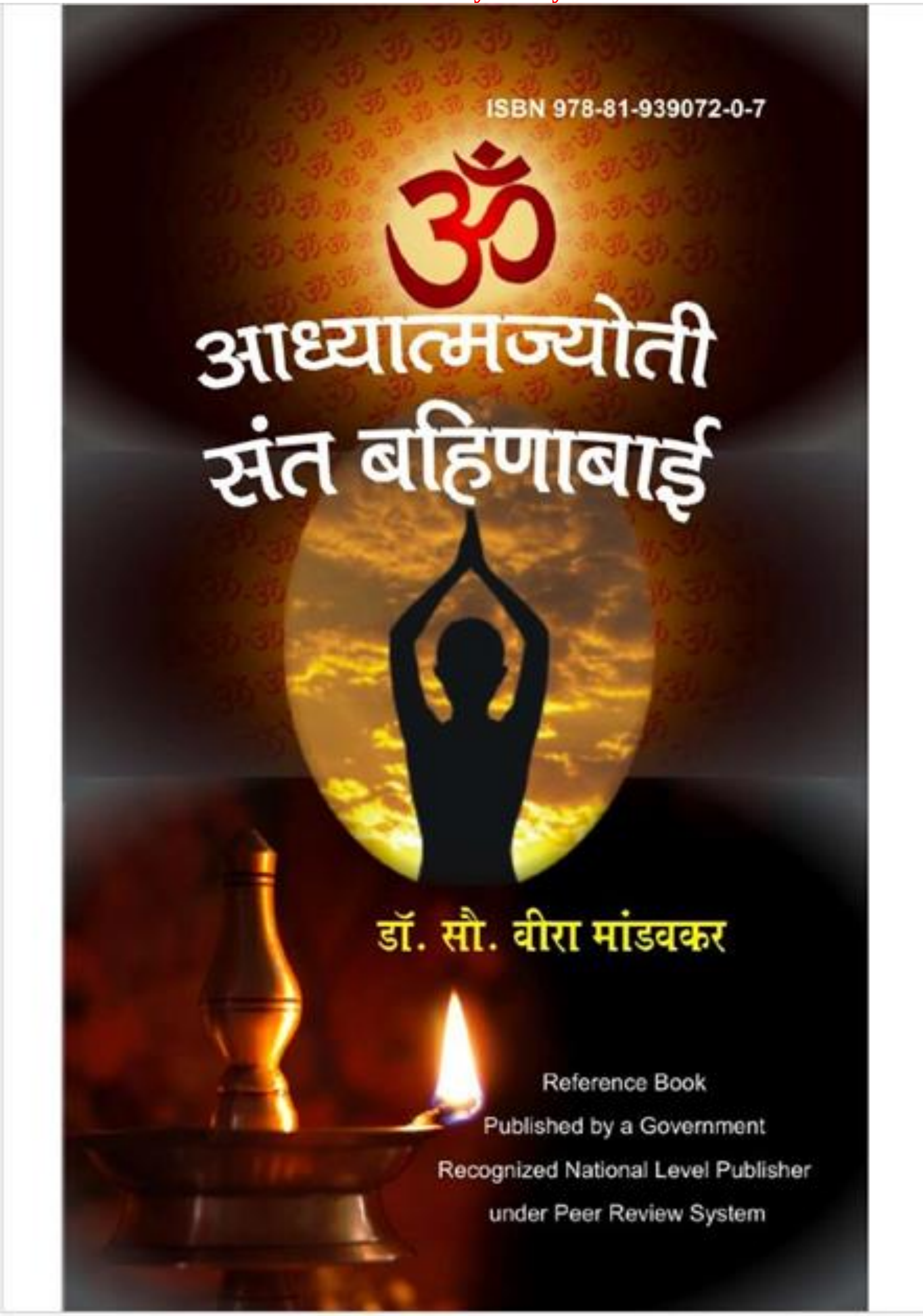
ISBN 978-81-939072-0-7
ॐ
आध्यात्मज्योती
संत बहिणाबाई
डॉ. सौ. वीरा मांडवकर
Reference Book
Published by a Government
Recognized National Level Publisher
under Peer Review System

ISBN 978-81-939072-0-7

Published by a Government Recognized National
Level Publisher under Peer Review System

आध्यात्मज्योती संत बहिणाबाई

डॉ.सौ. वीरा मांडवकर

डॉ. यशवंत मोरेश्वर दोंदे सार्वजनिक शैक्षणिक ट्रस्ट द्वारा संचालित

डॉ. भाऊ मांडवकर रिसर्च सेंटर

इंदिरा महाविद्यालय, कळंब, जि. यवतमाळ ४४५ ४०१

भ्रमणध्वनी ९४२२८६७६५८ / ९४०३०१४८८५

E mail : marathipradhyapak@gmail.com

सहयोगी वितरक

सेवा प्रकाशन

'पद्मनिलया', ४२, शिवाजी नगर, यवतमाळ ४४५ ००१

सेवा प्रकाशन

विजय कॉलनी, रुक्मिणी नगर, अमरावती ४४४ ६०६

मूल्य एकशे ऐंशी रुपये

ISBN 978-81-939072-0-7
ग्रंथप्रकार संदर्भग्रंथ REFERENCE BOOK
आध्यात्मज्योती संत बहिणाबाई
Adhytmajyoti Sant Bahinabai
© डॉ. सौ. वीरा मांडवकर
© Dr. Mrs. Veera Mandavkar
प्रथमावृत्ती २२ मार्च, २०१९ (तुकाराम बीज)
प्रकाशन क्र. १७
प्रती १०००
आकार डेमी
पृष्ठसंख्या १२८
मुखपृष्ठ फोर कलर
संगणक / मुखपृष्ठ रचना डॉ. पवन मांडवकर
प्रकाशक / मुद्रक / वितरक
डॉ. भाऊ मांडवकर रिसर्च सेंटर
इंदिरा महाविद्यालय, कळंब, जि. यवतमाळ ४४५ ४०१

पत्रव्यवहार – डॉ. पवन मांडवकर, पद्मनिलया',
४२, शिवाजी नगर, यवतमाळ ४४५ ००१
भ्रमणध्वनी ९४२२८६७६५८ / ९४०३०१४८८५
E mail : marathipradhyapak@gmail.com

(अभ्यासकांना सूचना - या पुस्तकातील मते ही लेखिकेची आणि विविध अभ्यासकांच्या मतांचा परामर्श घेऊन मांडलेली असली तरी नवनवीन संशोधन आणि स्थल, काल तसेच वाचकांच्या दृष्टीने त्यात वेगळेपणा असू शकतो. हीच मते ग्राह्य धरावी, असा आमचा आग्रह नसून संशोधक व अध्ययनकर्त्यांनी निष्कर्ष मांडताना संदर्भ मूलतः तपासून घ्यावेत, ही विनंती.)

मूल्य १८० रुपये

आध्यात्मज्योती संत बहिणाबाई

१. प्रस्तावना / ५
२. बहिणाबाईंचे लौकिक चरित्र / ८
३. बहिणाबाईंचे माहेर : देवगाव / ४१
४. बहिणाबाईंचे सासर : शिऊर / ४४
५. संत बहिणाबाईंची गुरुपरंपरा / ४७
 ५.१. गुरुमहिमा / ४७
 ५.२. गुरुपरंपरा / ४९
  ५.२.१. मत्स्येंद्रनाथ (मच्छिंद्रनाथ) / ५०
  ५.२.२. गोरक्षनाथ (गोरखनाथ) / ५१
  ५.२.३. गहिनीनाथ / ५२
  ५.२.४. निवृत्तिनाथ / ५३
  ५.२.५. ज्ञानेश्वर / ५४
  ५.२.६. सच्चिदानंदबाबा / ५५
  ५.२.७. विश्वंभर / ५६
  ५.२.८. राघवचैतन्य / ५७
  ५.२.९. केशवचैतन्य / ५८
  ५.२.१०. बाबाजीचैतन्य / ५९
  ५.२.११. तुकाराम महाराज / ६१
  ५.२.१२. विठोबा उर्फ विठ्ठल / ६३
  ५.२.१३. दीनकवी / ६५
६. बहिणाबाईंच्या व्यक्तित्वाची जडणघडण
आणि त्यांच्या वाङ्मयनिर्मितीवर पडलेला त्याचा प्रभाव / ६८
७. संत बहिणाबाईंचे आध्यात्मिक व तत्वज्ञानपर अभंग / ७८
 ७.१. बहिणाबाईंचे ब्रम्हकर्मपर अभंग / ७९
 ७.२. बहिणाबाईंचे वेदोत्पत्तीपर अभंग / ८१
 ७.३. बहिणाबाईंचे वेदनिष्ठापर अभंग / ८३
 ७.४. बहिणाबाईंचे वेदमहात्म्यपर अभंग / ८५
 ७.५. वेदांचा मथितार्थ सांगणारे बहिणाबाईंचे अभंग / ८६
 ७.६. योगसाधनांचा पुरस्कार करणारे अभंग / ८७

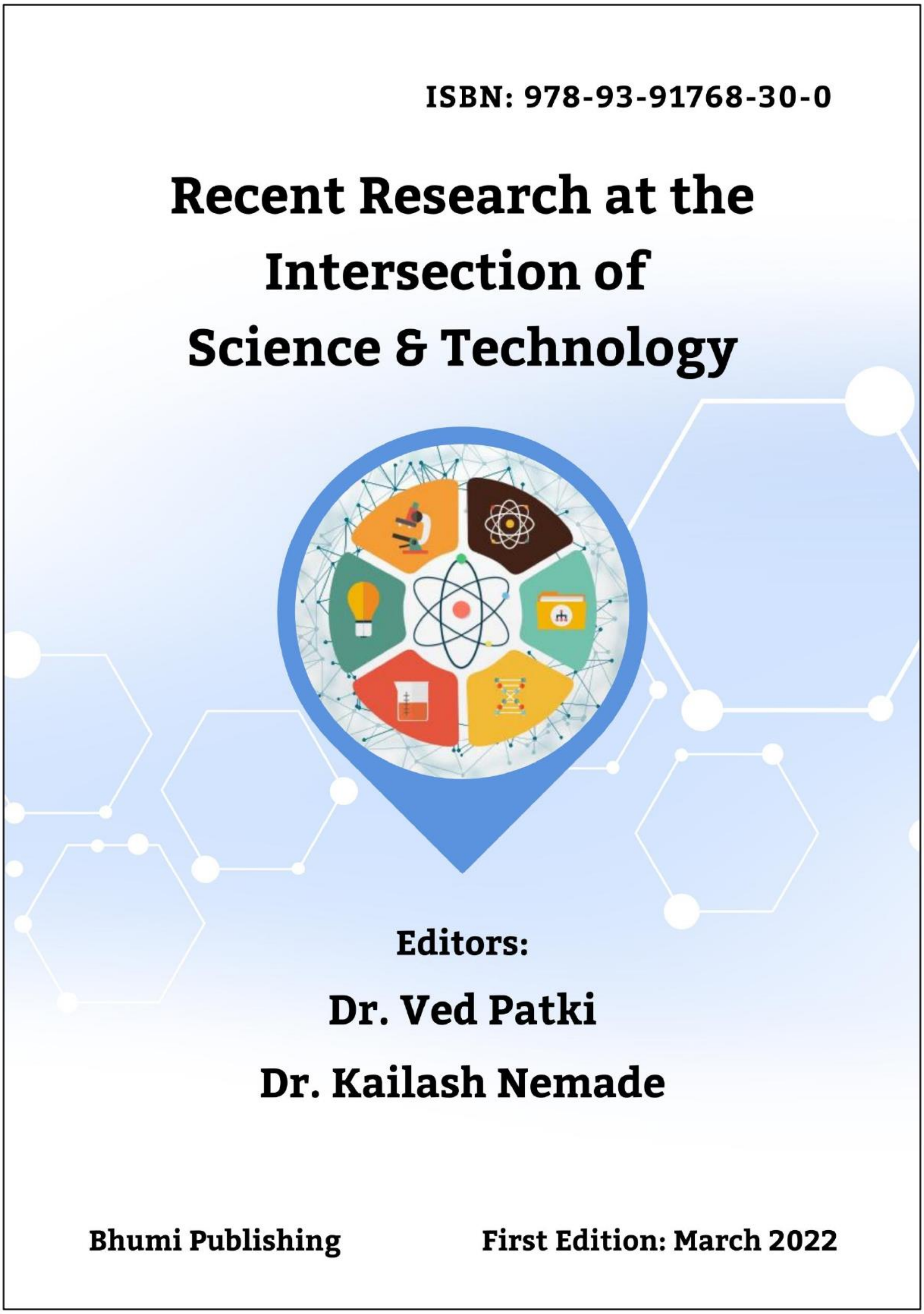
ISBN: 978-93-91768-30-0
Recent Research at the Intersection of Science & Technology
Editors:
Dr. Ved Patki
Dr. Kailash Nemade
Bhumi Publishing
First Edition: March 2022

First Edition: March 2022

ISBN: 978-93-91768-30-0

© Copyright reserved by the Editors

Publication, Distribution and Promotion Rights reserved by Bhumi Publishing, Nigave Khalasa, Kolhapur

Despite every effort, there may still be chances for some errors and omissions to have crept in inadvertently.

No part of this publication may be reproduced in any form or by any means, electronically, mechanically, by photocopying, recording or otherwise, without the prior permission of the publishers.

The views and results expressed in various articles are those of the authors and not of editors or publisher of the book.

Published by:

Bhumi Publishing,

Nigave Khalasa, Kolhapur 416207, Maharashtra, India

Website: www.bhumipublishing.com

E-mail: bhumipublishing@gmail.com

Book Available online at:

https://www.bhumipublishing.com/books/

CONTENT

Sr. No.	Book Chapter and Author(s)	Page No.
1.	**SPIDERS AS A POTENTIAL BIOINDICATOR OF SATPURA FOREST RANGES HEALTH** Nitin M. Raut	1 – 3
2.	**HERBAL ALTERNATIVE FOR SYNTHETIC CASTRATION** Dinesh Dabhadkar	4 – 7
3.	**STATUS, COMPLICATIONS AND RECENT ADVANCES IN MANAGEMENT OF SICKLE CELL DISEASE** Sandeep Chede	8 – 16
4.	**INDUCED MUTATION: A PROMISING WAY TO PRODUCE GENETICALLY MODIFIED CROP** U. A. More	17 – 22
5.	**GENE DIVERSITY: THE HIDDEN SECRET OF LIFE IN MAN** Rupali Tekade	23 – 27
6.	**BASICS OF IMMUNOLOGY** Mangesh K. Kaware	28 – 32
7.	**RECENT MEDICAL SCIENCE: A BOON BEHIND PANDEMIC** Pankaj W. Chaudhari	33 – 38
8.	**ALUMINO-BORATE PHOSPHORS FOR LUMINESCENCE APPLICATION** Ritesh S. Palaspagar	39 – 46
9.	**A GREEN SYNTHETIC APPROACH FOR THE DOPED ZnO NANOPARTICLES FOR OPTOELECTRONIC APPLICATION** Snehal R. Khandekar	47 – 52
10.	**FOURTH GENERATION POLYMER SOLAR CELLS** Sanjay Takpire	53 – 57
11.	**RECENT ADVANCES IN TIO_2 BASED NANOFIBERS** D. J. Bhagat	58 – 62
12.	**BASICS OF GENETIC ENGINEERING AND ITS APPLICATIONS IN RECENT ERA** S. D. Dawada	63 – 71

13.	**CONTRIBUTION OF COMPUTATIONAL BIOLOGY IN COVID-19 RESEARCH** Ashwin Atkulwar	72 – 78
14.	**TARGETED GENE THERAPY - A REVOLUTION IN HEALTHCARE** Ved Patki	79 – 87
15.	**AN OVERVIEW OF EXPERIMENTAL STUDIES ON METALLIC NANOREFRIGERANTS** Kailash Nemade	88 – 92

Prof. Dinesh R. Jaronde: Manasa Shastrachi Multatve

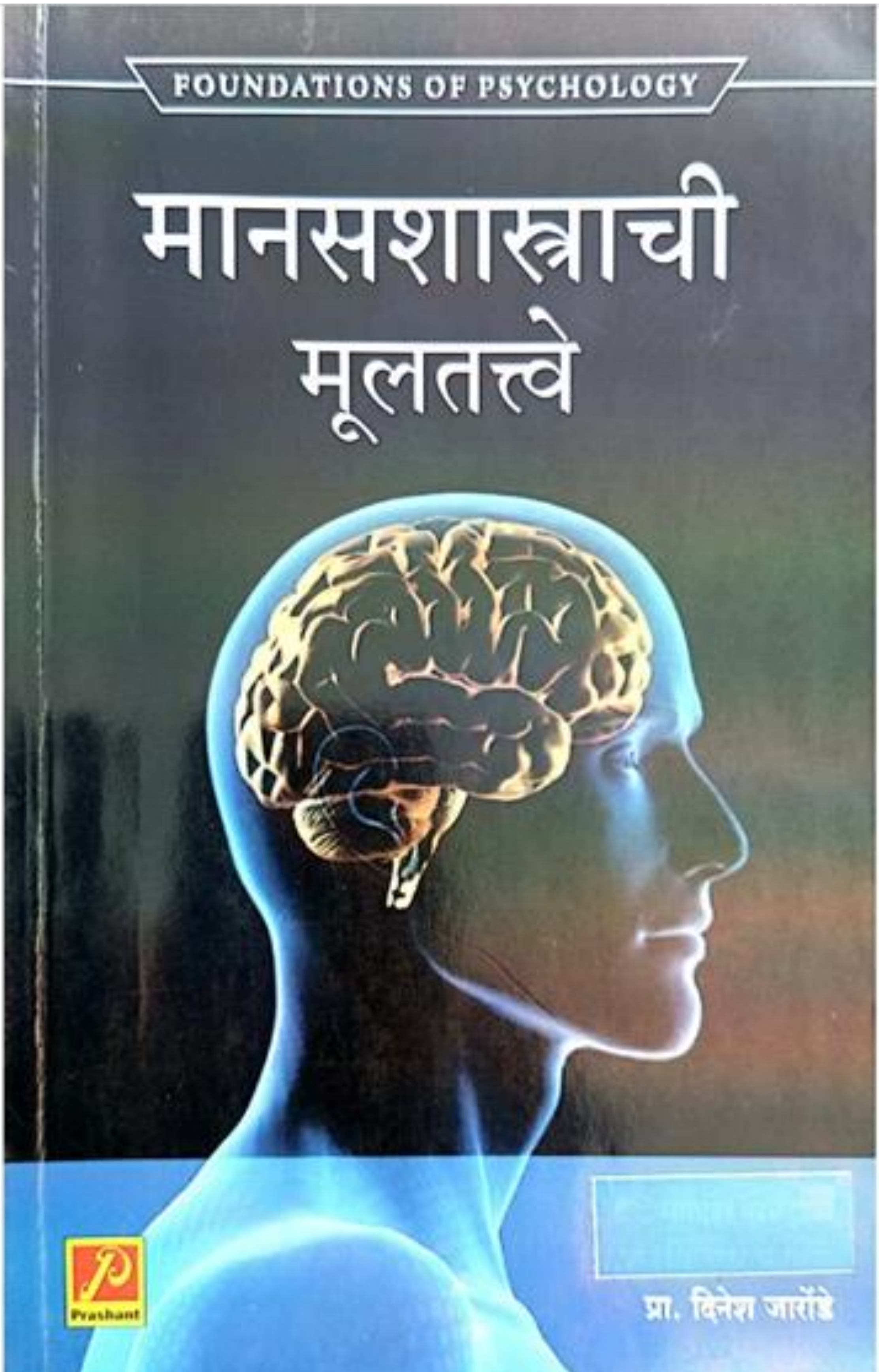

Scanned with OKEN Scanner

मानसशास्त्राची मूलतत्त्वे
(Foundations of Psychology)
© सुरक्षित

प्रकाशक । मुद्रक
रंगराव पाटील
प्रशांत पब्लिकेशन्स
3, प्रताप नगर, श्री संत ज्ञानेश्वर मंदिर रोड,
नूतन मराठा महाविद्यालयाजवळ,
जळगाव 425001.

दूरध्वनी । वेब । ईमेल
0257-2235520,2232800
www.prashantpublications.com
prashantpublication.jal@gmail.com

आवृत्ती । आयएसबीएन । किंमत
ऑगस्ट, 2019
978-93-89492-09-5
₹ 150/-

WITH BEST COMPLEMENTS
FROM
AUTHORS AND PUBLISHERS

अक्षरजुळवणी
प्रशांत पब्लिकेशन्स

या पुस्तकातील कोणताही मजकूर, कोणत्याही स्वरूपात वा माध्यमात पुनःप्रकाशित अथवा संग्रहित करण्यासाठी लेखक/प्रकाशक दोघांचीही लेखी पूर्वपरवानगी घेणे बंधनकारक आहे.

Scanned with OKEN Scanner

अनुक्रमणिका

१) मानसशास्त्राची प्रस्तावना ७
Introduction of Psychology

१) मानसशास्त्र : एक विज्ञान, मानसशास्त्राची ध्येये, २) मानसशास्त्राचा इतिहास आणि मानसशास्त्राचे दृष्टिकोन (संरचना, कार्यवाद, वर्तनवाद, गेस्टाल्टवाद, मनोविश्लेषणवाद, मानवतावाद, जैवीकवाद, बोधात्मकवाद, उत्क्रांतीवाद, सामाजिक-सांस्कृतिक वाद, ३) भारतामधील मानसशास्त्र : आद्य आणि सद्यस्थिती, ४) मानसशास्त्रातील व्यवसाय विषयक मार्ग आणि मानसशास्त्राची क्षेत्रे (चिकित्सा, औद्योगिक व संघटन, शैक्षणिक, सामाजिक, वैकासिक, आरोग्य, गुन्हेगारी, न्याय, सैनिक, खेळ, चेता, पर्यावरण, सकारात्मक, आत्मीक, स्त्री व बाल मानसशास्त्र) ५) मानसशास्त्राच्या अभ्यासपद्धती.

२) बोधनिक प्रक्रिया.. ४७
Cognitive Process

१) वेदन, अवधान आणि प्रत्यक्षीकरणाचे स्वरूप, संवेदन संगठन नियम, २) अध्ययन - अभिजात आणि व्यापक अभिसंधान, बोधात्मक आणि निरीक्षणात्मक अध्ययन, ३) स्मृती - प्रक्रिया, माहीती प्रक्रीयण प्रारूपे, ४) विस्मरण - विस्मरण सिद्धांत, ५) स्मृतीसुधार विद्या तंत्रे.

३) प्रेरणा आणि भावना ७७
Motivation & Emotion

१) प्रेरणा - व्याख्या, समस्थिती आणि मॅस्लोची प्रेरणा, वर्चस्व श्रेणी २) प्रेरणेचे प्रकार, जैविक आणि सामाजिक प्रेरणा, ३) प्रेरणात्मक संघर्ष - व्यक्ती-अंतर्गत संघर्ष आणि आंतरवैयक्तीक संघर्ष, ४) भावना - व्याख्या, स्वरूप, भावनेचे महत्व, मुलभूत भावना (आनंद, उत्साह, कोमलता, दुःख, राग, भीती, प्रेम) ५) संघर्ष सोडविण्याचे कौशल्य.

Scanned with OKEN Scanner

सद्यःस्थितीत फार मोठ्या प्रमाणात ताणतणाव, चिंता, भीती, असक्ती वाढत आहे. त्यामुळे सुख, समाधान मानवी मनापासून दुरावल्या गेले आहे. मानसिक समस्या वाढत आहे त्यामुळे शारीरिक समस्या निर्माण होत आहे. व्यक्तीची जसजसी दमछाक व कोंडी होत आहे तसतसा व्यक्ती केंद्रित होत आहे. त्यातून सुटण्याचे अनेक मार्ग व्यक्ती चोखाळतांना दिसतो. यासाठी सामान्य व्यक्तीसाठी 'मानसशास्त्र' हा विषय सद्यास्थितीत महत्वाचा, वरदानच ठरत आहे. या पुस्तकातील प्रत्येक प्रकरणामध्ये प्रत्येक घटक हा व्यवस्थित व साजेश्या सोप्या पद्धतीने मांडण्याचा, उलगडण्याचा प्रयत्न केलेला आहे. ज्यातून विद्यार्थ्यांना व सामान्य व्यक्तीला सुद्धा या पुस्तकातील सर्वच संकल्पना स्पष्ट होतील व जीवन उपयोगी ठरतीलच.

Prashant

₹ 150

ISBN [illegible]

www.prashantpublications.com
prashantpublication.jal@gmail.com

Scanned with OKEN Scanner

R.M. Wath: Bhartatil Lokshahi

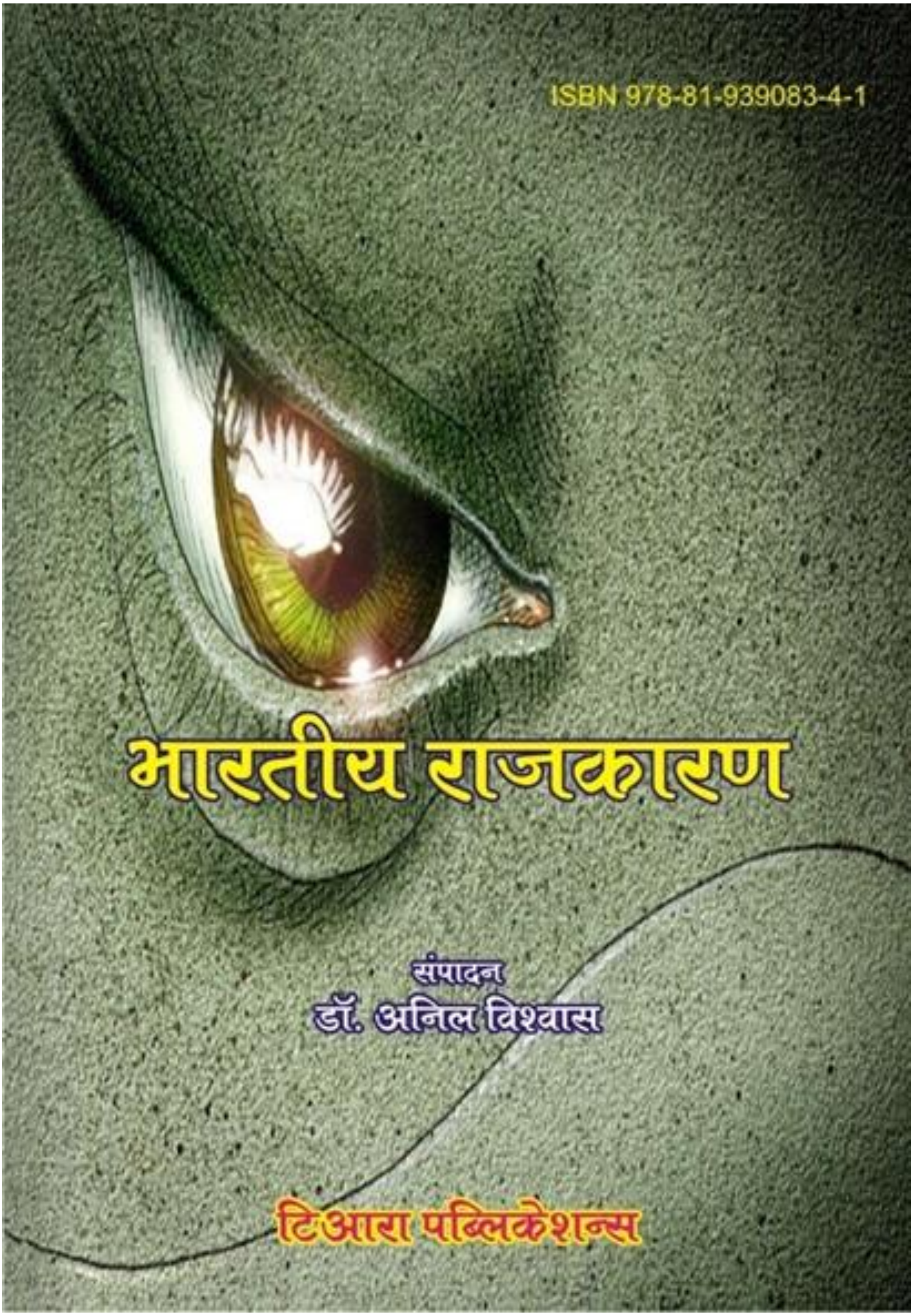

ISBN 978-81-939083-4-1

भारतीय राजकारण

भारतीय राजकारणावरील विविध शाखांच्या अध्यापकांनी
घेतलेल्या संशोधनपर लेखांचा संपदित ग्रंथ

संपादन
डॉ. अनिल विश्वास

टिआरा पब्लिकेशन्स
दशभूजा गणेश मंदिरामागे, पौड रोड,
कोथरूड, पुणे ४११०२९
tiarapublication@rediffmail.com

मूल्य दोनशे रुपये

❐ ISBN 978-81-939083-4-1

❐ **भारतीय राजकारण**
Bhartiya Rajkaran

❐ **संपादन**
डॉ. अनिल विश्वास

❐ || सर्व हक्क सुरक्षित

❐ **प्रथमावृत्ती** १ ऑगस्ट, २०१९

❐ **प्रकाशन क्र.** २४

❐ **प्रती** ५००

❐ **आकार** डेमी

❐ **प्रकाशक**
टिआरा पब्लिकेशन्स
दशभूजा गणेश मंदिरागागे, पौड रोड,
कोथरूड, पुणे ४११०२९
tiarapublication@rediffmail.com

❐ मूल्य २०० रुपये

(या ग्रंथात प्रकाशित विचार हे त्या त्या मान्यवरांचे असून त्या मतांशी संपादक, प्रकाशक किंवा मुद्रक सहमत असतीलच असे नाही.)

अनुक्रमणिका

	संपादकीय, अनुक्रमणिका		3-5
1	भारतातील लोकशाही	प्रा. रेखा वाठ	6-8
2	जागतिक राजकारणाची बदलती पद्धत	डॉ. अभय रानडे	9-12
3	राजकीय पक्षांची भूमिका	प्रा. एन.आर. ठवळे	13-15
4	सत्तासंघर्षात पक्षाची बदलती भूमिका	डॉ. संजय वानखडे	16-20
5	भारत–चीन संबंध – एक अभ्यास	प्रा. डी.एस. पाटील	21-23
6	राजकारणातील राजकीय पक्षाचे बदलते स्वरूप	डॉ. सावित्री सनागळे	24-26
7	सत्तातरांचे बदलते स्वरूप विश्लेषणात्मक अध्ययन	प्रा.सरोज लखदिवे	27-29
8	भारतीय राजकारण आणि राजकीय पक्ष	प्रा. डॉ. सुशीला डाबरे	30-32
9	राजकारणात प्रादेशिक पक्षांचे महत्त्व: एक अध्ययन	प्रा. नीळकंठ नरूले	33-35
10	यवतमाळातील सामाजिक समस्या व उपाय	प्रा. प्रशांत जवादे	36-38
11	महाराष्ट्राच्या राजकारणात वंचित बहुजन आघाडी	डॉ. संदेश सामटकर	39-41
12	बदलत्या परराष्ट्र धोरणाचा जागतिक राजकारणावर झालेला परिणाम	डॉ. कैलाश नेमाडे	42-44
13	राजकारणात नैतिक मापदंडाची पायमल्ली	डॉ. एस. एम. टाकळे	45-49
14	आपल्या देशापुढील परराष्ट्र धोरणाची आव्हाने	डॉ. गिरीधर साळवे	50-52
15	परराष्ट्र धोरण आणि आपली भूमिका	डॉ. डी.एम. चव्हाण	53-55
16	विविध राजकीय पक्षांची बदलती भूमिका – एक दृष्टिक्षेप	प्रा. डॉ. पांडुरंग इंगळे	56-57
17	राजकारण आणि भारतीय राजकीय पक्षांचे बदलते स्वरूप	प्रा. दमयंती वाळके	58-59
18	इतिहासात महिलांचे स्थान : ऐतिहासिक अवलोकन	प्रा. शीतल राऊत	60-63
19	राजकीय पक्षांची बदलती भूमिका व परिणाम	प्रा. माणिकराव पवार	64-65
20	भारतीय राजकारण आणि भारतीय राजकीय पक्षांची बदलती पध्दत	प्रा.स्नेहल खांडेकर	66-68
21	राज्याच्या लोकशाहीत पक्षाची बदलती कार्यपध्दती	प्रा. डॉ. संजय बनसोडे	69-70
22	भारतीय संविधान	डॉ. वेद पतकी	71-74
23	भूतपूर्व पंतप्रधान डॉ. मनमोहन सिंग	डॉ. वीरा मांडवकर	75-77
24	राजकीय पक्षांचे सत्तास्वार्थ	प्रा.डॉ. वैदेही सामरा	78-83

भारतातील लोकशाही

प्रा. रेखा वाठ
सहयोगी प्राध्यापक
इंदिरा महाविद्यालय
कळंब, जि. यवतमाळ

प्रस्तावना :—

१५ ऑगष्ट १९४७ ला भारताला स्वातंत्र्य मिळाले व स्थानिक स्वराज्य संस्थावर असलेले परकीय नियंत्रण संपुष्टात आले. १९४७ मध्ये ग्रामपंचायतीच्या कायद्यात दुरूस्ती करण्यात आली व १९४८ मध्ये केंद्रीय आरोग्यमंत्री अमरित कौर यांच्या अध्यक्षतेखाली देशातील सर्व राज्यांच्या स्थानिक स्वराज्य संस्थांच्या प्रश्नावर चर्चा करण्याकरीता संमेलन भरविण्यात आले. २६ जानेवारी १९५०ला भारताचे संविधान अंमलात आले व संविधानाच्या मार्गदर्शक तत्वामध्ये कलम ४० अंतर्गत ग्रामीण स्तरावर 'ग्रामपंचायत' स्थापन करण्याची तरतुद करण्यात आली.

सोबतच भारतसरकारने ग्रामिण पुनर्निर्माण योजना तयार करून ग्रामीण विकासावर अधिकभर देण्याच्या योजना तयार करण्यात आल्या. त्यामधील पहिली योजना म्हणजे सामुदायिक विकास कार्यक्रम ही होय. त्यानंतर भारतात पंचवार्षिक योजनांची सुरुवात करण्यात आली. भारत हा खेड्यांचा देश असल्यामुळे व भारताची अर्थव्यवस्थाही ग्रामीण अर्थव्यवस्थेवर अवलंबून असल्यामुळे जोपर्यंत ग्रामीण जनतेचा मागासलेपणा दुर होणार नाही. तोपर्यंत भारतीय अर्थव्यवस्था ही परीपक्व होणार नाही हे उघडच होते. म्हणून भारतसरकारने ग्रामीण समाजाच्या सर्वांगीण उन्नतीसाठी गांधीजींच्या जन्मदिवसापासून म्हणजे २ ऑक्टोबर १९५२ पासुन सामुहीक विकास कार्यक्रम सुरू केला.

अ) सामुहिक विकास कार्यक्रम :—

सामुहिक विकासाची व्याख्या योजना आयोगाने अशाप्रकारची केली आहे की, ही अशी पद्धती आहे की, जिच्याद्वारे पंचवार्षिकयोजना खेड्यांच्या सामाजिक व आर्थिक जीवनात संपूर्ण बदल घडवून आणण्याची प्रक्रिया सुरू करण्याचा प्रयत्न करते [१] ग्रामीण जनतेच्या जिवनजगण्याच्या पद्धतीमध्ये सर्वतोप्रकारचे प्रयत्न करून त्यामध्ये सुधारणा करणे म्हणजेच सामुहीक विकास कार्यक्रम होय.

सामुदायिक विकास कार्यक्रमाचे केंद्रीय प्रशासक व स्वतंत्र भारताचे पहिले केंद्रीय स्थानिक स्वराज्यसंस्थेचे मंत्री एस.के. डे. ने या कार्यक्रमाची तुलना अशा एका सुंदर बगीच्या सोबत केली. ज्याची निर्मिती एका प्रशिक्षित माळ्याने केली आहे, ते म्हणतात. 'जंगल वनस्पतीयो का पुंज होता है, जंगल मे विर्षेले घास—पान से लेकर फलदायक वृक्षोंतक सभीप्रकार की वनस्पतीयाँ पायी जाती है । उनमे से प्रत्येक धक्कम—धक्का द्वारा दुसरो को दुर हटाकर स्वयं स्थान प्राप्त करने का प्रयत्न करती है'[२]

ब) राष्ट्रीय विस्तार सेवा :—

केंद्रशासनाने १९५३ मध्ये पुन्हा एक 'राष्ट्रीय विस्तार सेवा' नावाचा कार्यक्रम सुरू केला. वरील दोन्ही कार्यक्रमाचे उद्दीष्टे सारखेच होती. संपुर्ण देशाकरीता कायम स्वरूपी विस्तार सेवा निर्माण करण्याच्या उद्देशाने हा निर्णय घेण्यात आला. समाज विकास कार्यक्रम तीन टप्प्यात कार्यान्वीत करण्यासंबंधीची व्यवस्था करण्यात आली. हे तीन टप्पे अ) राष्ट्रीय विस्तार गट ब) जोमदार विकासगट क) जोमदार विकासोत्तर गट असे होते. यामध्ये खंड विकास अधिकारी व ग्रामस्तरीय सचिव अशा पदांची निर्मिती या योजनेमध्ये करण्यात आली. एका विकासखंडाच्या अंतर्गत जवळपास ३०० खेड्यांचा समावेश केल्या गेला होता. अशाप्रकारे १९५२ व १९५३ ला अनुक्रमे सामुदायिक विकास योजना, राष्ट्रीय विस्तार सेवा ग्रामीण जनतेच्या पुनरबांधणीकरीता निर्माण करण्यात आल्या होत्या.

परंतु सामुहिक विकास योजना आणि राष्ट्रीय विस्तार सेवा यांना पाहिजे त्याप्रमाणात यश येऊ शकले नाही. म्हणुन केंद्रसरकारने श्री. बलवंतराव मेहता यांच्या अध्यक्षतेखाली एका समितीची नियुक्ती केली.

N.R. Thavale: Rajkiya Pakshyachi Bhumika

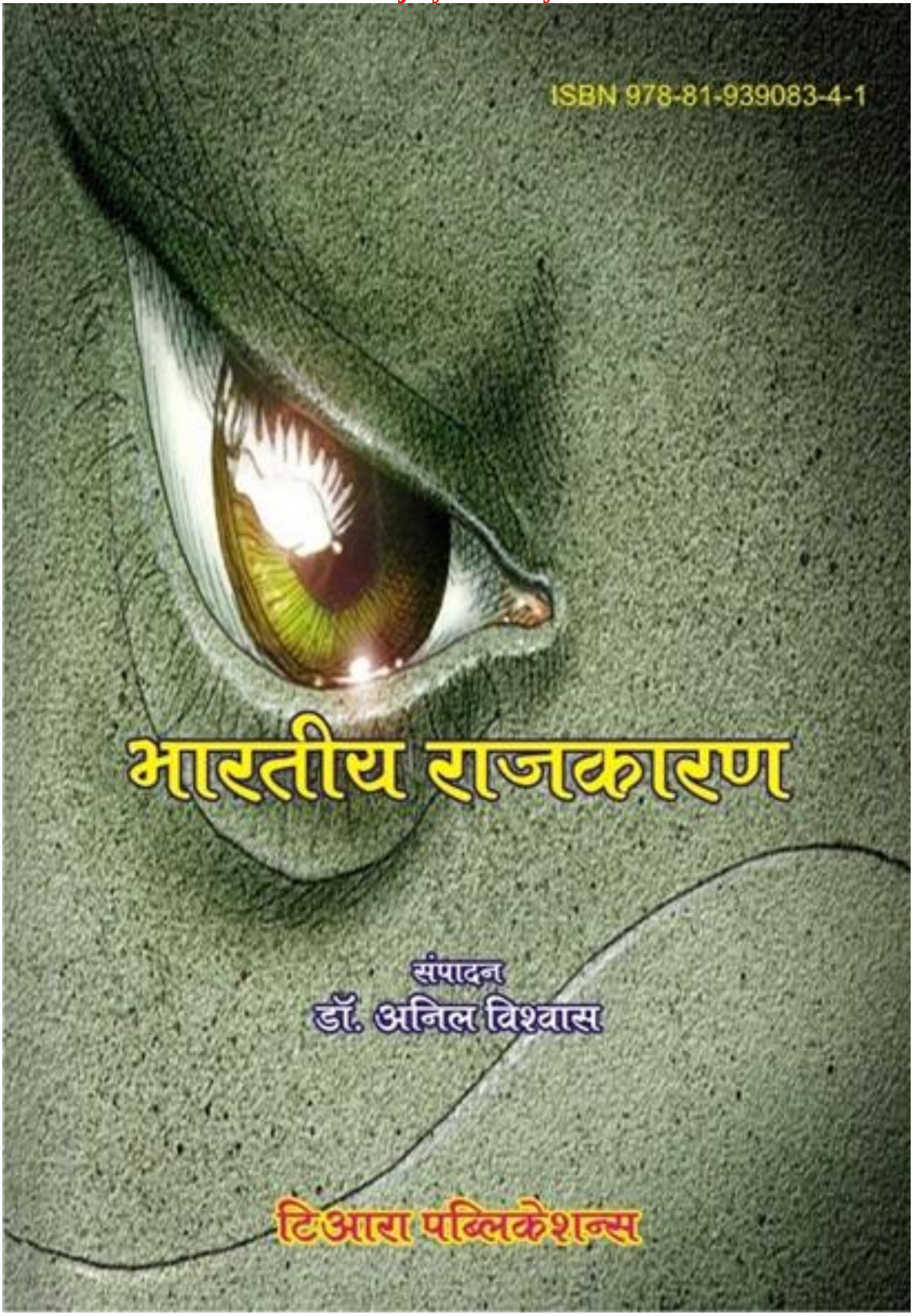

ISBN 978-81-939083-4-1

भारतीय राजकारण

भारतीय राजकारणावरील विविध शाखांच्या अध्यापकांनी
घेतलेल्या संशोधनपर लेखांचा संपदित ग्रंथ

संपादन
डॉ. अनिल विश्वास

टिआरा पब्लिकेशन्स
दशभूजा गणेश मंदिरामागे, पौड रोड,
कोथरूड, पुणे ४११०२९
tiarapublication@rediffmail.com

मूल्य दोनशे रुपये

❒ ISBN 978-81-939083-4-1

❒ **भारतीय राजकारण**
Bhartiya Rajkaran

❒ **संपादन**
डॉ. अनिल विश्वास

❒ || सर्व हक्क सुरक्षित

❒ **प्रथमावृत्ती** १ ऑगस्ट, २०१९

❒ **प्रकाशन क्र.** २४

❒ **प्रती** ५००

❒ आकार डेमी

❒ **प्रकाशक**
टिआरा पब्लिकेशन्स
दशभूजा गणेश मंदिरागागे, पौड रोड,
कोथरूड, पुणे ४११०२९
tiarapublication@rediffmail.com

❒ मूल्य २०० रुपये

(या ग्रंथात प्रकाशित विचार हे त्या त्या मान्यवरांचे असून त्या मतांशी संपादक, प्रकाशक किंवा मुद्रक सहमत असतीलच असे नाही.)

अनुक्रमणिका

	संपादकीय, अनुक्रमणिका		3-5
1	भारतातील लोकशाही	प्रा. रेखा वाठ	6-8
2	जागतिक राजकारणाची बदलती पद्धत	डॉ. अभय रानडे	9-12
3	राजकीय पक्षांची भूमिका	प्रा. एन.आर. ठवळे	13-15
4	सत्तासंघर्षात पक्षाची बदलती भूमिका	डॉ. संजय वानखडे	16-20
5	भारत—चीन संबंध — एक अभ्यास	प्रा. डी.एस. पाटील	21-23
6	राजकारणातील राजकीय पक्षाचे बदलते स्वरूप	डॉ. सावित्री सनागळे	24-26
7	सत्तातरांचे बदलते स्वरूप विश्लेषणात्मक अध्ययन	प्रा.सरोज लखदिवे	27-29
8	भारतीय राजकारण आणि राजकीय पक्ष	प्रा. डॉ. सुशीला डाबरे	30-32
9	राजकारणात प्रादेशिक पक्षांचे महत्त्व: एक अध्ययन	प्रा. नीळकंठ नरूले	33-35
10	यवतमाळातील सामाजिक समस्या व उपाय	प्रा. प्रशांत जवादे	36-38
11	महाराष्ट्राच्या राजकारणात वंचित बहुजन आघाडी	डॉ. संदेश सामटकर	39-41
12	बदलत्या परराष्ट्र धोरणाचा जागतिक राजकारणावर झालेला परिणाम	डॉ. कैलाश नेमाडे	42-44
13	राजकारणात नैतिक मापदंडाची पायमल्ली	डॉ. एस. एम. टाकळे	45-49
14	आपल्या देशापुढील परराष्ट्र धोरणाची आव्हाने	डॉ. गिरीधर साळवे	50-52
15	परराष्ट्र धोरण आणि आपली भूमिका	डॉ. डी.एम. चव्हाण	53-55
16	विविध राजकीय पक्षांची बदलती भूमिका — एक दृष्टिक्षेप	प्रा. डॉ. पांडुरंग इंगळे	56-57
17	राजकारण आणि भारतीय राजकीय पक्षांचे बदलते स्वरूप	प्रा. दमयंती वाळके	58-59
18	इतिहासात महिलांचे स्थान : ऐतिहासिक अवलोकन	प्रा. शीतल राऊत	60-63
19	राजकीय पक्षांची बदलती भूमिका व परिणाम	प्रा. माणिकराव पवार	64-65
20	भारतीय राजकारण आणि भारतीय राजकीय पक्षांची बदलती पध्दत	प्रा.स्नेहल खांडेकर	66-68
21	राज्याच्या लोकशाहीत पक्षाची बदलती कार्यपध्दती	प्रा. डॉ. संजय बनसोडे	69-70
22	भारतीय संविधान	डॉ. वेद पतकी	71-74
23	भूतपूर्व पंतप्रधान डॉ. मनमोहन सिंग	डॉ. वीरा मांडवकर	75-77
24	राजकीय पक्षांचे सत्तास्वार्थ	प्रा.डॉ. वैदेही सामरा	78-83

राजकीय पक्षांची भूमिका

प्रा. एन.आर. ठवळे
इंदिरा महाविद्यालय, कळंब, जि. यवतमाळ

प्रस्तावना

भारतामध्ये संसदीय शासन व्यवस्थेचा अवलंब करण्यात आला. त्यानुसार कार्यपालीका कायदेमंडळाला जबाबदार ठेवली गेली. त्यामध्ये प्रमुख्याने केंद्रीय पातळीवर लोकसभेच्या बहुमतावर मंत्रिमंडळाचे तर राज्यामध्ये विधान सभेच्या बहुमतावर राज्याच्या मंत्रिमंडळाचे अस्तित्व अवलंबुन ठेवले आहे. याकरीता अस्तित्वात असणारे राजकीय पक्ष निवडणुका लढवितात आणि बहुमत प्राप्त करून आपल्या पक्षाची किंवा आघाडी करून सरकार स्थापन करतात. बहुपक्ष पध्दतीचा अवलंब केल्यामुळे अनेकवेळा प्रस्तूत निवडणुकांमध्ये कोणत्याही एका पक्षाला किंवा आघाडीला सुध्दा बहुमत मिळत नाही. तेंव्हा घटनात्मक पेचप्रसंग निर्माण होतात. प्रसंगी विशेषत: राज्यामध्ये ३५६ कलमाचा वापर करून राष्ट्रपती श्शासन लागू केले जाते. किंवा अनेकवोळा विरोधी विचार धारेच्या पक्षाचे एकत्र येवून सरकार स्थापन केले जाते. त्याचे उदाहरण म्हणजे सध्याचे महाराष्ट्राचे महाविासि आघाडीचे सरकार हे होय. अशा परिस्थितीत भारतातील प्रमुख राजकीय पक्षांची भुमिका काय असते? याचा महाराष्ट्राच्या संदर्भात शोध घेणे हा याश्शोधनिबंधाचा प्रमुख उद्देश आहे.

महाराष्ट्रामधील २०१९ चा सत्तासंघर्ष

अत्यंत नाट्यमयरित्या २०१९ च्या विधान सभेच्या निवडणुक निकाला नंतर महाराष्ट्राच्या राजकारणाने कलाटनी घेतली. या निवडणुकीमध्ये कॉंग्रेस, राष्ट्रवादी कॉंग्रस, शिवसेना आणि भाजपला सुध्दा बहुमत प्राप्त करता आले नाही. त्यातच शिवसेनेने मुख्यमंत्री पदावर दावा केल्यामुळे आणि तो दावा भाजपने फेटाळल्यामुळे ३० वर्षापासूनची असणारी युती संपुष्टात आली. एकटयाच्या बळावर कोणताही पक्ष सरकार बणवू शकत नव्हता. म्हणून शिवसेनेने राष्ट्रवादी कॉंग्रेस पक्षाच्या माध्यमातून कॉंग्रेस पक्षाचे समर्थन मिळविले. आणि उध्दव ठाकरेंच्या नेतृत्वातमहाविकास आघाडीचे सरकार स्थापन केले.त्यामुळे प्रसंगावरून महाराष्ट्राच्या राजकीय पक्षांच्या विचारप्रणालीचे काय त्यामध्ये बदल झाला आहे काय? याचे विश्लेषण पुढील प्रमाणे करण्यात आले आहे.

कॉंग्रेस पक्ष

भारताच्या राजकारणात सर्वात जुना पक्ष म्हणून कॉंग्रेस पक्ष ओळखला जातो. यापक्षाने स्वातंत्र्यापुर्वी ब्रिटीशां विरोधात चळवळ करून, भारतीय जनतेचे नेतृत्व करून भारतीयांना सत्ता मिळवुन दिली. महात्मा गांधी, पंडीत नेहरू, मौलाना आझाद, यासारख्या नेत्यांनी पक्षाचे नेतृत्व केले. तर सध्याच्या परिस्थितीत सोनिया गांधी पक्षाच्या अध्यक्षा म्हणून कार्य करीत आहेत. देशाची आणि महाराष्ट्राची अधिक काळ सत्ता याच पक्षाने उपभोगली आहे. परंतु अलिकडील काळात या पक्षाने आपला पारंपारीक मतदार गमावला. त्यामुळे विरोधी पक्ष म्हणून हा पक्ष कार्य करीत आहे. महाराष्ट्रामध्ये सुरूवातीला यशवंतराव चव्हाण ,वसंतदादा पाटील, शंकरराव चव्हाण यांनी पक्षाची धुरा सांभाळली. त्यानंतर विलासराव देशमुख, सुशिलकुमार शिंदे, अंतुले यासारख्यांनी मुख्यमंत्री म्हणुन कार्य केले.२०१४ पासून या पक्षाला महाराष्ट्र विधान सभेत विरोधी पक्ष म्हणून काम करावे लागले. कारण त्यांच्याकडे सरकार बणकवण्या इतके संख्याबळ नव्हते. २०१९ विधान सभेच्या निवडणुकीत पक्षाला फारसे यश मिळाले नाही परंतु शिवसेनेच्या नेतृत्वात निर्माण झालेल्या महाविास आघाडीत हा पक्ष सहभागी झाला आणि सत्ताधारी बणला. त्यामुळे एकेकाळचा धर्मनिरपेक्षतेच्या तत्वावर चालणारा हा पक्ष चक्क हिंदुत्ववादी पक्षाच्या बरोबरीने सत्तेमध्ये सामिल झाला. त्यामुळे या पक्षाने मुळ विचारप्रणाली बाजूला ठेवली की, शिवसेनेला त्यांच्या भुमिकेपासून परावृत्त केले हा एक अनुत्तरीत प्रश्न आहे.

भारतीय जनता पक्ष

देशाच्या तथा महाराष्ट्राच्या राजकारणामध्ये भारतीय जनता पक्षाची महत्वाची भुमिका राहिली आहे. या पक्षाने प्रामुख्याने दीर्घकाळ विरोधी पक्ष म्हणून कार्य केले आहे. शिवसेना या प्रादेशिक पक्षा बरोबर युतिचे राजकारण करून सत्ता हस्तगत केली. इतकेच नव्हे तर देवेंद्र फडणविस यांच्या नेतृत्वात पाच वर्ष सरकार चालविले. सुरूवातीला या पक्षाचे महाराष्ट्रातील नेतृत्व प्रमोद महाजन, गोपिनाथ मुंडे, नितीन गडकरी, एकनाथ

Prof. Saroj Lakhdive: Sattantaranche Badalte Swarup Vishleshnatmak Adhyayan

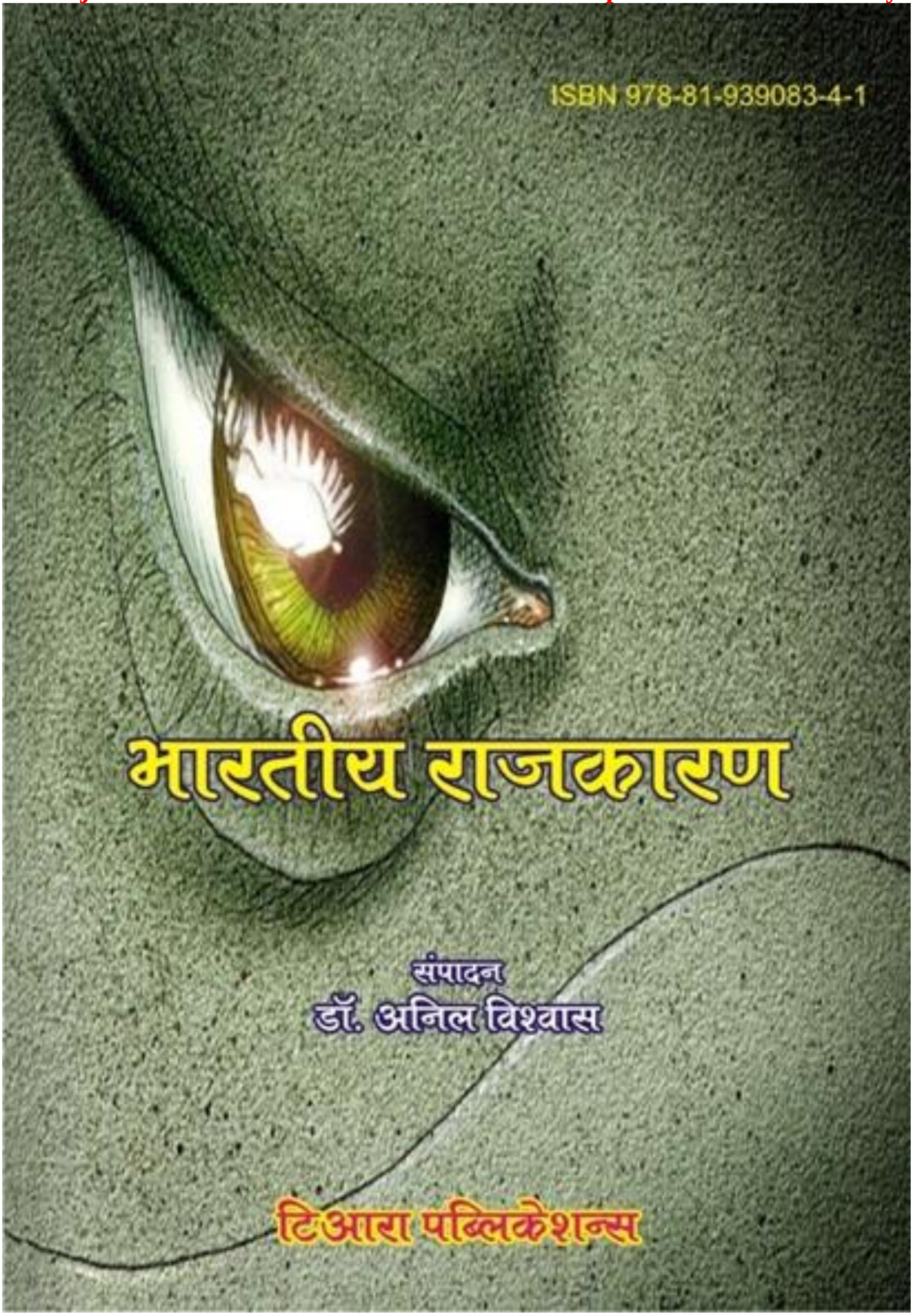

ISBN 978-81-939083-4-1

भारतीय राजकारण

भारतीय राजकारणावरील विविध शाखांच्या अध्यापकांनी
घेतलेल्या संशोधनपर लेखांचा संपदित ग्रंथ

संपादन
डॉ. अनिल विश्वास

टिआरा पब्लिकेशन्स
दशभूजा गणेश मंदिरागागे, पौड रोड,
कोथरूड, पुणे ४११०२९
tiarapublication@rediffmail.com

मूल्य दोनशे रुपये

❒ ISBN 978-81-939083-4-1

❒ **भारतीय राजकारण**
Bhartiya Rajkaran

❒ **संपादन**
डॉ. अनिल विश्वास

❒ || **सर्व हक्क सुरक्षित**

❒ **प्रथमावृत्ती** १ ऑगस्ट, २०१९

❒ **प्रकाशन क्र.** २४

❒ **प्रती** ५००

❒ **आकार** डेमी

❒ **प्रकाशक**
टिआरा पब्लिकेशन्स
दशभूजा गणेश मंदिरागागे, पौड रोड,
कोथरूड, पुणे ४११०२९
tiarapublication@rediffmail.com

❒ मूल्य २०० रुपये

(या ग्रंथात प्रकाशित विचार हे त्या त्या मान्यवरांचे असून त्या मतांशी संपादक, प्रकाशक किंवा मुद्रक सहमत असतीलच असे नाही.)

अनुक्रमणिका

	संपादकीय, अनुक्रमणिका		3-5
1	भारतातील लोकशाही	प्रा. रेखा वाठ	6-8
2	जागतिक राजकारणाची बदलती पद्धत	डॉ. अभय रानडे	9-12
3	राजकीय पक्षांची भूमिका	प्रा. एन.आर. ठवळे	13-15
4	सत्तासंघर्षात पक्षाची बदलती भूमिका	डॉ. संजय वानखडे	16-20
5	भारत–चीन संबंध – एक अभ्यास	प्रा. डी.एस. पाटील	21-23
6	राजकारणातील राजकीय पक्षाचे बदलते स्वरूप	डॉ. सावित्री सनागळे	24-26
7	सत्तातरांचे बदलते स्वरूप विश्लेषणात्मक अध्ययन	प्रा.सरोज लखदिवे	27-29
8	भारतीय राजकारण आणि राजकीय पक्ष	प्रा. डॉ. सुशीला डाबरे	30-32
9	राजकारणात प्रादेशिक पक्षांचे महत्त्व: एक अध्ययन	प्रा. नीळकंठ नरूले	33-35
10	यवतमाळातील सामाजिक समस्या व उपाय	प्रा. प्रशांत जवादे	36-38
11	महाराष्ट्राच्या राजकारणात वंचित बहुजन आघाडी	डॉ. संदेश सामटकर	39-41
12	बदलत्या परराष्ट्र धोरणाचा जागतिक राजकारणावर झालेला परिणाम	डॉ. कैलाश नेमाडे	42-44
13	राजकारणात नैतिक मापदंडाची पायमल्ली	डॉ. एस. एम. टाकळे	45-49
14	आपल्या देशापुढील परराष्ट्र धोरणाची आव्हाने	डॉ. गिरीधर साळवे	50-52
15	परराष्ट्र धोरण आणि आपली भूमिका	डॉ. डी.एम. चव्हाण	53-55
16	विविध राजकीय पक्षांची बदलती भूमिका – एक दृष्टिक्षेप	प्रा. डॉ. पांडुरंग इंगळे	56-57
17	राजकारण आणि भारतीय राजकीय पक्षांचे बदलते स्वरूप	प्रा. दमयंती वाळके	58-59
18	इतिहासात महिलांचे स्थान : ऐतिहासिक अवलोकन	प्रा. शीतल राऊत	60-63
19	राजकीय पक्षांची बदलती भूमिका व परिणाम	प्रा. माणिकराव पवार	64-65
20	भारतीय राजकारण आणि भारतीय राजकीय पक्षांची बदलती पध्दत	प्रा.स्नेहल खांडेकर	66-68
21	राज्याच्या लोकशाहीत पक्षाची बदलती कार्यपध्दती	प्रा. डॉ. संजय बनसोडे	69-70
22	भारतीय संविधान	डॉ. वेद पतकी	71-74
23	भूतपूर्व पंतप्रधान डॉ. मनमोहन सिंग	डॉ. वीरा मांडवकर	75-77
24	राजकीय पक्षांचे सत्तास्वार्थ	प्रा.डॉ. वैदेही सामरा	78-83

सत्तातरांचे बदलते स्वरूप
विश्लेषणात्मक अध्ययन

प्रा.सरोज लखदिवे
इंदिरा महाविद्यालय, कळंब, जि. यवतमाळ

प्रस्तावना

महाराष्ट्रात २०१९ च्या विधानसभा निवडणूकीत चार प्रमुख पक्षात सत्तेचे वितरण जनतेनी केले. कोणत्याही राजकीय पक्षाला महाराष्ट्रात बहुमत सिध्द करता आले नाही. युती असलेली पक्ष सत्तेसाठी विभक्त झाले. आणि सुपुर्ण महाराष्ट्र या निवडणूकीतून ढवळून निघाला. अशा परिस्थीतीत शिवसेना, राष्ट्रवादी कॉंग्रेस, आणि कॉंग्रेस यांनी महाआघाडी करत सत्तास्थापन केली. सपुर्ण भारतातील प्रादेशिक पक्षानी जणू नवसंजीवनी मिळाली की काय असे वाटायला लागले. शिवसेना ज्वलंत हिदुत्वाचा पुरस्कार करणारी असून सुध्दा सेनेला सेक्युलर पक्षासोबत जाण्यात शरद पवारची भूमिका महत्वाची ठरली. पण हा प्रयोग निट समजून घ्यायला हवा. खरे तर हा शेती आणि शेतकरी यांच्याभोवती उभा राहून बिगर भाजपा पाया घालणारा प्रयोग आहे. महाराष्ट्रानंतर राष्ट्रिय पातळीवरही शेतकऱ्याकडून हा प्रयोग उचलला गेला तर ती नव्या राजकारणाची नांदी ठरू शकेल यांत काही शंका नाही.

महाराष्ट्रतील राजकीय पक्ष भूमिका आणि परिस्थिती

महाराष्ट्रातील महानाटयानंतर अखेर शिवसेना, राष्ट्रवादी कॉंग्रेस व कॉंग्रेस इतर पक्ष मिळून सत्ता स्थापन झाली खरी पण किती दिवस टिकणार हा प्रश्न आहे. ऐकीकडे सख्यांबळाचे गणित सातत्याने राखण्यासाठी या सरकारला कायमच दक्ष राहावे लागणार आहे. त्यामुळे राज्यातील हा सत्ता प्रयोग शेतीसारखा अनिश्चित असेल असे दिसते.

शिवसेनेने भाजपाची साथ सोडून राष्ट्रवादी कॉंग्रेस व कॉंगेससोबत आघाडी का व कशी केली या विषयावर वर्तमानपत्रे व अन्य प्रसारमाध्यमातून खरी खोटी, विपर्यास्त, विश्वासार्ह अशी सर्वच प्रकाराची माहिती निवडणूकीचे निकाल लागल्यापासून प्रसिध्द होते आहे. मात्र सर्वाधिक वादग्रस्त मुद्दा अजित पवाराच्या बंडाचा आहे. राष्ट्रवादी कॉंग्रेसच्या विधीमंडळ पक्षाचे नेते अजित पवारानी देवेद्र फडणविस सरकारमध्ये सामील होण्याचा निर्णय घेतला. व उपमुख्यमंत्री पदाची शपथ घेतली. मात्र खुल्यामतदानाने तातडीने बहुमत सिध्द करण्याचे आदेश सर्वाच्च न्यायालयाने दिल्यानंतर अजित पवार आणि त्यांच्या पाठोपाठ देवेद्र फडणविस यांनी तातडीन राजीनामा दिला. या घटनेने सपुर्ण महाराष्ट्र ढवळून निघाला.

राष्ट्रवादी कॉंग्रेसने जंयत पाटील यांची विधीमंडळ नेतेपदी निवड केली. अजित पवार स्वगृही परतले. मात्र राष्ट्रवादी कॉंग्रेस पक्षातील २० ते २५ आमदारांचा पाठिबा अजित पवार यांना होता असे मानले जात होते. म्हणूनच अजित दादावर पक्षाने कोणतीही कार्यवाही केली नाही. महाविकास आघाडीचे बहुमत सिध्द करणे आणि ही आघाडी मजबूत करणे हाच उद्देश शरद पवाराचा होता. अजित पवाराची मनधरणी करण्यात छगन भुजबळ, जंयत पाटील व दिलीप वळसे पाटील वरिष्ठ नेत्यांनी पुढाकार घेतला. मात्र सुप्रिया सुळे या यापासुन दुर राहिल्या. शिवसेना, राष्ट्रवादी कॉंग्रेस व कॉंगेससोबत या पक्षातील नेत्यासोबत त्यांचा संवाद सुरू होता. कॉंग्रेस पक्षश्रेष्ठीच्या त्या सपर्कात होत्या. महाविकासआघाडीच्या जडणघडणीत शरद पवार यांच्यासोबत सुप्रिया सुळे महत्वाचे योगदान आहे. त्यामुळे सुप्रिया सुळे यांना राज्याच्या राजकारणात सत्तापंदाची आकाक्षा नसली तरीही राज्यांच्या राजकारणात त्या महत्वाची भूमिका निभावणार असल्याचे दिसते. शरद पवाराचा राजकीय वारसा पुतण्याकडे नाहीतर कन्याकडे जाणार असल्याचे या घडामोडीनी स्पष्ट केला. महाविकास आघाडीच्या समन्वय समितीत सुप्रिया सुळे यांची नियुक्ती झाली तर कोणालाच आश्चर्य वाटू नये.

महाविकासआघाडीला १६९ आमदारांनी पाठिबा दिला यावेळी भाजपाने सभात्याग केला मात्र विधानसभा अध्यक्षाच्या निवडीनंतर भाषण करतांना विरोधी पक्षनेते देवेद्र फडणविस म्हणाले मी पुन्हा येईल असे मी बालेलो होतो आणि आता १०५ जागा जिकूणही राज्यातील जनतेने मला पुन्हा आणलेही पण फक्त जनादेशाचा आम्ही सन्मान करू शकलो नाही. जरा वेळापत्रकच चुकले तरी वाट बघा या चर्चेत भाग घेतांना राष्ट्रवादी विधीमंडळ पक्षाचे नेते जंयत पाटील यांनी घोडेबाजाराला वाव दिला नाही याबद्दल त्यांनी अध्यक्षाचे अभिनंदन केले. अशाप्रकारे पुढील पाच वर्ष घोडेबाजार होणार नाही हे पाहायला हवे असे ते म्हणाले होते.

Prof. Nilkantha Narule: Rajkarnat Pradeshik Pakshyanche Mahatva: Ek Addhyan

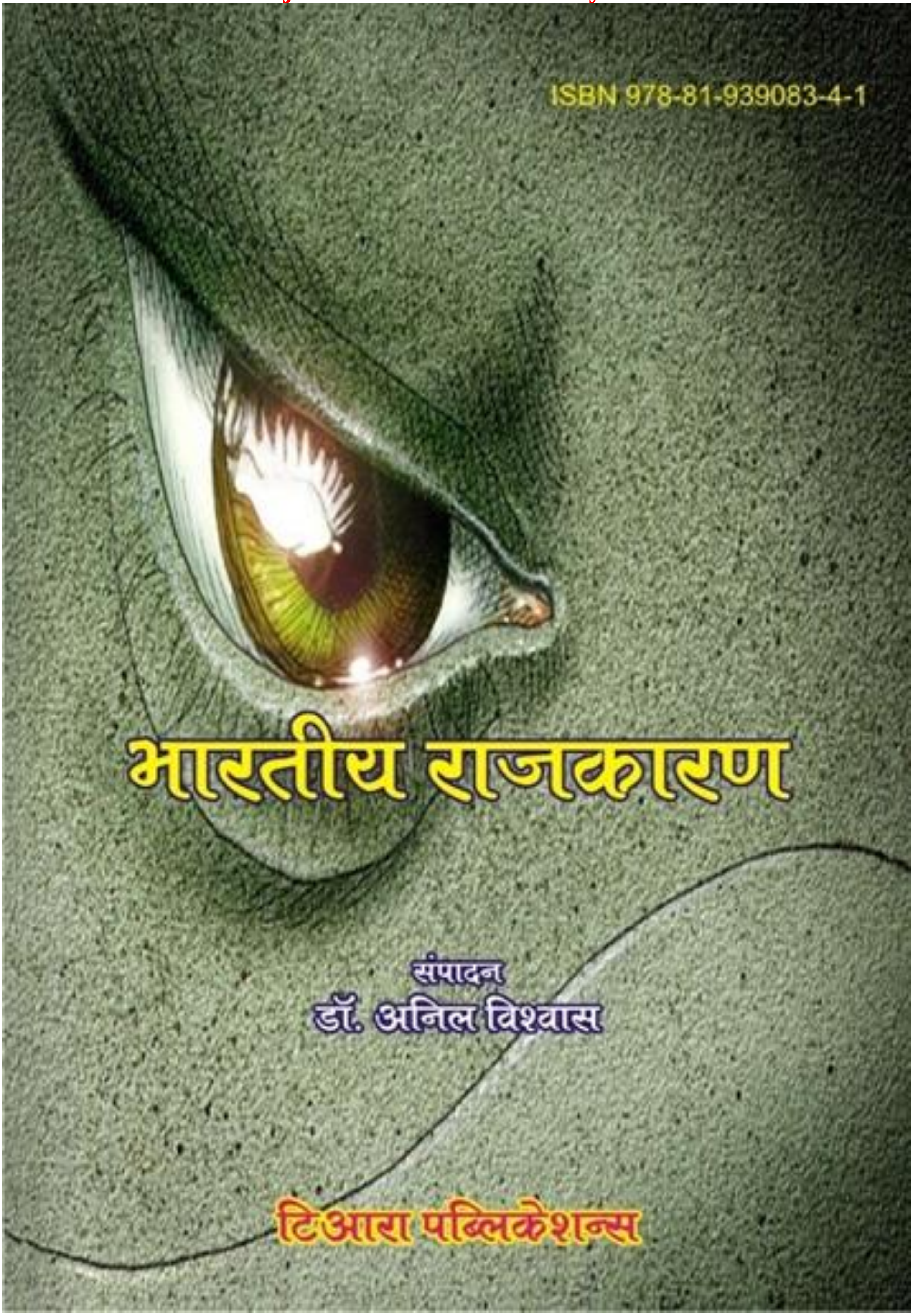

ISBN 978-81-939083-4-1

भारतीय राजकारण

भारतीय राजकारणावरील विविध शाखांच्या अध्यापकांनी
घेतलेल्या संशोधनपर लेखांचा संपदित ग्रंथ

संपादन
डॉ. अनिल विश्वास

टिआरा पब्लिकेशन्स
दशभूजा गणेश मंदिरागागे, पौड रोड,
कोथरूड, पुणे ४११०२९
tiarapublication@rediffmail.com

मूल्य दोनशे रुपये

❒ ISBN 978-81-939083-4-1

❒ **भारतीय राजकारण**
Bhartiya Rajkaran

❒ **संपादन**
डॉ. अनिल विश्वास

❒ || सर्व हक्क सुरक्षित

❒ **प्रथमावृत्ती** १ ऑगस्ट, २०१९

❒ **प्रकाशन क्र.** २४

❒ **प्रती** ५००

❒ **आकार** डेमी

❒ **प्रकाशक**
टिआरा पब्लिकेशन्स
दशभूजा गणेश मंदिरागागे, पौड रोड,
कोथरूड, पुणे ४११०२९
tiarapublication@rediffmail.com

❒ **मूल्य** २०० रुपये

(या ग्रंथात प्रकाशित विचार हे त्या त्या मान्यवरांचे असून त्या मतांशी संपादक, प्रकाशक किंवा मुद्रक सहमत असतीलच असे नाही.)

अनुक्रमणिका

	संपादकीय, अनुक्रमणिका		3-5
1	भारतातील लोकशाही	प्रा. रेखा वाठ	6-8
2	जागतिक राजकारणाची बदलती पद्धत	डॉ. अभय रानडे	9-12
3	राजकीय पक्षांची भूमिका	प्रा. एन.आर. ठवळे	13-15
4	सत्तासंघर्षात पक्षाची बदलती भूमिका	डॉ. संजय वानखडे	16-20
5	भारत—चीन संबंध — एक अभ्यास	प्रा. डी.एस. पाटील	21-23
6	राजकारणातील राजकीय पक्षाचे बदलते स्वरूप	डॉ. सावित्री सनागळे	24-26
7	सत्तातरांचे बदलते स्वरूप विश्लेषणात्मक अध्ययन	प्रा.सरोज लखदिवे	27-29
8	भारतीय राजकारण आणि राजकीय पक्ष	प्रा. डॉ. सुशीला डाबरे	30-32
9	राजकारणात प्रादेशिक पक्षांचे महत्त्व: एक अध्ययन	प्रा. नीळकंठ नरूले	33-35
10	यवतमाळातील सामाजिक समस्या व उपाय	प्रा. प्रशांत जवादे	36-38
11	महाराष्ट्राच्या राजकारणात वंचित बहुजन आघाडी	डॉ. संदेश सामटकर	39-41
12	बदलत्या परराष्ट्र धोरणाचा जागतिक राजकारणावर झालेला परिणाम	डॉ. कैलाश नेमाडे	42-44
13	राजकारणात नैतिक मापदंडाची पायमल्ली	डॉ. एस. एम. टाकळे	45-49
14	आपल्या देशापुढील परराष्ट्र धोरणाची आव्हाने	डॉ. गिरीधर साळवे	50-52
15	परराष्ट्र धोरण आणि आपली भूमिका	डॉ. डी.एम. चव्हाण	53-55
16	विविध राजकीय पक्षांची बदलती भूमिका — एक दृष्टिक्षेप	प्रा. डॉ. पांडुरंग इंगळे	56-57
17	राजकारण आणि भारतीय राजकीय पक्षांचे बदलते स्वरूप	प्रा. दमयंती वाळके	58-59
18	इतिहासात महिलांचे स्थान : ऐतिहासिक अवलोकन	प्रा. शीतल राऊत	60-63
19	राजकीय पक्षांची बदलती भूमिका व परिणाम	प्रा. माणिकराव पवार	64-65
20	भारतीय राजकारण आणि भारतीय राजकीय पक्षांची बदलती पध्दत	प्रा.स्नेहल खांडेकर	66-68
21	राज्याच्या लोकशाहीत पक्षाची बदलती कार्यपध्दती	प्रा. डॉ. संजय बनसोडे	69-70
22	भारतीय संविधान	डॉ. वेद पतकी	71-74
23	भूतपूर्व पंतप्रधान डॉ. मनमोहन सिंग	डॉ. वीरा मांडवकर	75-77
24	राजकीय पक्षांचे सत्तास्वार्थ	प्रा.डॉ. वैदेही सामरा	78-83

राजकारणात प्रादेशिक पक्षांचे महत्त्व: एक अध्ययन

प्रा. नीळकंठ नरूले
इंदिरा महाविद्यालय, कळंब, जि. यवतमाळ

प्रस्तावना:

भारत हा जगातील सर्वात मोठी लोकशाही शासन व्यवस्था असलेला देश आहे. येथे ना एकपक्ष पध्दती आहे ना व्दिपक्ष आहे. येथे अनेक पक्ष पध्दती आहे, की जी जगात अनेक देशात प्रचलीत आहे. १५मार्च २०१९ रोजी भारतीय निवडणूक आयोगाने जाहीर केलेल्या राजकीय पक्षांच्या यादीनुसार भारतामध्ये एकूण २,३३४ राजकीय पक्ष असून त्यापैकी ७ राष्ट्रीय पक्ष, २६ राज्यस्तरीय पक्ष आणि इतर २,३०१ नोंदणीकृत पक्ष आहेत. महिन्याला काही पक्ष नव्याने निघतात तर काही बंद पडतात. अशी परिस्थिती राजकीय पक्षाची आहे.

आधुनिक लोकशाही व्यवस्थेत राजकीय पक्षांना अनन्यसाधारण महत्व प्राप्त झाले आहे. राजकीय पक्षांच्या शिवाय लोकशाही यशस्वी होवू शकत नाही. राजकीय पक्ष लोकशाही करिता एक आवश्यक अट ठरले आहे. कारण लोकमत संघटीत करण्यातही राजकीय पक्षांची भूमिका महत्वपूर्ण असते. सामान्य लोकांपर्यत जावून राजकीय पक्ष आपले विचार जनतेच्या गळी उतरविण्याचा कसोशीने प्रयत्न करीत असतो. सत्ता संपादनाचे स्वप्न साकार करण्यासाठी त्याला आपले विचार व राजकीय कार्यक्रम या संबंधीची माहिती जनतेपर्यत पोहोचवावी लागते. अशारितीने जनतेला राजकीय शिक्षण देऊन लोकमत संघटीत करण्याचे अत्यंत महत्वाचे कार्य राजकीय पक्ष करतात. भारतात ज्याप्रमाणे राष्ट्रीय पक्ष आहेत त्याचप्रमाणे प्रादेशिक पक्ष सुध्दा आहेत. प्रादेशिक पक्षांनी भारतात प्रादेशिकतेची भावना कायम ठेवली असा आरोप त्यांच्यावर केला जातो.त्यांच्यात मोठया प्रमाणावर उणिवा आहेत अशी टिका केली जाते. या गोष्टी जरी ख—या असल्यातरी प्रादेशिक पक्षांनी लोकशाहीचा संदेश देशाच्या कानाकोपन्यात नेऊन पोहचवला हे सत्य आहे. म्हणून भारतीय राजकारणात प्रादेशिक पक्षांचे महत्व वाढलेले आपल्याला दिसून येते. याची सखोल माहिती जनतेला व्हावी या करीता या विषयाची निवड शोध निबंधासाठी संशोधकाने उत्साहाने, उस्फुर्त व सहेतुक केलेली आहे.

संशोधनाची उदिदष्टे :

संशोधनाला प्रत्यक्ष सुरुवात करण्यापूर्वी संशोधन कार्याला योग्य दिशा प्राप्त करुन देण्याकरीता उदिदष्टांचे निर्धारण करणे अत्यंत क्रमप्राप्त असते. हया अनुषंगाने प्रस्तुत अध्ययनाची खालीलप्रमाणे उद्दिष्टे आहेत.

१. प्रादेशिक पक्षांच्या वाटचालीतील चढ उतारांच्या कारणांची मिमांसा करणे.
२. स्थानिक पक्षांवर प्रभाव पाडणाऱ्या औपचारिक—अनौपचारिक घटकांचा अभ्यास करणे.
३. घटक राज्यातील प्रादेशिक पक्षांच्या नेतन्नत्वाच्या भूमिकेचे विश्लेषण करणे.
४. घटक राज्यातील प्रादेशिक पक्षाच्या राजकारणाचा व नेतन्नत्वाचा जनसामान्यावरील प्रभाव अभ्यासणे.
५. भारतातील प्रादेशिक पक्षांच्या बदलत्या राजकीय समिकरणाचा आढावा घेऊन राजकारणातील गतीशीलत्व स्पष्ट करणे.
६. राष्ट्रीय पक्ष, प्रादेशिक पक्ष आणि इतर राजकीय पक्ष यांच्या प्रभावाचे तुलनात्मक अध्ययन करणे.

गृहीतके :

पुढील गृहीतकांच्या आधारे संशोधनाची दिशा निश्चित करण्यात आली आहे.

१. प्रादेशिक पक्षांच्या वाटचालीत परंपरेने चालत आलेल्या घराणेशाहीतील नेतृवाचा प्रभाव खूप मोठा आहे.
२. सन १९९० पासून आजपर्यत भारतीय राजकारणात प्रादेशिक पक्षांनी आपला प्रभाव निर्माण केला आहे.
३. सन १९९१ नंतरच्या राजकारणाचा विचार करता भारतीय राजकारणात प्रादेशिक पक्षांना यश येत आहे.
४. आज लोकसभा निवडणुकीत कोणत्याच एका राष्ट्रीय पक्षाला फारसा विजय प्राप्त करता आला नाही.
याचे कारण भारतीय राजकारणात प्रादेशिक पक्षांचे महत्व, प्रभाव अधिक आहे.

Prashant Jawade: Yavatmalatil Samajik Samassya wa Upay

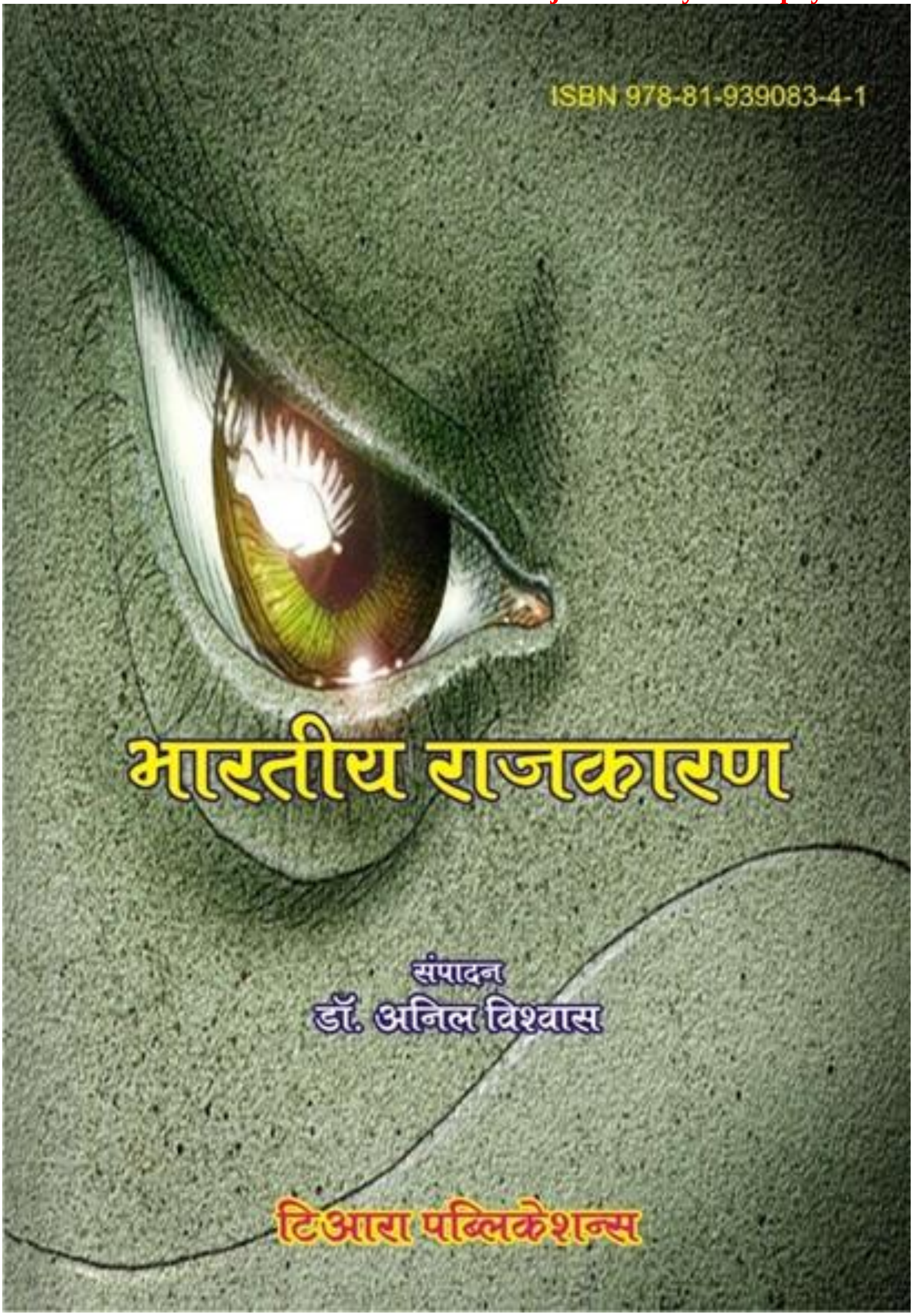

ISBN 978-81-939083-4-1

भारतीय राजकारण

भारतीय राजकारणावरील विविध शाखांच्या अध्यापकांनी
घेतलेल्या संशोधनपर लेखांचा संपदित ग्रंथ

संपादन
डॉ. अनिल विश्वास

टिआरा पब्लिकेशन्स
दशभूजा गणेश मंदिरामागे, पौड रोड,
कोथरूड, पुणे ४११०२९
tiarapublication@rediffmail.com

मूल्य दोनशे रुपये

❒ ISBN 978-81-939083-4-1

❒ **भारतीय राजकारण**
Bhartiya Rajkaran

❒ **संपादन**
डॉ. अनिल विश्वास

❒ || सर्व हक्क सुरक्षित

❒ **प्रथमावृत्ती** १ ऑगस्ट, २०१९

❒ **प्रकाशन क्र.** २४

❒ **प्रती** ५००

❒ **आकार** डेमी

❒ **प्रकाशक**
टिआरा पब्लिकेशन्स
दशभूजा गणेश मंदिरागागे, पौड रोड,
कोथरूड, पुणे ४११०२९
tiarapublication@rediffmail.com

❒ मूल्य २०० रुपये

(या ग्रंथात प्रकाशित विचार हे त्या त्या मान्यवरांचे असून त्या मतांशी संपादक, प्रकाशक किंवा मुद्रक सहमत असतीलच असे नाही.)

अनुक्रमणिका

	संपादकीय, अनुक्रमणिका		3-5
1	भारतातील लोकशाही	प्रा. रेखा वाठ	6-8
2	जागतिक राजकारणाची बदलती पद्धत	डॉ. अभय रानडे	9-12
3	राजकीय पक्षांची भूमिका	प्रा. एन.आर. ठवळे	13-15
4	सत्तासंघर्षात पक्षाची बदलती भूमिका	डॉ. संजय वानखडे	16-20
5	भारत—चीन संबंध — एक अभ्यास	प्रा. डी.एस. पाटील	21-23
6	राजकारणातील राजकीय पक्षाचे बदलते स्वरूप	डॉ. सावित्री सनागळे	24-26
7	सत्तातरांचे बदलते स्वरूप विश्लेषणात्मक अध्ययन	प्रा.सरोज लखदिवे	27-29
8	भारतीय राजकारण आणि राजकीय पक्ष	प्रा. डॉ. सुशीला डाबरे	30-32
9	राजकारणात प्रादेशिक पक्षांचे महत्त्व: एक अध्ययन	प्रा. नीळकंठ नरूले	33-35
10	यवतमाळातील सामाजिक समस्या व उपाय	प्रा. प्रशांत जवादे	36-38
11	महाराष्ट्राच्या राजकारणात वंचित बहुजन आघाडी	डॉ. संदेश सामटकर	39-41
12	बदलत्या परराष्ट्र धोरणाचा जागतिक राजकारणावर झालेला परिणाम	डॉ. कैलाश नेमाडे	42-44
13	राजकारणात नैतिक मापदंडाची पायमल्ली	डॉ. एस. एम. टाकळे	45-49
14	आपल्या देशापुढील परराष्ट्र धोरणाची आव्हाने	डॉ. गिरीधर साळवे	50-52
15	परराष्ट्र धोरण आणि आपली भूमिका	डॉ. डी.एम. चव्हाण	53-55
16	विविध राजकीय पक्षांची बदलती भूमिका — एक दृष्टिक्षेप	प्रा. डॉ. पांडुरंग इंगळे	56-57
17	राजकारण आणि भारतीय राजकीय पक्षांचे बदलते स्वरूप	प्रा. दमयंती वाळके	58-59
18	इतिहासात महिलांचे स्थान : ऐतिहासिक अवलोकन	प्रा. शीतल राऊत	60-63
19	राजकीय पक्षांची बदलती भूमिका व परिणाम	प्रा. माणिकराव पवार	64-65
20	भारतीय राजकारण आणि भारतीय राजकीय पक्षांची बदलती पध्दत	प्रा.स्नेहल खांडेकर	66-68
21	राज्याच्या लोकशाहीत पक्षाची बदलती कार्यपध्दती	प्रा. डॉ. संजय बनसोडे	69-70
22	भारतीय संविधान	डॉ. वेद पतकी	71-74
23	भूतपूर्व पंतप्रधान डॉ. मनमोहन सिंग	डॉ. वीरा मांडवकर	75-77
24	राजकीय पक्षांचे सत्तास्वार्थ	प्रा.डॉ. वैदेही सामरा	78-83

यवतमाळातील सामाजिक समस्या व उपाय

प्रा. प्रशांत जवादे
इंदिरा महाविद्यालय, कळंब, जि. यवतमाळ

प्रस्तावना :–

भारत हा प्रचंड लोकसंख्या असलेला द्वितीय क्रमांकाचा देश म्हणून ओळखला जातो. या भारतात अनेक जातीधर्म, पंथ आणि समुदाय वास्तव्याला असलेले आपणास दिसून येतात. हे धर्मनिरपेक्ष राष्ट्र म्हणून ओळखल्या जाते. या धर्मनिरपेक्ष राष्ट्रात अनेक समुदाय अर्थात समाज वास्तव्याला आहेत. प्रत्येक समाजात विविध समस्या ''आ''वासून उभ्या आहेत. आज भारतात अनेक नावाचे समाजबांधव आहेत. त्या समाजाची नामावली सांगणे सुद्धा कठीण गोष्ट आहे.

विषयाची निवड :–

प्रस्तुत विषय जेव्हा संशोधनासाठी निवडला तेव्हा प्रथम असे लक्षात आले की, भारतात विखुरलेल्या विविध समाजामधील प्रमुख समस्यांचा आपण विचार केला व संशोधन करण्यास सुरूवात करतो म्हटले तर शक्य होईलच असे नाही आणि त्यासाठी मोठया प्रमाणात वेळ, पैसा व श्रम खर्च करावी लागतील. या सर्व गोष्टींचा विचार केल्यास या विषयासाठी आपण फक्त यवतमाळ जिल्हयातील समाजांच्या समस्या शोधून काढून त्यावर उपाययोजना काय करता येईल याचा विचार केला व प्रस्तुत विषय संशोधनपर लेख लिहिण्याकरीता घेतला आहे.

संशोधनाचा हेतू :–

प्रस्तुत विषयाच्या संशोधनाचा मुख्य हेतू असा की,

१) यवतमाळ जिल्हयातील विविध समाजामध्ये असलेल्या समस्यांचा अभ्यास करणे.

२) समाजात असलेल्या समस्या कशा कमी करता येतील यावर संशोधन करणे.

३) शासनात किंवा मानवनिर्मित हया समस्या आहेत का ? याची पडताळणी करणे.

४) यवतमाळ जिल्हयातील विविध समाजात असलेल्या समस्यांवर उपाय शोधणे ?

संशोधनाची पद्धती :–

कोणत्याही विषयाच्या संशोधन कार्यापूर्वी संशोधकाला त्याची पद्धत निश्चित करावी लागते. त्यामुळे प्रस्तुत संशोधन कार्यासाठी निरीक्षणात्मक व विश्लेषणात्मक संशोधन पद्धतीचा वापर केला आहे.

नमुना निवड :–

प्रस्तुत विषयाच्या सखोल व विस्तृत अध्ययनाकरिता यवतमाळ जिल्हयातील विविध समाजापैकी फक्त ४ म्हणजे कुणबी, बंजारा, बौद्ध, आदिवासी समाजाचीच निवड केली असून या ४ समाजामधील प्रत्येकी १० एककाकडून काही प्रश्नावली भरून घेतली व प्रस्तुत विषयाची माहिती गोळा करून विश्लेषण करण्यात आले आहे.

तथ्याचे विश्लेषण :–

यापूर्वी नमूना निवड पद्धतीमध्ये नमुद केल्याप्रमाणे संशोधकांनी एकूण ज्या ४० प्रश्नावली भरून घेतल्या त्यावरून जे तथ्य हाती आले तेव्हा मोठया प्रमाणात यवतमाळ जिल्हयात सामाजिकदृष्टया व राजकीय, आर्थिक, शैक्षणिक व सांस्कृतिक समस्या असल्याचे दिसून आले. सामाजिक समस्यामध्ये कुपोषण, कुमारी माता, जातीभेद, वृद्धाश्रमाची वाढ, अनिष्ठ रूढी, प्रथा, अंधश्रद्धा हया मोठया प्रमाणात दिसून आल्या आहेत. राजकीय समस्येमध्ये महिला नेतृत्वाचा अभाव, तरूण नेतृत्वाचा उदय कमी, निस्तेज वरिष्ठ नेते, स्वार्थी राजकारणी, आर्थिक समस्या ही जिल्हयात फार मोठी समस्या आहे. एकेकाळी पांढरं सोन म्हणून यवतमाळ जिल्हा ओळखला

Dr. Kailash Nemade: Badaltya Pararashtra Dhornacha Rajakarnawr Zalela Parinam

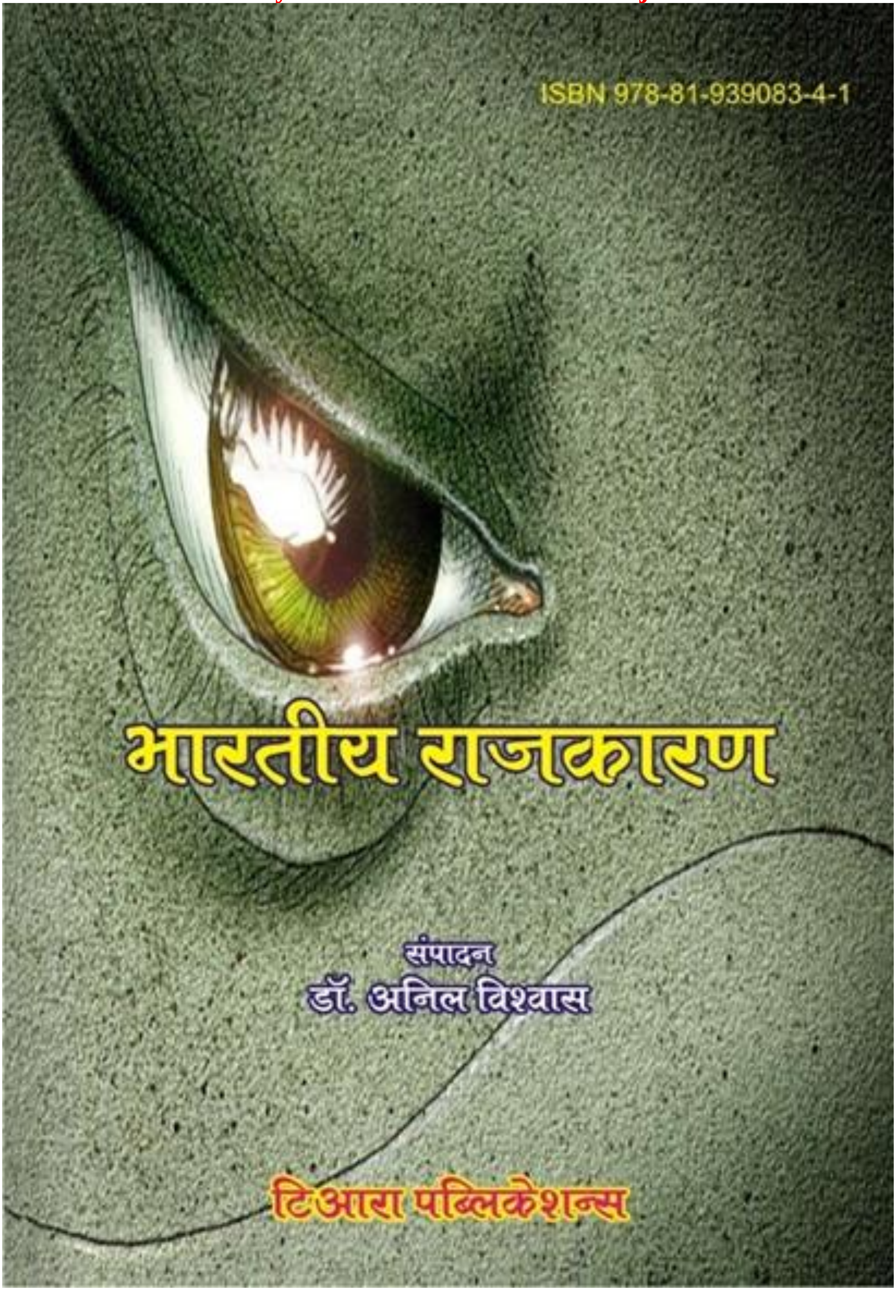

ISBN 978-81-939083-4-1

भारतीय राजकारण

भारतीय राजकारणावरील विविध शाखांच्या अध्यापकांनी
घेतलेल्या संशोधनपर लेखांचा संपदित ग्रंथ

संपादन
डॉ. अनिल विश्वास

टिआरा पब्लिकेशन्स
दशभूजा गणेश मंदिरागागे, पौड रोड,
कोथरूड, पुणे ४११०२९
tiarapublication@rediffmail.com

मूल्य दोनशे रुपये

❐ ISBN 978-81-939083-4-1

❐ **भारतीय राजकारण**
Bhartiya Rajkaran

❐ **संपादन**
डॉ. अनिल विश्वास

❐ ।। सर्व हक्क सुरक्षित

❐ **प्रथमावृत्ती** १ ऑगस्ट, २०१९

❐ **प्रकाशन क्र.** २४

❐ **प्रती** ५००

❐ **आकार** डेमी

❐ **प्रकाशक**
टिआरा पब्लिकेशन्स
दशभूजा गणेश मंदिरागागे, पौड रोड,
कोथरूड, पुणे ४११०२९
tiarapublication@rediffmail.com

❐ **मूल्य** २०० रुपये

(या ग्रंथात प्रकाशित विचार हे त्या त्या मान्यवरांचे असून त्या मतांशी संपादक, प्रकाशक किंवा मुद्रक सहमत असतीलच असे नाही.)

अनुक्रमणिका

	संपादकीय, अनुक्रमणिका		3-5
1	भारतातील लोकशाही	प्रा. रेखा वाठ	6-8
2	जागतिक राजकारणाची बदलती पद्धत	डॉ. अभय रानडे	9-12
3	राजकीय पक्षांची भूमिका	प्रा. एन.आर. ठवळे	13-15
4	सत्तासंघर्षात पक्षाची बदलती भूमिका	डॉ. संजय वानखडे	16-20
5	भारत–चीन संबंध – एक अभ्यास	प्रा. डी.एस. पाटील	21-23
6	राजकारणातील राजकीय पक्षाचे बदलते स्वरूप	डॉ. सावित्री सनागळे	24-26
7	सत्तातरांचे बदलते स्वरूप विश्लेषणात्मक अध्ययन	प्रा.सरोज लखदिवे	27-29
8	भारतीय राजकारण आणि राजकीय पक्ष	प्रा. डॉ. सुशीला डाबरे	30-32
9	राजकारणात प्रादेशिक पक्षांचे महत्त्व: एक अध्ययन	प्रा. नीळकंठ नरूले	33-35
10	यवतमाळातील सामाजिक समस्या व उपाय	प्रा. प्रशांत जवादे	36-38
11	महाराष्ट्राच्या राजकारणात वंचित बहुजन आघाडी	डॉ. संदेश सामटकर	39-41
12	बदलत्या परराष्ट्र धोरणाचा जागतिक राजकारणावर झालेला परिणाम	डॉ. कैलाश नेमाडे	42-44
13	राजकारणात नैतिक मापदंडाची पायमल्ली	डॉ. एस. एम. टाकळे	45-49
14	आपल्या देशापुढील परराष्ट्र धोरणाची आव्हाने	डॉ. गिरीधर साळवे	50-52
15	परराष्ट्र धोरण आणि आपली भूमिका	डॉ. डी.एम. चव्हाण	53-55
16	विविध राजकीय पक्षांची बदलती भूमिका – एक दृष्टिक्षेप	प्रा. डॉ. पांडुरंग इंगळे	56-57
17	राजकारण आणि भारतीय राजकीय पक्षांचे बदलते स्वरूप	प्रा. दमयंती वाळके	58-59
18	इतिहासात महिलांचे स्थान : ऐतिहासिक अवलोकन	प्रा. शीतल राऊत	60-63
19	राजकीय पक्षांची बदलती भूमिका व परिणाम	प्रा. माणिकराव पवार	64-65
20	भारतीय राजकारण आणि भारतीय राजकीय पक्षांची बदलती पध्दत	प्रा.स्नेहल खांडेकर	66-68
21	राज्याच्या लोकशाहीत पक्षाची बदलती कार्यपध्दती	प्रा. डॉ. संजय बनसोडे	69-70
22	भारतीय संविधान	डॉ. वेद पतकी	71-74
23	भूतपूर्व पंतप्रधान डॉ. मनमोहन सिंग	डॉ. वीरा मांडवकर	75-77
24	राजकीय पक्षांचे सत्तास्वार्थ	प्रा.डॉ. वैदेही सामरा	78-83

बदलत्या परराष्ट्र धोरणाचा जागतिक राजकारणावर झालेला परिणाम

डॉ. कैलाश नेमाडे
इंदिरा महाविद्यालय, कळंब, जि. यवतमाळ

प्रस्तावना —

भारताचे परराष्ट्रीय धोरण स्वतंत्र भारताच्या परराष्ट्रीय धोरणाची जडणघडण स्वातंत्रपूर्व काळातच झाली. अखिल भारतीय कॉंग्रेसने आंतरराष्ट्रीय प्रश्न वेळोवेळी स्वीकारलेल्या धोरणातूनच उत्क्रांत झाल्याचे दिसून येते. स्वातंत्र्यपूर्वीच कॉंग्रेसने आंतरराष्ट्रीय प्रश्नासंबंधी अनेक ठराव सम्मत केले. ब्रह्मदेश इंग्रजांनी जिंकल्याबददल असंतोष व्यक्त करण्यात आला. (१८८५) ब्रिटिशांच्या साम्राज्यवादी कारवायांसाठी भारतात तळ म्हणून वापरण्यात येणार नाही. (१८९२)

पंडीत जवाहरलाल नेहरू यांचे चरित्रकार मायकेल ब्रेशर यांच्या मते, नेहरू हे भारतीय परराष्ट्रीय धोरणाचे शिल्पकार होते. कॉंग्रेसने १९२८ मध्ये परराष्ट्रीय धोरणासाठी स्वातंत्र विभाग सुरू केला व शेवटपर्यंत नेहरू यांनी सांभाळले. पाकिस्तान संबंधीच्या धोरणाविषयी कधी—कधी मतभेद होत होते. लोकसभेतही, हंगेरीतील पेच प्रसंग, तिबेटचे चीनने केलेले सामीलीकरण सोडता १९५९ पर्यंत नेहरूजींच्या धोरणावर फारशी टीका झाली नाही. लोकसभा, पक्ष, नोकरवर्ग, लष्करी अधिकारी या सर्वांनी नेहरूजींच्या दृष्टीतून परराष्ट्र धोरणाकडे पाहिले. स्वत: नेहरूंनी मात्र या संबंधीचे श्रेय स्वत:कडे घेण्याचे नाकारले. भारतातील मोठ्या प्रमाणात मुस्लिमांची संख्या, धार्मिक निष्ठा आणि खनिज तेलाविषयी भारताचे परावलंबित्व लक्षात घेता, मध्य आशियात भारताने अरब देशासंबंधी अनुकूल धोरण स्वीकारले यात नवल नाही. धोरणाचे समर्थन करण्यासाठी कितीही मोठे तत्त्वे सांगितली तरी देखील देशहिताच्या दृष्टीतून परराष्ट्र धोरण ठरवावे लागते. असे नेहरू म्हणत असे. नेहरूनंतरच्या कालखंडात वेगळा परराष्ट्र मंत्री नेमण्यात आला तरी या क्षेत्रात तत्कालीन पंतप्रधानाचा प्रभाव दिसून येते. ताश्कंद करार व सिमला करार यासारख्या महत्त्वाच्या वाटाघाटी तत्कालीन पंतप्रधानांच्या नेतृत्वा खाली झाल्या. परराष्ट्र धोरणाची समिक्षा करण्यात मंत्रिमंडळाने आणि संसदेने या काळात जास्त भाग घेतला.

सुरक्षेतून शांतता स्थापन करण्याऐवजी शांततामय सहजीवनातून सुरक्षितता साध्य करण्यावर त्यांचा भर होता. शितयुद्धाच्या काळात अनेक प्रसंगी (उदा. कोरियन युद्ध, इंडोचायना संघर्ष, सुएझचा प्रश्न) भारताने दोन्ही पक्षात समझोता घडवून आणण्यासाठी पुढाकार घेतला. भारताची तटस्थता ही पारंपारिक तटस्थतेप्रमाणे नकारात्मक नाही असे नेहरू म्हणत असे. अलिप्त राष्ट्रांच्या परिषदा घेऊन त्यातून आंतरराष्ट्रीय राजकारणात व संयुक्त राष्ट्रांत एक तिसरी शक्ती निर्माण करण्यासाठी भारताने पुढाकार घेतला. बेलग्रेड परिषद १९६१, कौरो १९६४, लुसाका १९७०, अल्जिअर्स १९७३ आणि कोलंबो १९७६ येथे भरविण्यात आल्या. वसाहतवादाच्या जोखडातून स्वतंत्र झालेल्या राष्ट्रांना स्वत:च्या पायावर उभे राहता यावे यासाठी संयुक्त राष्ट्रसंघाने मदत करावी असा आग्रह भारताने घेतला. अंकटॅक (UNCTAD) आशियाई विकास बँक यासाठी पण भारताने पुढाकार घेतला. कश्मीर प्रश्नासंबंधी वाईट अनुभव आल्यावर भारताने आपले द्विराष्ट्रीय प्रश्नांबाबत संयुक्त राष्ट्राच्या हस्तक्षेपास विरोध केला. स्वहितास नुकसानकारक वाटणारे संयुक्त राष्ट्रांचे ठराव (आण्विक प्रसारबंदी ठराव) फेटाळून लावले. कष्टाने मिळविलेल्या स्वातंत्र्याच्या गटस्थ होण्याने संकोच होतो, असे भारताप्रमाणे अनेक आफ्रिकी—आशियाई देशांना वाटल्यामुळे त्यांनीही या धोरणाचा स्वीकार केला. अलिप्त राष्ट्र कोणते हे ठरविण्यासाठी अलिप्त परिषदांनी एक पंचसूत्री स्वीकारली.

पंचसूत्री

१) शातंतामय सहजीवनाच्या तत्त्वावर आधारलेले स्वतंत्र धोरण आखणारे.

२) वसाहतीच्या मुक्तीसंग्रामास पाठिंबा देणारे.

३) कोणत्याही शीतयुद्धाशी संबंधित सैनिकी गटांचा सदस्य नसणारे.

४) पूर्व—पश्चिम संघर्षास चालना देणारा कोणताही लष्करी करार मोठ्या राष्ट्रांशी न करणारे.

५) स्वत:च्या भूप्रदेशावर परदेशास सैनिक तळ उभारू न देणे.

D.M Chavan: Parrashtra Dhoran An Apli Bhumika

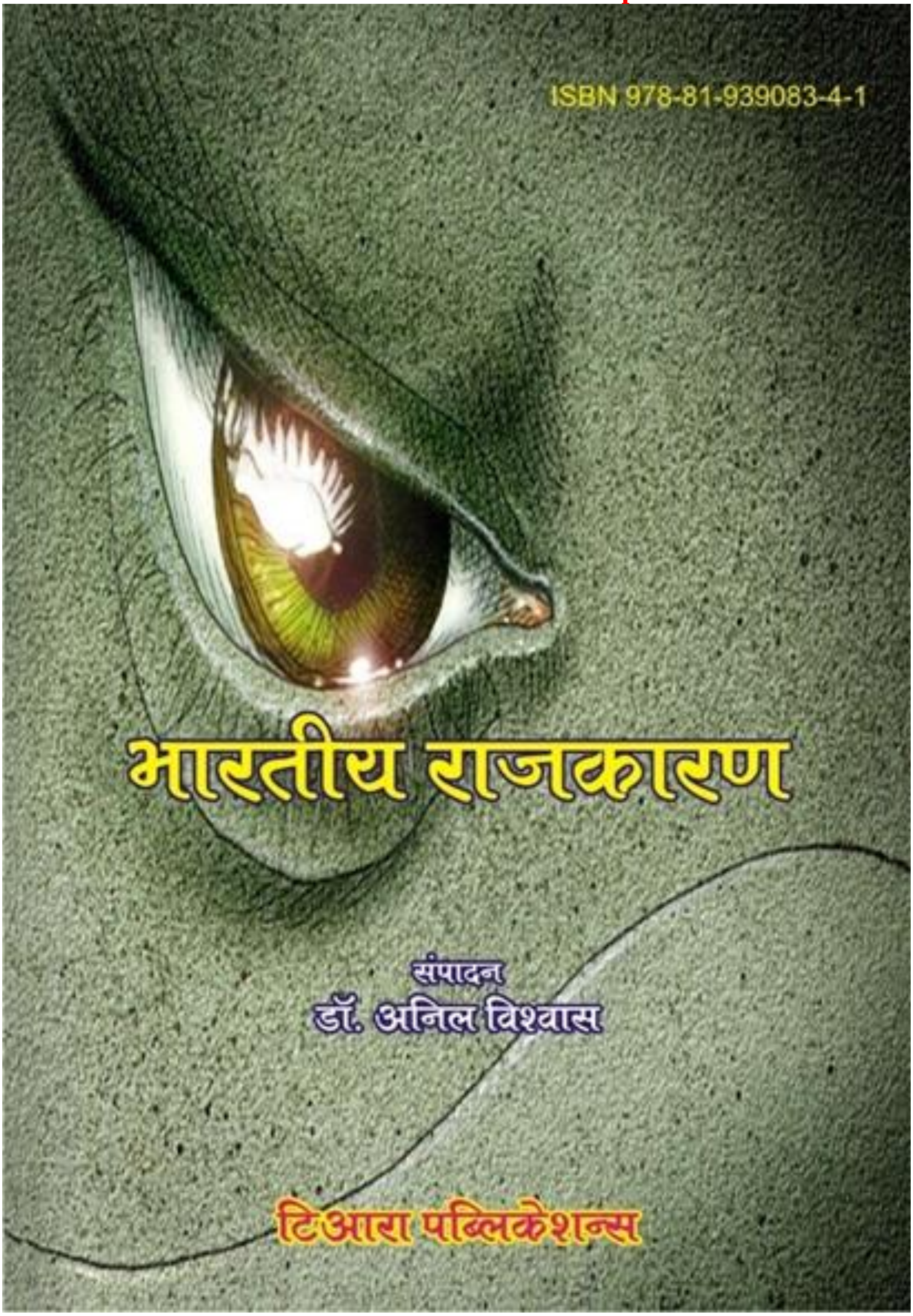

ISBN 978-81-939083-4-1

भारतीय राजकारण

भारतीय राजकारणावरील विविध शाखांच्या अध्यापकांनी
घेतलेल्या संशोधनपर लेखांचा संपदित ग्रंथ

संपादन
डॉ. अनिल विश्वास

टिआरा पब्लिकेशन्स
दशभूजा गणेश मंदिरागागे, पौड रोड,
कोथरूड, पुणे ४११०२९
tiarapublication@rediffmail.com

मूल्य दोनशे रुपये

❒ ISBN 978-81-939083-4-1

❒ **भारतीय राजकारण**
Bhartiya Rajkaran

❒ **संपादन**
डॉ. अनिल विश्वास

❒ ।। सर्व हक्क सुरक्षित

❒ **प्रथमावृत्ती** १ ऑगस्ट, २०१९

❒ **प्रकाशन क्र.** २४

❒ **प्रती** ५००

❒ **आकार** डेमी

❒ **प्रकाशक**
टिआरा पब्लिकेशन्स
दशभूजा गणेश मंदिरागागे, पौड रोड,
कोथरूड, पुणे ४११०२९
tiarapublication@rediffmail.com

❒ मूल्य २०० रुपये

(या ग्रंथात प्रकाशित विचार हे त्या त्या मान्यवरांचे असून त्या मतांशी संपादक, प्रकाशक किंवा मुद्रक सहमत असतीलच असे नाही.)

अनुक्रमणिका

	संपादकीय, अनुक्रमणिका		3-5
1	भारतातील लोकशाही	प्रा. रेखा वाठ	6-8
2	जागतिक राजकारणाची बदलती पद्धत	डॉ. अभय रानडे	9-12
3	राजकीय पक्षांची भूमिका	प्रा. एन.आर. ठवळे	13-15
4	सत्तासंघर्षात पक्षाची बदलती भूमिका	डॉ. संजय वानखडे	16-20
5	भारत–चीन संबंध – एक अभ्यास	प्रा. डी.एस. पाटील	21-23
6	राजकारणातील राजकीय पक्षाचे बदलते स्वरूप	डॉ. सावित्री सनागळे	24-26
7	सत्तातरांचे बदलते स्वरूप विश्लेषणात्मक अध्ययन	प्रा.सरोज लखदिवे	27-29
8	भारतीय राजकारण आणि राजकीय पक्ष	प्रा. डॉ. सुशीला डाबरे	30-32
9	राजकारणात प्रादेशिक पक्षांचे महत्त्व: एक अध्ययन	प्रा. नीळकंठ नरूले	33-35
10	यवतमाळातील सामाजिक समस्या व उपाय	प्रा. प्रशांत जवादे	36-38
11	महाराष्ट्राच्या राजकारणात वंचित बहुजन आघाडी	डॉ. संदेश सामटकर	39-41
12	बदलत्या परराष्ट्र धोरणाचा जागतिक राजकारणावर झालेला परिणाम	डॉ. कैलाश नेमाडे	42-44
13	राजकारणात नैतिक मापदंडाची पायमल्ली	डॉ. एस. एम. टाकळे	45-49
14	आपल्या देशापुढील परराष्ट्र धोरणाची आव्हाने	डॉ. गिरीधर साळवे	50-52
15	परराष्ट्र धोरण आणि आपली भूमिका	डॉ. डी.एम. चव्हाण	53-55
16	विविध राजकीय पक्षांची बदलती भूमिका – एक दृष्टिक्षेप	प्रा. डॉ. पांडुरंग इंगळे	56-57
17	राजकारण आणि भारतीय राजकीय पक्षांचे बदलते स्वरूप	प्रा. दमयंती वाळके	58-59
18	इतिहासात महिलांचे स्थान : ऐतिहासिक अवलोकन	प्रा. शीतल राऊत	60-63
19	राजकीय पक्षांची बदलती भूमिका व परिणाम	प्रा. माणिकराव पवार	64-65
20	भारतीय राजकारण आणि भारतीय राजकीय पक्षांची बदलती पध्दत	प्रा.स्नेहल खांडेकर	66-68
21	राज्याच्या लोकशाहीत पक्षाची बदलती कार्यपध्दती	प्रा. डॉ. संजय बनसोडे	69-70
22	भारतीय संविधान	डॉ. वेद पतकी	71-74
23	भूतपूर्व पंतप्रधान डॉ. मनमोहन सिंग	डॉ. वीरा मांडवकर	75-77
24	राजकीय पक्षांचे सत्तास्वार्थ	प्रा.डॉ. वैदेही सामरा	78-83

परराष्ट्र धोरण आणि आपली भूमिका

डॉ. डी.एम. चव्हाण
ठंदिरा महाविद्यालय, कळंब, जि. यवतमाळ

प्रास्ताविक —

भारताचे परराष्ट्र धोरण भारतीय स्वातंत्र्य चळवळी बरोबर विकसीत होत गेले. भारतीय परराष्ट्र धोरणाची निर्मिती मध्ये अरविंद यांचा अध्यात्मवाद, टागोर यांचा आंतरराष्ट्रीयवाद, महात्मा गांधी यांचा अहिंसावाद, गोखले याचा उदारमतवाद, नेहरू यांचा लोकशाही समाजवाद या पाच विचारसरणीतून झाली व यातूनच पंचशिल तत्त्वे विकसीत झाले. प्रत्येक राष्ट्राची भौगोलिक एकात्मता आणि सार्वभौमत्वाचा आदर करणे, युद्ध आणि आक्रमणाचा विरोध करणे, इतर राष्ट्रांचा अंतर्गत कारभारात हस्तक्षेप न करणे, समानता आणि परस्पर फायदा, शांततापूर्ण सहजीवन ही पंचशिल तत्त्वे भारतीय परराष्ट्र धोरणाचे मार्गदर्शक आहे. भारतीय संविधानाच्या कलम ५१ मधील मार्गदर्शक तत्त्वामध्ये काही आंतरराष्ट्रीय तत्त्वाचा समावेश करण्यात आला. हे तत्त्वे भारताचे परराष्ट्र धोरण आखण्यात मदत करतात त्यामध्ये १) राष्ट्रीय आंतरराष्ट्रीय शांती व सुरशिततेच्या वाढीसाठी प्रयत्न करणे, २) राष्ट्रामध्ये न्यायसंगत आणि सन्मानपूर्ण संबंध प्रस्थापित करण्याचा प्रयत्न करणे, ३) परस्पराचा व्यवहारामध्ये आंतरराष्ट्रीय कायदा व कराराप्रति आदर निर्माण करण्याचा प्रयत्न करणे, ४) आंतरराष्ट्रीय संघर्ष शांतता आणि चर्चेच्या माध्यमातून सोडविण्यासाठी प्रोत्साहन देणे.

परराष्ट्र धोरणाची निर्मिती ही सर्वोच्च शासनकर्त्यामार्फत होत असते पण आधुनिक काळातील लोकशाही व्यवस्थेत परराष्ट्र धोरणाची निर्मिती राज्याच्या शासनकर्त्यामार्फत होत असते. याचे अध्ययन परराष्ट्र धोरण निर्मितीत पंतप्रधानांची भूमिका या विषयाच्या अनुषंगाने केल्या गेले.

पंडित जवाहरलल नेहरू —

भारताचे परराष्ट्र धोरण निर्माण करण्यासाठी नेहरूंनी आदर्श तत्त्वाचा आधार दिला. त्यांनी नैतिक मुल्यांची जोड परराष्ट्र धोरणाला दिली. भारतीय संस्कृती, तत्त्वे, मुल्ये आणि अरविंद घोष ने गांधी यांच्या विचारांचा एकत्रीत सार करून भारताचे परराष्ट्र धोरण आखले. भारताचे पहिले पंतप्रधान पंडित नेहरू १९४७ ते १९६४ च्या कार्यकाळात जवळपास १६ वर्ष भारताचे परराष्ट्र मंत्री सुद्धा पंडित नेहरू हे होते. त्यामुळे त्यांचा प्रभाव भारताच्या परराष्ट्र धोरणावर पडला आहे. भारताचे परराष्ट्र धोरणाचे शिल्पकार सुद्धा त्यांनाच म्हटले जाते.
पंडित नेहरूच्या परराष्ट्र धोरणाचे वैशिष्टे —

१) परराष्ट्र धोरण आदर्शवादी असून त्यात नैतिक मुल्यांना अधिक स्थान होते.
२) पंडित नेहरूच्या परराष्ट्र धोरणात हितसंबंधाना दुय्यम स्थान होते.
३) पंडित नेहरूंच्या परराष्ट्र धोरणामुळे राष्ट्रीय सुरक्षेप्रमाणेच मानवी सुरक्षेला अधिक महत्त्व होते.
४) पंडित नेहरूंनी अलिप्तवादी धोरणाचा स्वीकार केला.
५) वंश भेदाला विरोध, साम्राज्यवादाल विरोध करून निशस्त्रीकरण तसेच पंचशिल तत्त्वे यांना महत्त्व दिले.

पंडित नेहरूंनी परराष्ट्र धोरणामध्ये हितसंबंधापेक्षा विचारसरणीला महत्त्व दिले. त्यांनी परराष्ट्र धोरणाच्या माध्यमातून सर्वसमावेशक सुरक्षा योजना व भारताचा विकास या दोन गोष्टी साधण्याचा प्रयत्न केला दुसऱ्या महायुद्धानंतर अमेरिका व रशिया या दोन देशाच्या नेतृत्वाखाली जगाची दोन गटात विभागणी झाली. परंतु भारताने कोणत्याही गटांचे नेतृत्व न स्वीकारता अलिप्तवादी चळवळ सुरू केली व त्यामध्ये पंडित नेहरूचे मोठे योगदान होते.

पंडित नेहरूंनी परराष्ट्र धोरणामध्ये सामुहिक विकासावर अधिक भर दिला. संघर्ष, युद्धाना विरोध करून त्यानी शांततामय सहजीवनावर अधिक भर दिला.

लाल बहादूर शास्त्री —

पंडित नेहरूच्या निधनानंतर १९६४ साली भारताचे पंतप्रधान लाल बहादूर शास्त्री झाले. त्यांनी नेहरूच्या आदर्शवादी दृष्टिकोनापेक्षा यथार्थवादी दृष्टिकोनाला महत्त्व दिले. त्यांच्या कार्यकाळात भारत—पाक युद्ध झाले. या युद्धात भारताने विजय मिळवून भारत—चीन युद्धाच्या वेळी आंतरराष्ट्रीय समुदायात गेलेली पत पुन्हा मिळवून दिली. शास्त्रीनी महाशक्तीशाली राष्ट्रापेक्षा दक्षिण—पूर्वी आशियाई राष्ट्राला जास्त प्राधान्य दिले.

Pandurang Ingale: Vividh Rajkiya Pakshyanchi Badlati Bhumika- Ek Drushikshep

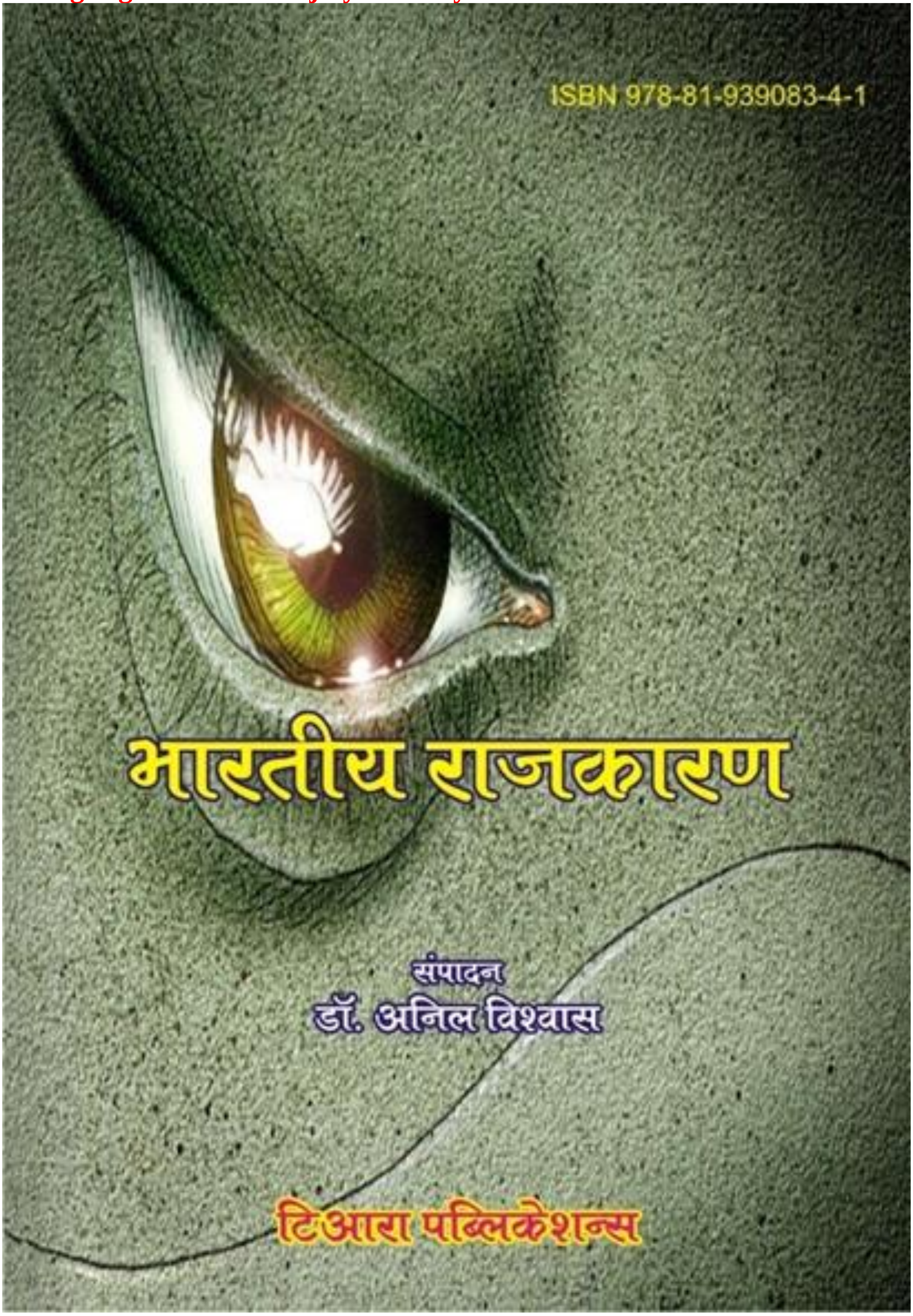

ISBN 978-81-939083-4-1

भारतीय राजकारण

भारतीय राजकारणावरील विविध शाखांच्या अध्यापकांनी
घेतलेल्या संशोधनपर लेखांचा संपदित ग्रंथ

संपादन
डॉ. अनिल विश्वास

टिआरा पब्लिकेशन्स
दशभूजा गणेश मंदिरागागे, पौड रोड,
कोथरूड, पुणे ४११०२९
tiarapublication@rediffmail.com

मूल्य दोनशे रुपये

❒ ISBN 978-81-939083-4-1

❒ **भारतीय राजकारण**
Bhartiya Rajkaran

❒ **संपादन**
डॉ. अनिल विश्वास

❒ || **सर्व हक्क सुरक्षित**

❒ **प्रथमावृत्ती** १ ऑगस्ट, २०१९

❒ **प्रकाशन क्र.** २४

❒ **प्रती** ५००

❒ **आकार** डेमी

❒ **प्रकाशक**
टिआरा पब्लिकेशन्स
दशभूजा गणेश मंदिरागागे, पौड रोड,
कोथरूड, पुणे ४११०२९
tiarapublication@rediffmail.com

❒ मूल्य २०० रुपये

(या ग्रंथात प्रकाशित विचार हे त्या त्या मान्यवरांचे असून त्या मतांशी संपादक, प्रकाशक किंवा मुद्रक सहमत असतीलच असे नाही.)

अनुक्रमणिका

	संपादकीय, अनुक्रमणिका		3-5
1	भारतातील लोकशाही	प्रा. रेखा वाठ	6-8
2	जागतिक राजकारणाची बदलती पद्धत	डॉ. अभय रानडे	9-12
3	राजकीय पक्षांची भूमिका	प्रा. एन.आर. ठवळे	13-15
4	सत्तासंघर्षात पक्षाची बदलती भूमिका	डॉ. संजय वानखडे	16-20
5	भारत–चीन संबंध – एक अभ्यास	प्रा. डी.एस. पाटील	21-23
6	राजकारणातील राजकीय पक्षाचे बदलते स्वरूप	डॉ. सावित्री सनागळे	24-26
7	सत्तातरांचे बदलते स्वरूप विश्लेषणात्मक अध्ययन	प्रा.सरोज लखदिवे	27-29
8	भारतीय राजकारण आणि राजकीय पक्ष	प्रा. डॉ. सुशीला डाबरे	30-32
9	राजकारणात प्रादेशिक पक्षांचे महत्त्व: एक अध्ययन	प्रा. नीळकंठ नरूले	33-35
10	यवतमाळातील सामाजिक समस्या व उपाय	प्रा. प्रशांत जवादे	36-38
11	महाराष्ट्राच्या राजकारणात वंचित बहुजन आघाडी	डॉ. संदेश सामटकर	39-41
12	बदलत्या परराष्ट्र धोरणाचा जागतिक राजकारणावर झालेला परिणाम	डॉ. कैलाश नेमाडे	42-44
13	राजकारणात नैतिक मापदंडाची पायमल्ली	डॉ. एस. एम. टाकळे	45-49
14	आपल्या देशापुढील परराष्ट्र धोरणाची आव्हाने	डॉ. गिरीधर साळवे	50-52
15	परराष्ट्र धोरण आणि आपली भूमिका	डॉ. डी.एम. चव्हाण	53-55
16	विविध राजकीय पक्षांची बदलती भूमिका – एक दृष्टिक्षेप	प्रा. डॉ. पांडुरंग इंगळे	56-57
17	राजकारण आणि भारतीय राजकीय पक्षांचे बदलते स्वरूप	प्रा. दमयंती वाळके	58-59
18	इतिहासात महिलांचे स्थान : ऐतिहासिक अवलोकन	प्रा. शीतल राऊत	60-63
19	राजकीय पक्षांची बदलती भूमिका व परिणाम	प्रा. माणिकराव पवार	64-65
20	भारतीय राजकारण आणि भारतीय राजकीय पक्षांची बदलती पध्दत	प्रा.स्नेहल खांडेकर	66-68
21	राज्याच्या लोकशाहीत पक्षाची बदलती कार्यपध्दती	प्रा. डॉ. संजय बनसोडे	69-70
22	भारतीय संविधान	डॉ. वेद पतकी	71-74
23	भूतपूर्व पंतप्रधान डॉ. मनमोहन सिंग	डॉ. वीरा मांडवकर	75-77
24	राजकीय पक्षांचे सत्तास्वार्थ	प्रा.डॉ. वैदेही सामरा	78-83

विविध राजकीय पक्षांची बदलती भूमिका — एक दृष्टिक्षेप

प्रा. डॉ. पांडुरंग इंगळे
इंदिरा महाविद्यालय, कळंब, जि. यवतमाळ

प्रस्तावना —

हे कसले राजकीय पक्ष, या तर माफिया टोळ्याचे'[१] अशा शब्दात सध्याच्या राजकीय पक्षाचे वर्णन प्रकाश बाळ यांनी 'मिळून साऱ्याजणी' या दिवाळी विशेषांकातील आपल्या 'पक्षीय राजकारण तेव्हा, आता आणि पुढे' या लेखात केले आहे. त्यामुळे राजकीय पक्षाच्या बदलत्या भूमिकेवर प्रकाश टाकणे महत्त्वपूर्ण ठरते. एडमंड वर्क राजकीय पक्षाची व्याख्या करतांना म्हणतात, राजकीय पक्ष म्हणजे व्यापक राष्ट्रीय हितसंबंधाची जपवणूक करणारी आणि संसदीय मार्गाने सरकार बनवून आपली ध्येये प्रत्यक्षात आणू पाहणारी व्यक्तींची संघटना होय.[२] राजकीय पक्षाची ही व्याख्या पाहल्यानंतर लक्षात येते की, पक्ष कुठलाही असो, त्यांच्या संघटीत होण्यामागे उद्देश हा व्यापक राष्ट्रीय हितसंबंधाची जपवणूक करणे हा आहे. परंतु वर्तमान परिस्थितीमध्ये राजकीय पक्षांच्या बदलत्या भूमिकांचा अभ्यास केल्यास त्यांच्या भूमिकेत तफावत आढळून येते.

भारतातील राजकीय पक्षांची भूमिका —

समाज राजकीय दृष्टिकोन असणाऱ्या आणि संविधानिक मार्गाने राजकीय सत्ता प्राप्त करण्याचा प्रयत्न करणारा व्यक्तींचा गट म्हणजे राजकीय पक्ष होय. भारतामध्ये बहुपक्ष पद्धतीचा स्विकार करण्यात आला आहे. देशाचा उपखंडीय आकार, भारतीय समाजातील विविधता, सार्वत्रिक प्रौढ मताधिकाराचा स्वीकार, राजकीय प्रक्रियेची पद्धती व इतर घटक यांमुळे देशात अनेक राजकीय पक्ष उदयाला आले आहे.[३] जानेवारी २०१७ मध्ये देशात ७ राष्ट्रीय पक्ष, ५० राज्यस्तरीय पक्ष व १८३७ नोंदणीकृत परंतु मान्यता नसलेले पक्ष होते.[४] या पक्षाची संख्या दिवसेंदिवस वाढतच असल्यामुळे भारत जगातील सर्वात जास्त राजकीय पक्ष असलेला देश ठरला आहे. भारतामध्ये डावे पक्ष, मध्यमवर्गीय पक्ष, उजवे पक्ष, जातीयवादी पक्ष, बिगर जातीयवादी पक्ष असे सर्व प्रकारचे पक्ष आहेत. त्यामुळे अनिर्णायक संसद, अनिर्णायक विधानसभा आणि युती सरकार हे नित्याचे झाले आहे. [५] राष्ट्रनिष्ठेची जोपासना करणे, राष्ट्रहिताला चालना देणे, जनतेमध्ये लोकजागृती करणे, जनतेला राजकीय प्रशिक्षण देणे, जनता आणि शासन यांच्यामध्ये दुवा म्हणून कार्य करणे, सत्ताप्राप्त करणे, विरोधी पक्ष म्हणून भूमिका पार पाडणे, जनतेच्या प्रश्नांना वाचा फोडणे, जनतेचा विश्वास संपादन करणे आणि त्याप्रमाणे कृती करणे इत्यादी कार्ये राजकीय पक्षांना करावी लागतात. स्वातंत्र्यपूर्व काळात काँग्रेस हा एकमेव पक्ष होता जो पूर्वी एक राष्ट्रीय चळवळ म्हणून कार्य करीत होता. २८ डिसेंबर १९८५ ला काँग्रेस पक्षाची स्थापना झाली आणि भारताची संपूर्ण सत्ता या पक्षाला प्राप्त झाली. त्यामुळे एक प्रबळ पक्ष पद्धती असे वर्णन तेव्हा भारताच्या पक्ष पद्धतीचे केले जात होते. १९७७ मध्ये याला आव्हान दिले गेले आणि १९८९ च्या निवडणूकीनंतर राजकारणात एकाच पक्षाचे वर्चस्व असणे ही बाब संपुष्टात आली आणि पुढे स्पर्धातमक बहुपक्षीय पद्धत विकसीत झाली. त्यामुळे राजकीय पक्षाच्या भूमिकांमध्येही निरंतर बदल होत गेला.

राजकीय पक्ष मग तो राष्ट्रीय स्तरावर कार्य करणारा असो, प्रादेशिक स्तरावर कार्य करणारा असो, प्रत्येक राजकीय पक्षाची एक तत्त्वप्रणाली असते, प्रत्येक राजकीय पक्षाचा जाहीरनामा असतो, प्रत्येक राजकीय पक्षाचे ध्येय धोरण ठरलेले असते आणि त्याला नैतिकतेचा आधार असतो. त्याप्रमाणे कार्य करण्याचे आश्वासन प्रत्येक राजकीय पक्षाने जनतेला दिलेले असते. परंतु मागील तीन दशके कोणत्याही एका पक्षाला स्पष्ट बहुमत न मिळाल्यामुळे, आघाडी सरकार, महायुतीचे सरकार, गठबंधन असलेले सरकार अस्तित्वात आलेले आहे हे सरकार स्थापन करतांना बरेचदा राजकीय पक्षांनी आपल्या तत्त्वप्रणालीला बाजूला ठेवले आहे. राष्ट्रनिष्ठा, लोकनिष्ठा बाजूला ठेवून केवळ स्वार्थापोटी पक्षहित आणि स्वहिताकडे लक्ष दिले आहे. अशावेळी बहुतांश राजकीय पक्षाची प्रतिमा त्यामुळे मलिनझालेली दिसून आली. महाराष्ट्रामध्ये २०१९ मध्ये झालेले सत्ता परिवर्तन याचे उत्तम उदाहरण आहे. सत्ता स्थापनेकरिता भिन्नभिन्न विचारधारा एकत्रित येऊ शकतात आणि पक्षाच्या तत्त्वनिष्ठतेला बाजूला ठेऊ शकतात. एवढेच नाहीतर नीतिमूल्यांची पायमल्ली करायलाही ही राजकीय पक्ष मागेपुढे पाहत नाही याचे स्पष्ट चित्र महाराष्ट्रातील पर्यायाने भारतातील जनतेने अनुभवले आहे. त्यामुळे राजकीय पक्षाच्या भूमिकांमध्ये आज आमुलाग्र परितर्वन होतांना दिसत आहे.

Sheetal Raut: Etihasat Mahilanche Sthan: Etihasik Awlokan

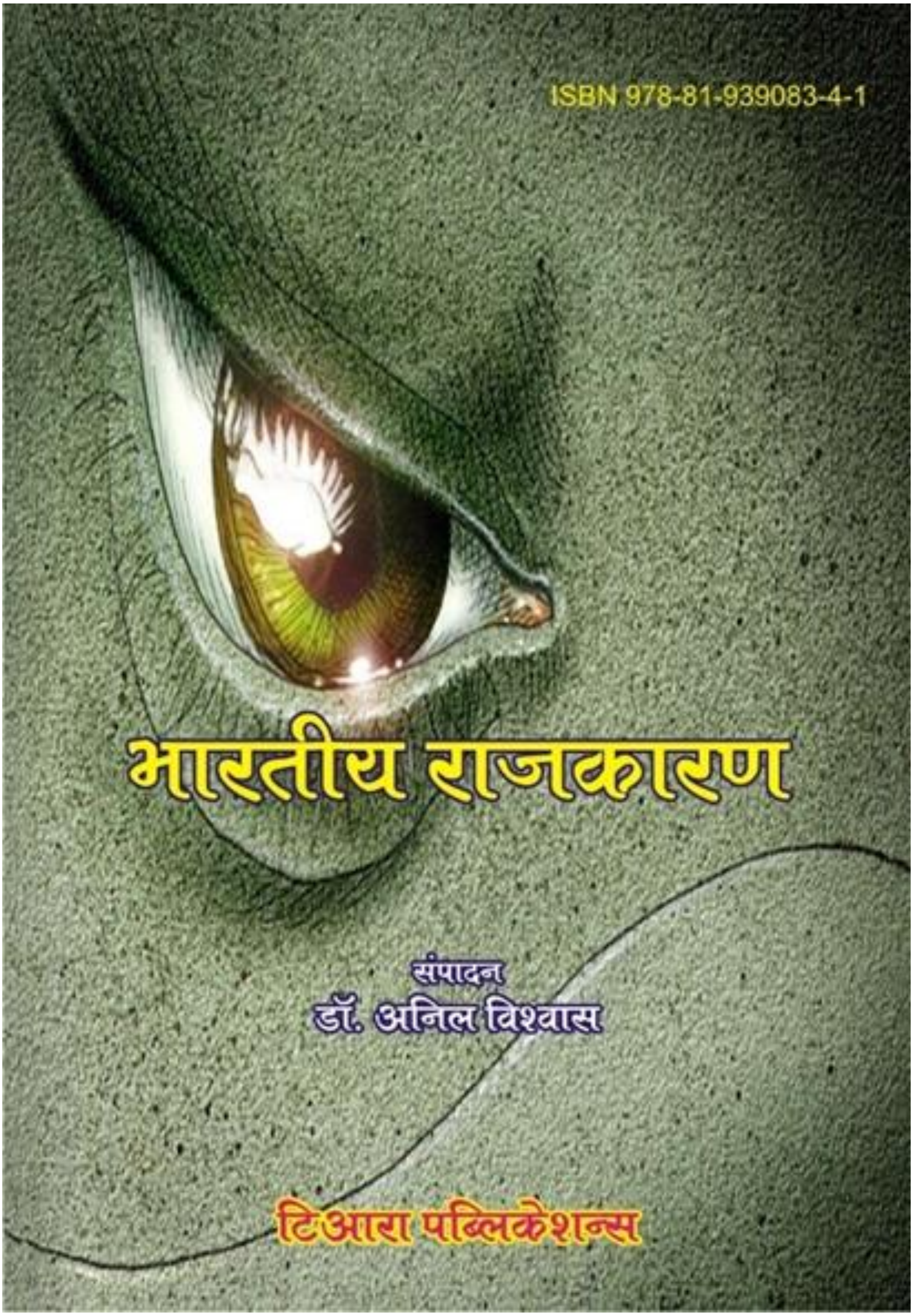

ISBN 978-81-939083-4-1

भारतीय राजकारण

भारतीय राजकारणावरील विविध शाखांच्या अध्यापकांनी
घेतलेल्या संशोधनपर लेखांचा संपदित ग्रंथ

संपादन
डॉ. अनिल विश्वास

टिआरा पब्लिकेशन्स
दशभूजा गणेश मंदिरागागे, पौड रोड,
कोथरूड, पुणे ४११०२९
tiarapublication@rediffmail.com

मूल्य दोनशे रुपये

❒ ISBN 978-81-939083-4-1

❒ **भारतीय राजकारण**
Bhartiya Rajkaran

❒ **संपादन**
डॉ. अनिल विश्वास

❒ || सर्व हक्क सुरक्षित

❒ **प्रथमावृत्ती** १ ऑगस्ट, २०१९

❒ **प्रकाशन क्र.** २४

❒ **प्रती** ५००

❒ आकार डेमी

❒ **प्रकाशक**
टिआरा पब्लिकेशन्स
दशभूजा गणेश मंदिरागागे, पौड रोड,
कोथरूड, पुणे ४११०२९
tiarapublication@rediffmail.com

❒ मूल्य २०० रुपये

(या ग्रंथात प्रकाशित विचार हे त्या त्या मान्यवरांचे असून त्या मतांशी संपादक, प्रकाशक किंवा मुद्रक सहमत असतीलच असे नाही.)

अनुक्रमणिका

	संपादकीय, अनुक्रमणिका		3-5
1	भारतातील लोकशाही	प्रा. रेखा वाठ	6-8
2	जागतिक राजकारणाची बदलती पद्धत	डॉ. अभय रानडे	9-12
3	राजकीय पक्षांची भूमिका	प्रा. एन.आर. ठवळे	13-15
4	सत्तासंघर्षात पक्षाची बदलती भूमिका	डॉ. संजय वानखडे	16-20
5	भारत–चीन संबंध – एक अभ्यास	प्रा. डी.एस. पाटील	21-23
6	राजकारणातील राजकीय पक्षाचे बदलते स्वरूप	डॉ. सावित्री सनागळे	24-26
7	सत्तातरांचे बदलते स्वरूप विश्लेषणात्मक अध्ययन	प्रा.सरोज लखदिवे	27-29
8	भारतीय राजकारण आणि राजकीय पक्ष	प्रा. डॉ. सुशीला डाबरे	30-32
9	राजकारणात प्रादेशिक पक्षांचे महत्त्व: एक अध्ययन	प्रा. नीळकंठ नरूले	33-35
10	यवतमाळातील सामाजिक समस्या व उपाय	प्रा. प्रशांत जवादे	36-38
11	महाराष्ट्राच्या राजकारणात वंचित बहुजन आघाडी	डॉ. संदेश सामटकर	39-41
12	बदलत्या परराष्ट्र धोरणाचा जागतिक राजकारणावर झालेला परिणाम	डॉ. कैलाश नेमाडे	42-44
13	राजकारणात नैतिक मापदंडाची पायमल्ली	डॉ. एस. एम. टाकळे	45-49
14	आपल्या देशापुढील परराष्ट्र धोरणाची आव्हाने	डॉ. गिरीधर साळवे	50-52
15	परराष्ट्र धोरण आणि आपली भूमिका	डॉ. डी.एम. चव्हाण	53-55
16	विविध राजकीय पक्षांची बदलती भूमिका – एक दृष्टिक्षेप	प्रा. डॉ. पांडुरंग इंगळे	56-57
17	राजकारण आणि भारतीय राजकीय पक्षांचे बदलते स्वरूप	प्रा. दमयंती वाळके	58-59
18	इतिहासात महिलांचे स्थान : ऐतिहासिक अवलोकन	प्रा. शीतल राऊत	60-63
19	राजकीय पक्षांची बदलती भूमिका व परिणाम	प्रा. माणिकराव पवार	64-65
20	भारतीय राजकारण आणि भारतीय राजकीय पक्षांची बदलती पध्दत	प्रा.स्नेहल खांडेकर	66-68
21	राज्याच्या लोकशाहीत पक्षाची बदलती कार्यपध्दती	प्रा. डॉ. संजय बनसोडे	69-70
22	भारतीय संविधान	डॉ. वेद पतकी	71-74
23	भूतपूर्व पंतप्रधान डॉ. मनमोहन सिंग	डॉ. वीरा मांडवकर	75-77
24	राजकीय पक्षांचे सत्तास्वार्थ	प्रा.डॉ. वैदेही सामरा	78-83

इतिहासात महिलांचे स्थान : ऐतिहासिक अवलोकन

प्रा. शीतल राऊत
ठंदिरा महाविद्यालय, कळंब, जि. यवतमाळ

प्रस्तावना

भारताच्या एकुण लोकसंख्येत महिलांचे प्रमाण जवळजवळ अर्धे आहे. भारताच्या एकंदर सामाजीक, आर्थिक, राजकीय जडणघडणीत महिलांचा सहभाग अत्यंत महत्वाचा राहिलेला आहे. इतिहासाच्या प्रत्येक कालखंडात महिलांनी एक महत्वपुर्ण योगदान देशाच्या विकासाच्यादृष्टीने दिलेले आहे. प्राचीन भारतीय संस्कृतीतील महिलांचे स्थान ते आधुनिक काळातील महिलांचे स्थान याचा अभ्यास प्रस्तुत शोधनिबंधात करण्यात आला आहे.

प्राचीन कालखंड :—

१) आदिम काळ :—

आदिम काळात उदरनिर्वाहाच्या संदर्भात स्त्रीयांची भुमिका अत्यंत महत्वाची होती. कुल या जीवनप्रणालीत मुख्य भुमिका स्त्रियांची होती. भारतीय आदिम काळात मानव हा उपजीविकेसाठी काही शोध लावीत गेला. अग्नीच्या शोधामुळे हिस्त्र पशूपासुन संरक्षण, थंडीपासुन निवारण आणि मुख्यत्वे शिकार, मासे वा इतर अन्न भाजणे किंवा शिजविणे हे तंत्र हस्तगत केले. शिकार टिकवणे, कातडयाचे कपडे बनविणे, अन्न शिजवणे, मडके, मातीचे भांडे, अर्थात कुंभारकाम आणि बुरूडकाम स्त्रीयांनीच सुरू केले. शेतीचेही उगमस्थान स्त्रीनेच प्रथम शोधले आहे. शेतीमुळे समाजात स्त्रीला महत्व प्राप्त झाले आहे. आदिम समाजात स्त्री ही मुक्त होती. ती स्वत:च्या विकासाबरोबरच मानवी विकासालाही हातभार लावत होती. उत्पदनाची नवनवीन साधने ती शोधून तयार करीत होती.

२) सिंधुसंस्कृतीतील स्त्रियांचे स्थान :—

सिंधुसंस्कृतीत स्त्री ही निर्बधरहित होती, मुक्त आणि स्वतंत्र होती. सिंधुसंस्कृती सोबतच मोहेंजोदारो व हडप्पा येथील उत्खननांमध्ये गवसलेल्या अवशेषांची माहिती मिळविली असताना त्यावेळच्या आदिम जिवनाची बरीचशी कल्पना येते या काळात केशभूषा, वेशभूषा, नृत्य, संगीत, वादन, नाटय आणि लेखन या सर्व कलाविभागातून त्यावेळच्या स्त्रीयांना भाग घेतलेला होता व आपले जीवन समृध्द असल्याची ग्वाही दिली होती.

३) वैदिक कालीन स्त्रीजीवन :—

या काळात स्त्रीला सन्मानाने वागविले जात. सामाजिक व धार्मिक प्रसंगात ती पुरूषांच्या बरोबरीने सहभागी होत असत. सतीची चाल नव्हती. विधवांना पुनर्विवाहाचा अधिकार होता. स्त्री ही घराची सम्राज्ञी होती. मुलाप्रमाणेच मुलिवरही उपनयन संस्कार होत असे. त्यानंतर त्यांचा अभ्यास चालू होत असे. पठनाशिवाय स्वतत्र लेखन त्या करीत असत. काही निवडक विव्दान स्त्रीयानी ऋषीचाही दर्जा प्राप्त केला होता. लोपामुद्रा, अपाला विश्ववारा सिकता, नीवावरी, घोषा इत्यादी विदुर्षीनी सूकते किंवा ऋचा रचलयाचा उल्लेख आढळतो.

स्त्री तिच्या इच्छेप्रमाणे व तिला हवे तितके शिक्षण घेऊ शकत होती. शिक्षणामुळे तिचा बौध्दीक विकास होत होता. शिक्षणामुळे कोणत्याही प्रकारचे आव्हान स्वीकारण्यासाठी ती समर्थ बनत असे. तत्वज्ञ शिक्षक, वादविवादकुशल म्हणुन स्त्रियांना नाव मिळविले होते. पण हे प्रमाण फारच कमी होते.

४) उत्तर वैदिक काळात महिलांचे स्थान :—

वैदिक काळापैक्ष या काळातील स्त्रीच्या स्वातंत्र्यावर अनेक बंधने आलेली दिसतात. गार्गी, मैत्रेयी हया पुरूषाच्या बरोबरीने वाद — विवाद करणाऱ्या स्त्रीयांचा अपवाद सोडलातर या काळात स्त्री स्वातंत्र्यावर मर्यादा आल्या. युध्दभूमीतही प्राचीन भारतीय स्त्रियांनी शौर्य गाजविले असल्याचे प्राचीन वाङमयान उल्लेख आढळतात. विश्पला या स्त्रीच्या युध्दात अधू झालेल्या पायाची शस्त्रक्रीया आश्वीनी ऋषींनी केल्याचा उल्लेख ऋग्वेद वाङमयात आढळतो. इंद्रसेन मुदगलानी हिने युध्दात आपलया पतीचे सारथ्य केले. तर नरकासुराच्या वधात सत्यभामेने श्रीकृष्णाला मदत केल्याचे सर्वश्रुत आहेच. कैकयीने दशरथाला युध्दात मदत करून वरप्राप्ती करून घेतल्याची गोष्टही प्रसिध्द आहे. ऋग्वेदकाळानंतर स्त्रियांचे कार्यक्षेत्र मात्र मर्यादित होत गेले. पतीच्या आणि पुत्राच्या आधारानेच स्त्री जगू शकेल तोच तिचे संरक्षण करू शकतील अशीच धारणा तत्कालीन समाजाने करून घेतली.

५) बौध्दकालीन स्त्रियांचे स्थान :—

Snehal Khandekar: Bhartiya Rajkiya Pakshyanchi Badalti Paddhat

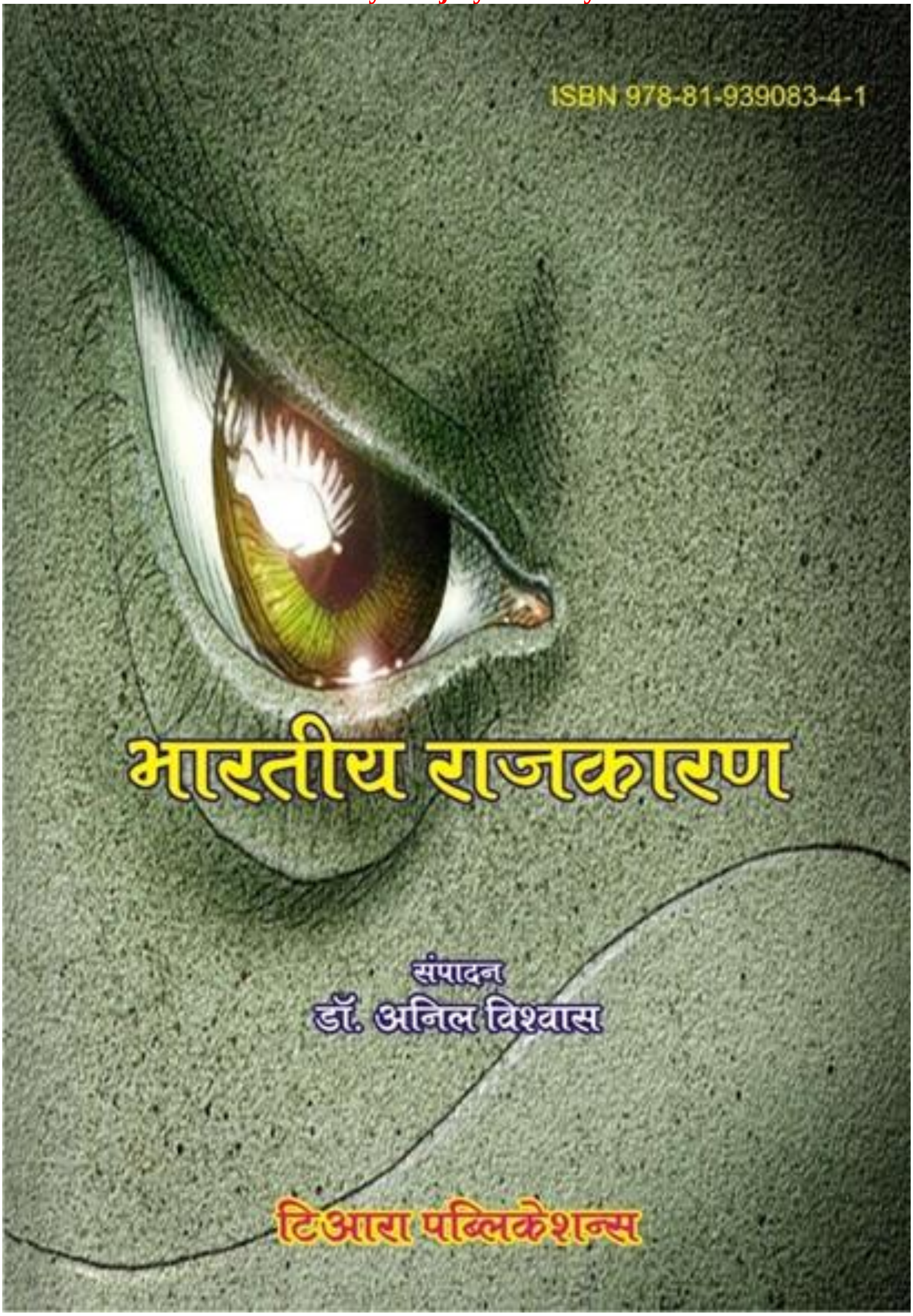

ISBN 978-81-939083-4-1

भारतीय राजकारण

भारतीय राजकारणावरील विविध शाखांच्या अध्यापकांनी
घेतलेल्या संशोधनपर लेखांचा संपदित ग्रंथ

संपादन
डॉ. अनिल विश्वास

टिआरा पब्लिकेशन्स
दशभूजा गणेश मंदिरागागे, पौड रोड,
कोथरूड, पुणे ४११०२९
tiarapublication@rediffmail.com

मूल्य दोनशे रुपये

❒ ISBN 978-81-939083-4-1

❒ **भारतीय राजकारण**
Bhartiya Rajkaran

❒ **संपादन**
डॉ. अनिल विश्वास

❒ || **सर्व हक्क सुरक्षित**

❒ **प्रथमावृत्ती** १ ऑगस्ट, २०१९

❒ **प्रकाशन क्र.** २४

❒ **प्रती** ५००

❒ **आकार** डेमी

❒ **प्रकाशक**
टिआरा पब्लिकेशन्स
दशभूजा गणेश मंदिरागागे, पौड रोड,
कोथरूड, पुणे ४११०२९
tiarapublication@rediffmail.com

❒ **मूल्य** २०० रुपये

(या ग्रंथात प्रकाशित विचार हे त्या त्या मान्यवरांचे असून त्या मतांशी संपादक, प्रकाशक किंवा मुद्रक सहमत असतीलच असे नाही.)

अनुक्रमणिका

	संपादकीय, अनुक्रमणिका		3-5
1	भारतातील लोकशाही	प्रा. रेखा वाठ	6-8
2	जागतिक राजकारणाची बदलती पद्धत	डॉ. अभय रानडे	9-12
3	राजकीय पक्षांची भूमिका	प्रा. एन.आर. ठवळे	13-15
4	सत्तासंघर्षात पक्षाची बदलती भूमिका	डॉ. संजय वानखडे	16-20
5	भारत–चीन संबंध – एक अभ्यास	प्रा. डी.एस. पाटील	21-23
6	राजकारणातील राजकीय पक्षाचे बदलते स्वरूप	डॉ. सावित्री सनागळे	24-26
7	सत्तातरांचे बदलते स्वरूप विश्लेषणात्मक अध्ययन	प्रा.सरोज लखदिवे	27-29
8	भारतीय राजकारण आणि राजकीय पक्ष	प्रा. डॉ. सुशीला डाबरे	30-32
9	राजकारणात प्रादेशिक पक्षांचे महत्त्व: एक अध्ययन	प्रा. नीळकंठ नरूले	33-35
10	यवतमाळातील सामाजिक समस्या व उपाय	प्रा. प्रशांत जवादे	36-38
11	महाराष्ट्राच्या राजकारणात वंचित बहुजन आघाडी	डॉ. संदेश सामटकर	39-41
12	बदलत्या परराष्ट्र धोरणाचा जागतिक राजकारणावर झालेला परिणाम	डॉ. कैलाश नेमाडे	42-44
13	राजकारणात नैतिक मापदंडाची पायमल्ली	डॉ. एस. एम. टाकळे	45-49
14	आपल्या देशापुढील परराष्ट्र धोरणाची आव्हाने	डॉ. गिरीधर साळवे	50-52
15	परराष्ट्र धोरण आणि आपली भूमिका	डॉ. डी.एम. चव्हाण	53-55
16	विविध राजकीय पक्षांची बदलती भूमिका – एक दृष्टिक्षेप	प्रा. डॉ. पांडुरंग इंगळे	56-57
17	राजकारण आणि भारतीय राजकीय पक्षांचे बदलते स्वरूप	प्रा. दमयंती वाळके	58-59
18	इतिहासात महिलांचे स्थान : ऐतिहासिक अवलोकन	प्रा. शीतल राऊत	60-63
19	राजकीय पक्षांची बदलती भूमिका व परिणाम	प्रा. माणिकराव पवार	64-65
20	भारतीय राजकारण आणि भारतीय राजकीय पक्षांची बदलती पध्दत	प्रा.स्नेहल खांडेकर	66-68
21	राज्याच्या लोकशाहीत पक्षाची बदलती कार्यपध्दती	प्रा. डॉ. संजय बनसोडे	69-70
22	भारतीय संविधान	डॉ. वेद पतकी	71-74
23	भूतपूर्व पंतप्रधान डॉ. मनमोहन सिंग	डॉ. वीरा मांडवकर	75-77
24	राजकीय पक्षांचे सत्तास्वार्थ	प्रा.डॉ. वैदेही सामरा	78-83

भारतीय राजकीय पक्षांची बदलती पद्धत

प्रा. स्नेहल खांडेकर
इंदिरा महाविद्यालय, कळंब, जि. यवतमाळ

प्रस्तावना

भारतीय राजकारणाबाबत विचार व्यक्त करीत असतांना राजकारणाची व्यापक दिशा पाहणे गरजेचे आहे. राजकारण म्हणजे अनेक व्यक्तींनी एकत्र येऊन निर्णय घेण्याची प्रक्रिया होय. प्रक्रिया शब्दाचा अर्थ पाहिल्यास सतत सुरू असणारी जीच्या मध्ये सातत्य आहे. अशा बाबीस आपण प्रक्रिया या शब्दाने संबोधतो. जगामध्ये अनेक राष्ट्र अस्तित्वात आहेत आणि प्रत्येक राष्ट्रामध्ये सत्ता हस्तगत करून व्यवस्थितपणे सुशासन चालवून राजकारण करणे अशा प्रकारचा मानस नेत्यांचा असतो. राजकारण केवळ निवडणूकीपुरते मर्यादित नसून राजकारणाचा अर्थ खूप व्यापक आहे. दुर्दैवाने म्हणावेसे वाटते की आपण राजकारणाकडे संकुचित विचारसरणीने पाहतो.

आपला देश किंवा आपलं राज्य कशा प्रकारे चाललं पाहिजे देश चालविण्यासाठी कोणती तत्त्वे असली पाहिजे राज्य कशा करीता चालविलं पाहिजे या सर्व बार्बीचा सरासर विचार जनतेपुढे मांडून त्या विचारांचा आग्रह धरून आणि तो पूर्ण करण्यासाठी निवडणूका लढवून जिंकून येणं यालाच आपण राजकारण असे म्हणतो.

या सर्व राजकिय प्रक्रिया भारतात सुध्दा होत असतांना दिसतात. भारतात लोकशाही अस्तित्त्वात आहे. भारताला स्वातंत्र्य प्राप्त होण्या अगोदर राजाचा पुत्रच राजा होत असे. अशा प्रकारची प्रक्रिया आजही इंग्लंडमध्ये आहे. त्या ठिकाणचा राजा मातेच्या उदरामधून जन्म घेतो. तर आपल्या भारतातील राष्ट्रपती, पंतप्रधान मतपेटीतून जन्माला येतो. भारतीय राजकारणाबाबत बोलायचे झाल्यास स्वातंत्र्यपूर्व काळात फक्त एकच राजकिय पक्ष अस्तित्वात होता आणि तो देखिल 'साम्यवादी पक्ष' असा आपणास निष्कर्ष काढावा लागेल. काँग्रेस बद्दल बोलावयाचे झाल्यास त्यांच्याच मते स्वातंत्र्यपूर्व काळात काँग्रेस हा पक्ष नसून एक लोक चळवळ होती आणि या चळवळीचा उद्देश फक्त भारतास स्वातंत्र्य मिळवून देणे एवढाचा होता.

काँग्रेसने भारतास स्वातंत्र्य मिळवून दिले. पण काँग्रेसची स्थापना या उद्देश प्राप्तीसाठी खरीच झाली असेल का? एक ब्रिटिश अधिकारीसर ॲलन ओ. ह्यूम हा भारताला स्वातंत्र्य मिळावे म्हणून खरच या उद्देशाने पुढे आला असेल का? असे अनेक प्रश्न समोर दत्त म्हणून उभे राहतात. मग ह्यूमने भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेसची स्थापना का केली. याचे उत्तर आपणास 'सेफ्टी व्हॉल्व्ह सिध्दांत' देतो या सिध्दांतानुसार १८५७ च्या उठावामध्ये ब्रिटिशांबद्दल कलुषितझालेली भावना निघून जावी यासाठी काँग्रेसची स्थापना ब्रिटिश अधिकाऱ्याने ब्रिटिशांच्या वतीने १८८५ मध्ये केली.

याच काँग्रेस पक्षात लोकमान्य टिळकांचा जहाल गट आणि गोखले, आगरकरांचा मवाळ गट दिसून येतो तर हिंदुत्वाकडे झुकलेले श्यामप्रसाद मुखर्जी होते. तर निराश होण्यापूर्वी बॅ. महंम्मद अली जिना हेही होते. दुसऱ्या महायुध्दात ब्रिटिशांच्या शत्रुस मदत करावी अशा विचाराचे सुभाषचंद्र बोस होते तर ब्रिटिशांना मदत करावी अशाप्रकारे काँग्रेस मधील मवाळ गट विचार करीत होता. ह्या सर्व घडामोडीनंतर १५ ऑगस्ट १९४७ ला आपणास स्वातंत्र्य मिळाले. परंतु स्वातंत्र्यप्राप्तीनंतर भारतीय राजकारण खरोखरच विकासाकडे जात आहे का? २०२० मध्ये खरचं आपण महासत्ता होणार का? याचे उत्तर आपणास शोधावे लागेल. भारतामध्ये बहुपक्ष पध्दती अस्तित्त्वात आहे.

राजकीय पक्षाचा अर्थ

एडमंड बर्क यांच्या मते ''सर्वानी मान्य केलेल्या विशिष्ट तत्वानुसार संघटितरित्या प्रयत्न करून जनतेचे हित संवर्धन करण्याच्या दृष्टिने एकत्र आलेल्या व्यक्तीचा संघ म्हणजे राजकिय पक्ष होय.''

प्रो. गेटेल यांच्या मते, ''कमी अधिक प्रमाणात संघटित झालेल्या, राजकिय घटक म्हणून कार्य करणाऱ्या, मतदानाच्या हक्काचा उपयोग करून शासन संस्थेवर नियंत्रण ठेवणे आणि आपल्या सर्व साधारण धोरणाची अंमलबजावणी करावी अशा उद्देशाने एकत्रित आलेल्या नागरिकांचा संघ म्हणजे राजकीय पक्ष होय.''

प्रो. मॅक आयव्हर यांच्या मते, ''एखाद्या तत्वाचा अगर ध्येय धोरणाचा पाठपुरावा करण्याकरीता संघटित झालेली आणि सरकारच्या बाबतीत ते निर्णायक व्हावे याकरीता घटनात्मक मार्गाने प्रयत्न करणारी संघटना म्हणजे राजकीय पक्ष होय.''

वरील व्याख्यांमधून राजकिय पक्षांची तत्त्वे, आपल्या निदर्शनास येतात.

Dr. Ved Patki: Bhartiya Sanvidhan

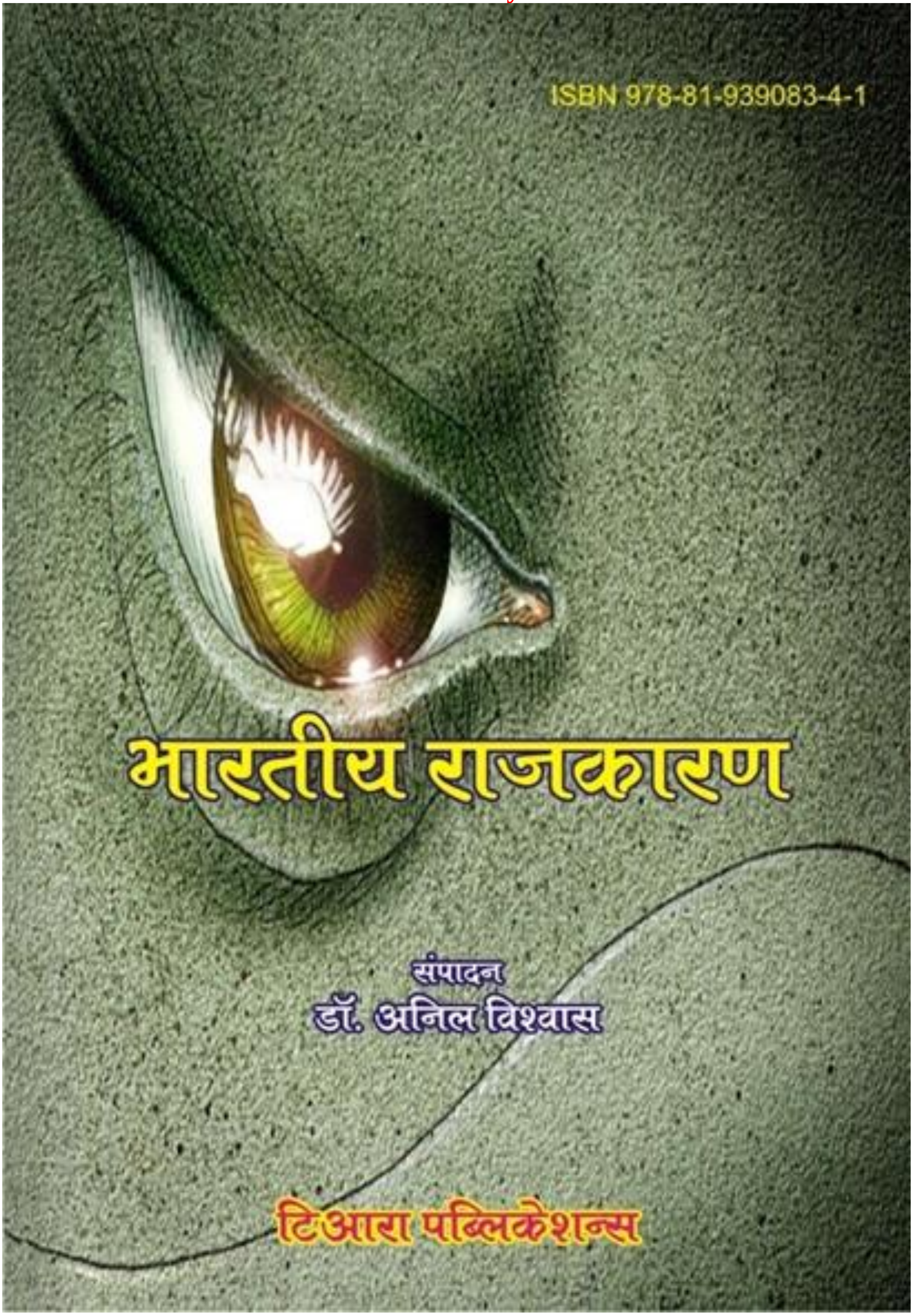

ISBN 978-81-939083-4-1

भारतीय राजकारण

भारतीय राजकारणावरील विविध शाखांच्या अध्यापकांनी
घेतलेल्या संशोधनपर लेखांचा संपदित ग्रंथ

संपादन
डॉ. अनिल विश्वास

टिआरा पब्लिकेशन्स
दशभूजा गणेश मंदिरागागे, पौड रोड,
कोथरूड, पुणे ४११०२९
tiarapublication@rediffmail.com

मूल्य दोनशे रुपये

❒ ISBN 978-81-939083-4-1

❒ **भारतीय राजकारण**
Bhartiya Rajkaran

❒ **संपादन**
डॉ. अनिल विश्वास

❒ || सर्व हक्क सुरक्षित

❒ **प्रथमावृत्ती** १ ऑगस्ट, २०१९

❒ **प्रकाशन क्र.** २४

❒ **प्रती** ५००

❒ **आकार** डेमी

❒ **प्रकाशक**
टिआरा पब्लिकेशन्स
दशभूजा गणेश मंदिरागागे, पौड रोड,
कोथरूड, पुणे ४११०२९
tiarapublication@rediffmail.com

❒ **मूल्य** २०० रुपये

(या ग्रंथात प्रकाशित विचार हे त्या त्या मान्यवरांचे असून त्या मतांशी संपादक, प्रकाशक किंवा मुद्रक सहमत असतीलच असे नाही.)

अनुक्रमणिका

	संपादकीय, अनुक्रमणिका		3-5
1	भारतातील लोकशाही	प्रा. रेखा वाठ	6-8
2	जागतिक राजकारणाची बदलती पद्धत	डॉ. अभय रानडे	9-12
3	राजकीय पक्षांची भूमिका	प्रा. एन.आर. ठवळे	13-15
4	सत्तासंघर्षात पक्षाची बदलती भूमिका	डॉ. संजय वानखडे	16-20
5	भारत–चीन संबंध – एक अभ्यास	प्रा. डी.एस. पाटील	21-23
6	राजकारणातील राजकीय पक्षाचे बदलते स्वरूप	डॉ. सावित्री सनागळे	24-26
7	सत्तातरांचे बदलते स्वरूप विश्लेषणात्मक अध्ययन	प्रा.सरोज लखदिवे	27-29
8	भारतीय राजकारण आणि राजकीय पक्ष	प्रा. डॉ. सुशीला डाबरे	30-32
9	राजकारणात प्रादेशिक पक्षांचे महत्त्व: एक अध्ययन	प्रा. नीळकंठ नरूले	33-35
10	यवतमाळातील सामाजिक समस्या व उपाय	प्रा. प्रशांत जवादे	36-38
11	महाराष्ट्राच्या राजकारणात वंचित बहुजन आघाडी	डॉ. संदेश सामटकर	39-41
12	बदलत्या परराष्ट्र धोरणाचा जागतिक राजकारणावर झालेला परिणाम	डॉ. कैलाश नेमाडे	42-44
13	राजकारणात नैतिक मापदंडाची पायमल्ली	डॉ. एस. एम. टाकळे	45-49
14	आपल्या देशापुढील परराष्ट्र धोरणाची आव्हाने	डॉ. गिरीधर साळवे	50-52
15	परराष्ट्र धोरण आणि आपली भूमिका	डॉ. डी.एम. चव्हाण	53-55
16	विविध राजकीय पक्षांची बदलती भूमिका – एक दृष्टिक्षेप	प्रा. डॉ. पांडुरंग इंगळे	56-57
17	राजकारण आणि भारतीय राजकीय पक्षांचे बदलते स्वरूप	प्रा. दमयंती वाळके	58-59
18	इतिहासात महिलांचे स्थान : ऐतिहासिक अवलोकन	प्रा. शीतल राऊत	60-63
19	राजकीय पक्षांची बदलती भूमिका व परिणाम	प्रा. माणिकराव पवार	64-65
20	भारतीय राजकारण आणि भारतीय राजकीय पक्षांची बदलती पध्दत	प्रा.स्नेहल खांडेकर	66-68
21	राज्याच्या लोकशाहीत पक्षाची बदलती कार्यपध्दती	प्रा. डॉ. संजय बनसोडे	69-70
22	भारतीय संविधान	डॉ. वेद पतकी	71-74
23	भूतपूर्व पंतप्रधान डॉ. मनमोहन सिंग	डॉ. वीरा मांडवकर	75-77
24	राजकीय पक्षांचे सत्तास्वार्थ	प्रा.डॉ. वैदेही सामरा	78-83

भारतीय संविधान

डॉ. वेद पतकी
इंदिरा महाविद्यालय, कळंब, जि. यवतमाळ

प्रस्तावना

१७ व्या शतकाच्या सुरूवातीला राजकीय पक्षाचा उदय झाला. मानवी गणांची भटकती अवस्था संपल्यानंतर समाज व्यवस्था निर्माण झाली. समाजात नागरीकांचे जिवन सुरक्षित ठेवता यावे म्हणून दंडशक्तीच्या जोरावर अंतर्गत बेबंदशाही आणि बाहेरील आक्रमण या पासुन सुरक्षितता व संरक्षण मिळावे म्हणुन समाज व्यवस्थेला वाचविण्यासाठी सामाजिक संस्थेची निर्मिती झाली. तिचा उल्लेख राजकीय संस्था म्हणून करण्यात आला. कारण त्यावेळी सर्व समावेशक निर्णय घेणारी व्यक्ती राजकीय ज्ञानी समजली जात होती. राजकीय संस्था ही हजारो वर्षापासून अस्तित्वात होती सुमारे २०० वर्षा कालखंडापुर्वी त्यालाच राजकीय पक्ष संबोधण्यात आले. प्रातिनिधीक राजकीय सत्ता उदयास आल्यानंतर मानवी गटनिर्माण झाले.लोकांच्या आशा, आकांक्षाना सुसंवादी रूप देण्याचे कार्य सत्तारूढझाल्यावर राजकीय सत्तेच्या व्दारे केले जाते किंवा राजकीय पक्षच करतात. संसदिय पध्दती राजकीय पक्षामध्ये प्रतिबिंबित होत असते. बहुमत मिळवून वा बंड करून म्हणजे सशस्त्र क्रांती करून सत्ता संपादनाचा प्रयत्न राजकीय पक्ष करीत असतात.

१९ व्या शतकाच्या प्रारंभी युरोप व अमेरिका मध्ये लोकमताला वळण देणारे व लोकशिक्षणाला महत्व देणारे राजकीय पक्ष उदयास आले. 'जनतेचा पाठिंबा' या संकल्पनेला पक्षिय राजकारणात प्राधान्य आहे. आज जगभर राजकीय पक्षाचा उदय झालेला दिसून यंतो. आॅफ्रिका खंडात परंपरागत मागास जाती, जमातीच्या हाती सत्ता आली असुन 'जमात वर्चस्व' हे त्या पक्ष संघटनेचे तत्व व स्वरूप बनले आहे. तर आशिया खंडात भारत व साम्यवादी देश सोडले तर साम्यवाद नसलेल्या देशात पक्ष संघटना धामिक तत्वानुसार निर्माण झालेल्या दिसून येतात. आशिया व आफ्रिका खंडातील अनेक देशात धर्माबरोबर लष्करी संघटनेचा प्रभाव राजकीय पक्षावर दिसुन येतो.

भारतामध्ये भारतीय राज्यघटनेने संसदिय लोकशाहीची स्थापना केली असुन प्रत्येक नागरीकांना पक्षाची स्थापना करण्याचा अधिकार दिलेला आहे. देशात कॉंग्रेस हा एकमेव प्रभावी महत्वपुर्ण पक्ष मानला जात होता. त्याच सोबत हिंदुमहासभा, स्वराज्य पक्ष, मुस्लिम लिग, व राजकीय पक्ष निर्माण झाले होते. कॉंग्रेस पक्षांनी जनतेच्या मनावर राजकीय संस्कार प्रभावीपणे रूजविण्याचे कार्य केले आणि स्वातंत्र आंदोलनात. जनतेला सहभागी करून घेतले. त्यात उदारमतवादी व समाजवादी इत्यादी विविध मतप्रणालीचे नागरीक सहभागी होते.

दि. १५ मार्च २०१९मध्ये निवडणूक आयोगाने देशातील एकुण राजकीय पक्षाची संख्या जाहिर केली त्यात २,३३४ पक्ष घोषीत करण्यात आले त्यापैकी राष्ट्रिय पक्षाची संख्या–०७, राज्यस्तरीय पक्ष–२६ आणि इतर २,३०१ पक्ष नोंदणीकृत असलेल्याचे जाहीर केले. या पक्षात कॉंग्रेस, तृनमुल कॉंग्रेस, रा.कॉंग्रेस, बहुजन समाज पक्ष, भा.क.प., भाकप मार्क्सवादी, जनता दल इत्यादीचा समावेश आहे. तसेच राज्यात जनतादल, युनायटेड, अण्णा द्रमुक, द्रविड मुनेत्र कडघम, शिवसेना, वंचित बहुजन आघाडी व अन्य पक्षाचा समावेश असलेलला दिसुन येतो. भारतातील राजकीय पक्षाच्या तत्वप्रणाली व स्वरूपाचा विचार केल्यास विभिन्नता दिसते. आज हे पक्ष आपल्या असलेल्या विचारसरणीला चिटकून राहतीलच हे सांगता येत नाही. देशात अस्तित्वात असलेल्या अनेक ४०४ पक्षाच्या नावात 'भारत किंवा भारतीय' हे शब्द आहेत. १५३ पक्षाच्या नावात 'समाज' हा शब्द तर १३२ पक्षाच्या नावात 'प्रजा किंवा जनता' या शब्दाचा उल्लेख असुन ५७ पक्षाच्या नावात 'आम आणि युवा', १२ पक्षाच्या नावात 'गांधी' तर ६३ पक्षाच्या नावामध्ये लोक तांत्रीक कॉंग्रेस आणि 'आंदोलन' हे शब्द वापरण्यात आले आहेत. या शिवाय अनेक राज्यात अनेक नावाने पक्ष निर्माण झाले असुन त्याच्या विचार सरणी व स्वरूपात ही बदल होतांना दिसुन येते. त्यामुळे हा विषय महत्वाचा असुन त्याचा अध्ययन करणे गरजेचे आहे.

उद्देश :–

१. भारतीय संविधानातील राजकीय पक्षाच्या तत्वप्रणालीचे अध्ययन करणे.
२. राजकीय पक्षाच्या बदलत्या स्वरूपाचा अभ्यास करणे.
३. राजकीय पक्षाच्या प्रत्यक्ष कारवाईचा अभ्यास करणे.

Dr. Veera Mandavkar: Bhutpurva Pantapradhan Dr. Manmohan singh

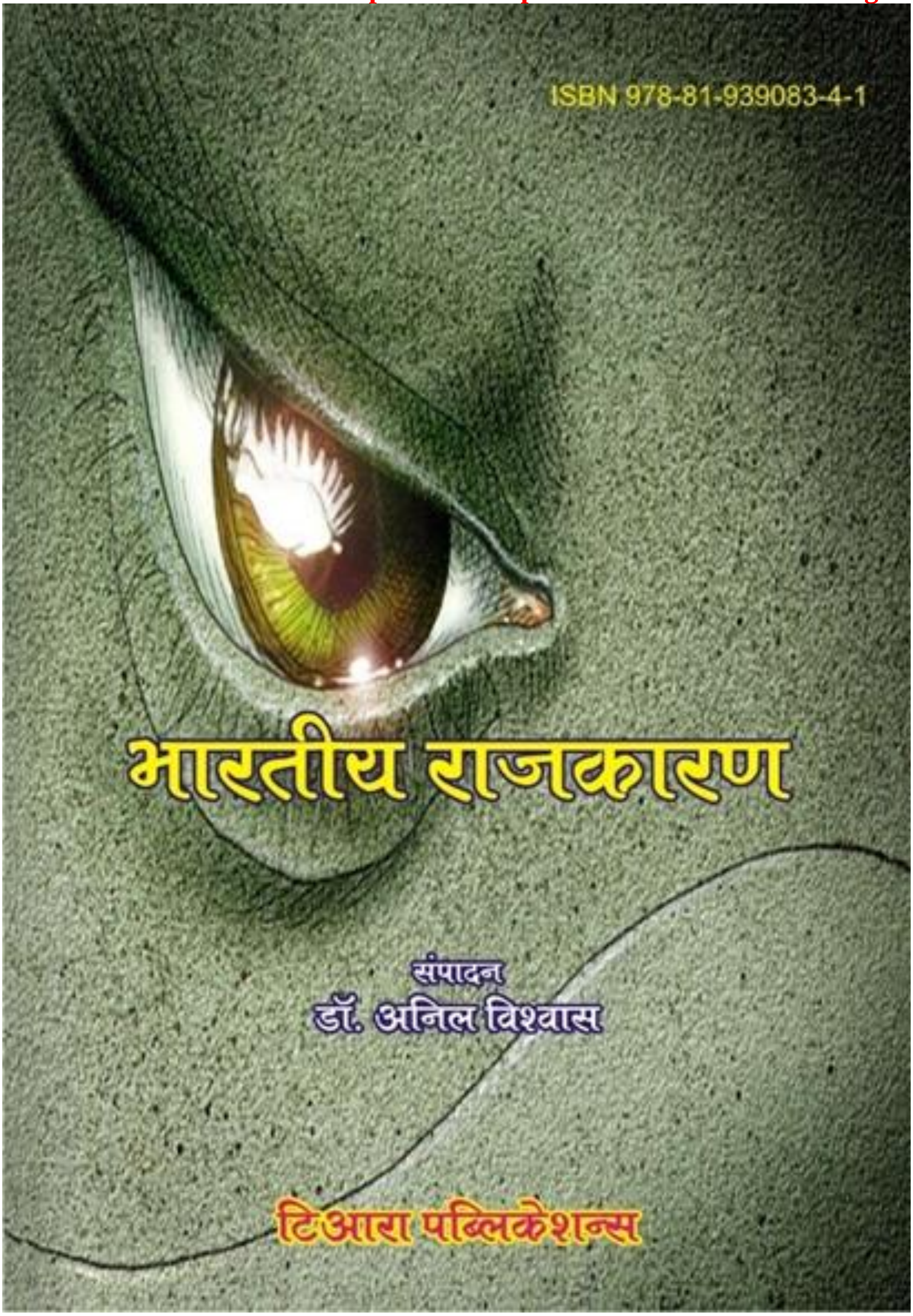

ISBN 978-81-939083-4-1

भारतीय राजकारण

भारतीय राजकारणावरील विविध शाखांच्या अध्यापकांनी
घेतलेल्या संशोधनपर लेखांचा संपदित ग्रंथ

संपादन
डॉ. अनिल विश्वास

टिआरा पब्लिकेशन्स
दशभूजा गणेश मंदिरागागे, पौड रोड,
कोथरूड, पुणे ४११०२९
tiarapublication@rediffmail.com

मूल्य दोनशे रुपये

❒ ISBN 978-81-939083-4-1

❒ **भारतीय राजकारण**
Bhartiya Rajkaran

❒ **संपादन**
डॉ. अनिल विश्वास

❒ || सर्व हक्क सुरक्षित

❒ **प्रथमावृत्ती** १ ऑगस्ट, २०१९

❒ **प्रकाशन क्र.** २४

❒ **प्रती** ५००

❒ **आकार** डेमी

❒ **प्रकाशक**
टिआरा पब्लिकेशन्स
दशभूजा गणेश मंदिरागागे, पौड रोड,
कोथरूड, पुणे ४११०२९
tiarapublication@rediffmail.com

❒ मूल्य २०० रुपये

(या ग्रंथात प्रकाशित विचार हे त्या त्या मान्यवरांचे असून त्या मतांशी संपादक, प्रकाशक किंवा मुद्रक सहमत असतीलच असे नाही.)

अनुक्रमणिका

	संपादकीय, अनुक्रमणिका		3-5
1	भारतातील लोकशाही	प्रा. रेखा वाठ	6-8
2	जागतिक राजकारणाची बदलती पद्धत	डॉ. अभय रानडे	9-12
3	राजकीय पक्षांची भूमिका	प्रा. एन.आर. ठवळे	13-15
4	सत्तासंघर्षात पक्षाची बदलती भूमिका	डॉ. संजय वानखडे	16-20
5	भारत–चीन संबंध – एक अभ्यास	प्रा. डी.एस. पाटील	21-23
6	राजकारणातील राजकीय पक्षाचे बदलते स्वरूप	डॉ. सावित्री सनागळे	24-26
7	सत्तातरांचे बदलते स्वरूप विश्लेषणात्मक अध्ययन	प्रा.सरोज लखदिवे	27-29
8	भारतीय राजकारण आणि राजकीय पक्ष	प्रा. डॉ. सुशीला डाबरे	30-32
9	राजकारणात प्रादेशिक पक्षांचे महत्त्व: एक अध्ययन	प्रा. नीळकंठ नरूले	33-35
10	यवतमाळातील सामाजिक समस्या व उपाय	प्रा. प्रशांत जवादे	36-38
11	महाराष्ट्राच्या राजकारणात वंचित बहुजन आघाडी	डॉ. संदेश सामटकर	39-41
12	बदलत्या परराष्ट्र धोरणाचा जागतिक राजकारणावर झालेला परिणाम	डॉ. कैलाश नेमाडे	42-44
13	राजकारणात नैतिक मापदंडाची पायमल्ली	डॉ. एस. एम. टाकळे	45-49
14	आपल्या देशापुढील परराष्ट्र धोरणाची आव्हाने	डॉ. गिरीधर साळवे	50-52
15	परराष्ट्र धोरण आणि आपली भूमिका	डॉ. डी.एम. चव्हाण	53-55
16	विविध राजकीय पक्षांची बदलती भूमिका – एक दृष्टिक्षेप	प्रा. डॉ. पांडुरंग इंगळे	56-57
17	राजकारण आणि भारतीय राजकीय पक्षांचे बदलते स्वरूप	प्रा. दमयंती वाळके	58-59
18	इतिहासात महिलांचे स्थान : ऐतिहासिक अवलोकन	प्रा. शीतल राऊत	60-63
19	राजकीय पक्षांची बदलती भूमिका व परिणाम	प्रा. माणिकराव पवार	64-65
20	भारतीय राजकारण आणि भारतीय राजकीय पक्षांची बदलती पध्दत	प्रा.स्नेहल खांडेकर	66-68
21	राज्याच्या लोकशाहीत पक्षाची बदलती कार्यपध्दती	प्रा. डॉ. संजय बनसोडे	69-70
22	भारतीय संविधान	डॉ. वेद पतकी	71-74
23	भूतपूर्व पंतप्रधान डॉ. मनमोहन सिंग	डॉ. वीरा मांडवकर	75-77
24	राजकीय पक्षांचे सत्तास्वार्थ	प्रा.डॉ. वैदेही सामरा	78-83

भूतपूर्व पंतप्रधान डॉ. मनमोहन सिंग

डॉ. वीरा मांडवकर
इंदिरा महाविद्यालय, कळंब, जि. यवतमाळ

डॉ. मनमोहन सिंग हे भारताचे १३ वे पंतप्रधान होते. श्री.पी.व्ही. नरसिंहराव भारताचे पंतप्रधान असतांना श्री. मनमोहन सिंग हे वित मत्री होते. तेंव्हा पासुनच भारतीय अर्थव्यवस्था ही उदात्तीकरणाकडे वळली होती.

१९८५ मधेच श्री.राजिव गांधी यांनी श्री.सिंग यांना योजना आयोगाचे अध्यक्ष म्हणुन निवड केली होती. १९९० मध्ये ते पंतप्रधानांचे आर्थिक सल्लागार म्हणुन नियुक्त केले. कॉग्रेंसने त्याच्या प्रतिभावंत गुनांना जवळुन तपासले होते.त्यांचा अर्थ नितीचा फायदा देशाला कसा होईल. हाच विचार कॉंग्रेस करित होती. म्हणुनच श्री.राव यांनी त्यांची अर्थ मंत्री म्हणुन निवड केली होती.

परराष्ट्रीय धोरण :—

१९९१ मध्ये परदेशी गंगाजळी करिता सोने गहान ठेवणारा भारत हा २०१४ मध्ये जगातील तिसरी आर्थिक महासत्ता घेवु शकला याच ददुमत स्पेन, , ग्रीस, ठटली , ब्राझील, रशिया सारख्या देशाच्या अर्थव्यवस्था जागतीक मंदीमुळे भुईसपाट झाल्या.

१९९१ मध्ये डॉ.मनमोहन सिंग यांनी पारंपारीक आर्थिक चौकट असलेला भारत त्यानंतर आर्थिक नितींचा स्विकार करून भारताचा जागतीक अर्थव्यवस्थेचा दिशेने केलेल्या यशस्वी प्रवासामुळे त्यांच्या अर्थमंत्री पदापासुन तर पंतप्रधान पदाचा कार्यकाळा पर्यंत प्रवास हा भारताच्या विकासाच्या दुष्टीने महत्वाचा ठरते.

१) अनु करार

डाव्या पक्षाचा विरोधाला व सरकारला असलेला धोका न जुमानता श्री. मुलायम सिंग त्याच्या मदतीने भारत अमेरिका करार प्रत्येक्षात आनला. उर्जा निर्मीतीच्या संदर्भात अनु करार हा भारता करिता अंत्यत आवश्यक होता. केवळ संरक्षनाकरिता नव्हे तर नागरि दुष्टीने विजेची टंचाई यापासुन मुक्तता करण्या करिता तसेच पर्यावरन क्षेत्रातीन संभाव्य धोके टाळण्याकरिता अनु करार हा पर्याय भारता रिता उत्तम होता. त्यामुळे अमेरिका फ्रान्स सारख्या युरोपियन देशातील उच्च तंत्रज्ञान मिळण्याचा मार्ग त्यामुळे मोकळा झाला. अनुकरारामुळे अमेरिका भारत संबधामध्ये फार मोठे व चांगले बदल झाले.

सुरवातीला अमेरिका संपुर्ण अनु केंद्रावर नियंत्रन प्रस्तापीत करण्याचा मनस्थितीत होता. नंतर मात्र दोन्ही देशांनी मध्यम मार्ग स्विकारला बावीस पैकी चौदा अनुकेंद्रावर अमेरिकेचे नियंत्रन असेल व आठ केंद्रे अमेरिके पासुन मुक्त असेल.अनु करार करते वेळीमनमोहन सिंग यांच्या सरकार कडुन अडचनी सुध्दा आल्या साम्यवादी पक्ष सरकारला पाठीबा दयायला तयार नव्हते परंतुडॉ. मनमोहन सिंग यांनी सरकारची काळजी न करता याकराराला पुर्णत्वास नेले. शेवटी साम्यवादी पक्षाने सरकारचा पाठींबा काढुन घेतला. पन डॉ. मनमोहन सिंग यांच्या चातुर्यपानाने मुलायम सिंग यांच्या मदतीने सरकारला वाचवण्यात यश मिळाले.

या अनुकरारामुळे अमेरिका भारत यादोन्ही देशरामध्ये अतिशय घनिष्ठ संबध प्रस्तापीत झाले. आर्थिक तसेच परराष्ट्रधोरणावरही अमेरिकेचे भारताला साह्य प्राप्त झाले. अमेरिकेकडन गुप्तचर यत्रनेचे सुध्दा भारताला सहकार्य मिळाले. अमेरिके कडुन भारताला आर्थिक गुंतवनुक करण्यात आली आशिया खंडामध्ये अमेरिकेकडुन भारताला आर्थिक झुकते माप मिळाले.

२) सौदी अरेबिया सोबत संबध

अमेरिकेसोबत रातजनैतिक संबध प्रस्तापीत केल्या नंतर अमेरिकेचा मित्र असलेला सौदी अरेबियन सोबत भारताला संबध प्रस्तापीत करणे सहज शक्य झाले. भारत हा नेहमी तेला करिता इरानवर अवलंबुन होता इरानची राजकिय अस्थिरता लक्षात घेता तेला करिता भारताला दुसरा पर्याय शोधने आवश्यक होते. सौदी अरेबियाच्या माध्यमातुन तेल संबध नसलेल्या मित्रराष्ट्राचा पर्याय भारतात मिळाला.भारताचे २००६ च्या प्रजासत्ताक दिनी सौदी अरबच्या रा।ज्याला आमंत्रीत करून भारताचे संरक्षण व इतर पायाभुत सुविधा या करिता सौदी अरेबियाचे दार भारताकरिता नेहमी खुले झाले.

Dr. P. Mandavkar: Mahila Sakshamikaran

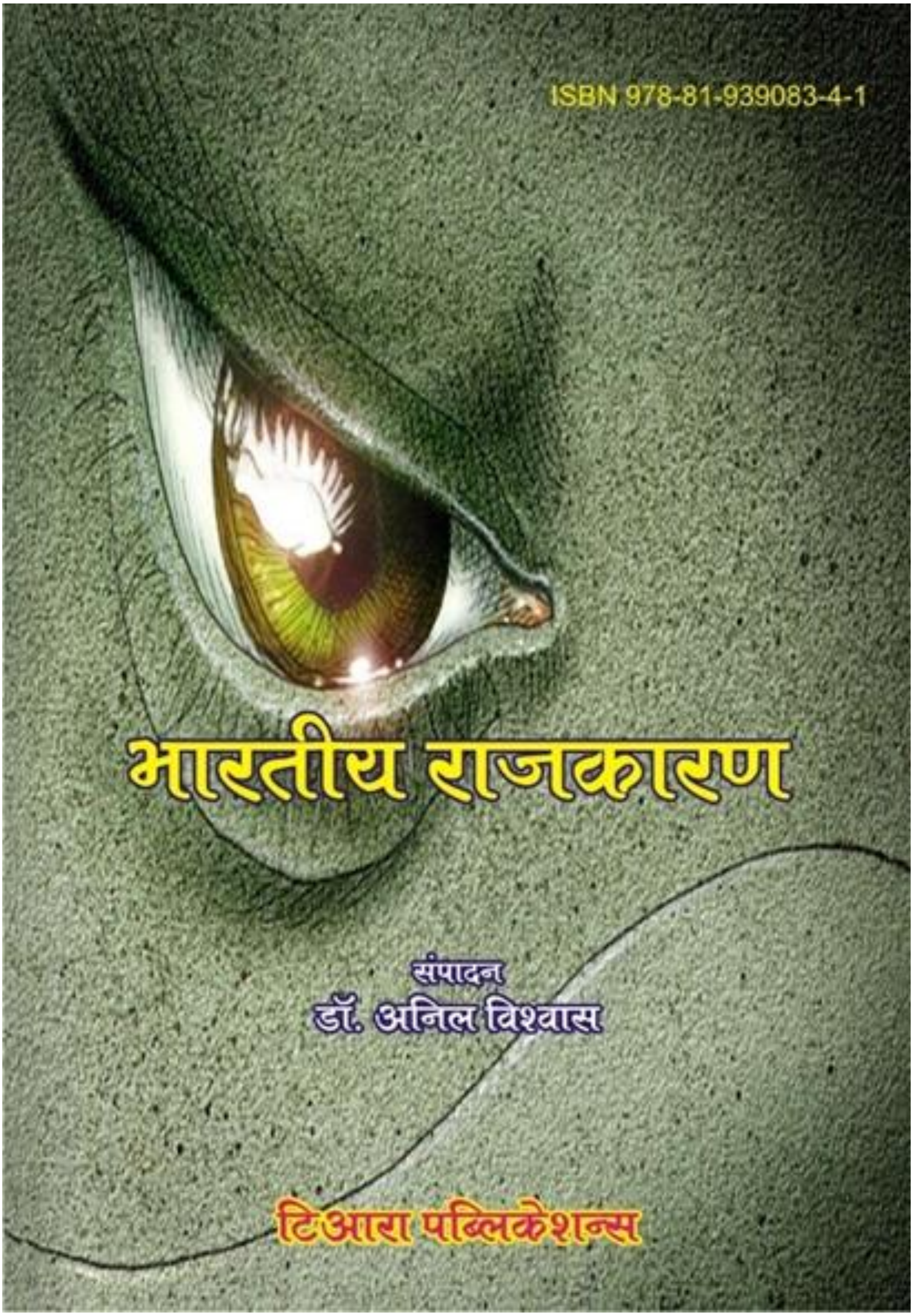

ISBN 978-81-939083-4-1

भारतीय राजकारण

भारतीय राजकारणावरील विविध शाखांच्या अध्यापकांनी
घेतलेल्या संशोधनपर लेखांचा संपदित ग्रंथ

संपादन
डॉ. अनिल विश्वास

टिआरा पब्लिकेशन्स
दशभूजा गणेश मंदिरागागे, पौड रोड,
कोथरूड, पुणे ४११०२९
tiarapublication@rediffmail.com

मूल्य दोनशे रुपये

❒ ISBN 978-81-939083-4-1

❒ **भारतीय राजकारण**
Bhartiya Rajkaran

❒ **संपादन**
डॉ. अनिल विश्वास

❒ || सर्व हक्क सुरक्षित

❒ **प्रथमावृत्ती** १ ऑगस्ट, २०१९

❒ **प्रकाशन क्र.** २४

❒ **प्रती** ५००

❒ **आकार** डेमी

❒ **प्रकाशक**
टिआरा पब्लिकेशन्स
दशभूजा गणेश मंदिरागागे, पौड रोड,
कोथरूड, पुणे ४११०२९
tiarapublication@rediffmail.com

❒ **मूल्य** २०० रुपये

(या ग्रंथात प्रकाशित विचार हे त्या त्या मान्यवरांचे असून त्या मतांशी संपादक, प्रकाशक किंवा मुद्रक सहमत असतीलच असे नाही.)

25	महाराष्ट्र १९६० ते २०१९ राजकीय प्रवास	प्रा.डॉ. संजना तांशेरे	84-86
26	महिला सक्षमीकरण	डॉ. पवन मांडवकर	87-88
27	देशांतर्गत राजकारणात राजकीय पक्षांची स्थिती	प्रा.डॉ. माधुरी राखुंडे	89-92
28	स्त्री समस्यांची सद्य:स्थिती	कु. संगीता बाखडे	93-96

महिला सक्षमीकरण

डॉ. पवन मांडवकर
इंदिरा महाविद्यालय, कळंब, जि. यवतमाळ

महिलांच्या सबलीकरणासंबंधी चर्चा करण्यापुर्वी सबलीकरणाचा अर्थ स्पष्ट करणे आवश्यक ठरते. महिलांचे सबलीकरण किंवा सक्षमीकरण याचा अर्थ महिलांना सर्वार्थाने सक्षम बनविणे होय पुर्वी भारतीय समाजात सर्व बाबतीत स्त्रीयांना दुयम स्थान होते हे पौराणिक व ऐतिहासिक दाखल्यावरून आपल्याला समजते. पुरूषप्रधान समाजव्यवस्थेत स्त्रीयांवर मोठया प्रमाणावर अन्याय झाला आहे, म्हणून भारतीय स्त्रीया देखिल सामाजिक अन्यायाचा बळी ठरलेल्या आहेत असे पाहावयास मिळते.

मानवी हक्क म्हणजे जे हक्क व्यक्तिला मनुष्य या नात्याने जन्मापासून मिळालेले आहेत त्याला मानवी हक्क म्हणतात. मानवी हक्क हे नैसर्गीक हक्क, मूलभूत हक्क, माणसाचे हक्क इ. नवाने ओळखले जाते. मानवी हक्कांमध्ये स्वातंत्र्याचा हक्क, सन्मापूर्वक जगण्याचा हक्क, संपत्तीचा हक्क व अन्याया विरूध्द दाद मागण्याचा हक्क इत्यादी हक्कांचा समावेश होतो.

स्त्रियांवर आतापर्यत झालेल्या अन्यायाचे परीमार्जन करणे, त्यांना समाज जीवनाच्या सर्व क्षेत्रात पुरूषाच्या बरोबरीने स्थान देणे, त्यांना आर्थिकदृष्टया स्वावलंबी बनविणे, त्यांना त्यांचे सर्व न्याय हक्क मिळवून देणे आणि समाजात त्यांना सन्मानाने व प्रतिष्ठेने जीवन जगता येईल अशी व्यवस्था निर्माण करणे म्हणजे महिला सबलीकरण किंवा महिला सक्षमीकरण होय.

मॅटरनिटी बेनिफिटस ॲक्ट १९५१, मेडीकल टर्मिनेशन ऑफ प्रेग्नेसी ॲक्ट १९८६, हुंडा प्रतिबंधक कायदा १९८८, समान परिश्रमिक कायदा, बलात्कार सुधारणा कायदा १९८३, सती प्रतिबंध अधिनियम आयोग १९८७, प्रसुतीपूर्व निदान तंत्रज्ञान निर्धारण आणि दुरूपयोग प्रतिबंध कायदा १९९४ हे सर्व अधिनियम व सुधारणा महिलांच्या सबलीकरण प्रक्रियेचाच भाग आहे. पंचायत राज संस्थामधील महिलांसाठीच्या आरक्षणामुळे महिलांच्या राजकीय आणि आर्थिक स्वयंनिश्चची प्रक्रिया सुरू केली. त्यातून स्थानिक स्तरावर महिला सक्षमीकरणाचा पाया रचला गेला.

महिला सबलीकरणाची साधने :

१. निरक्षणता कमी करणे
२. आर्थीक स्वावलंबन
३. राजकीय प्रक्रीयेत सहभाग
४. कायदे करणे
५. प्रसार माध्यमे
६. आरक्षण

औद्योगिक क्रांतीनंतर महिलांना रोजगाराच्या विविध संधी प्राप्त झाल्यात. आज संघटीत, असंघटीत व सेवाक्षेत्रात महिला काम करतांना दिसतात. कुटुंबाच्या व देशाच्या अर्थार्जनात त्या महत्वाची भूमिका पार पाडत आहेत. कार्यस्थळी महिलांचे अधिकार अबाधित राहावे, त्यांचे शोषण होउ नये यासाठी भारतीय संविधानानुसार विविध कल्याणकारी योजना व अधिनियम पारीत करून महिलांचे मानवी हक्क शाबूत ठेवण्याचा प्रयत्न करण्यात आला आहे.

स्वातंत्र्योत्तर काळात भारत सरकारने महिलांच्या कल्याणासाठी आणि त्यांच्या हक्कांचे रक्षण करण्यासाठी अनेक कायदे संमत केले आहेत.

१. अनैतिक व्यापार ;प्रतिबंधद्ध कायदा १९५६
२. मातृत्व लाभ कायदा १९६१
३. हुंडाबंदी कायदा १९६१, १९८६ च्या दुरूस्तीसह
४. स्त्रियांचे असभ्य प्रदर्शन ;प्रतिबंधद्ध कायदा १९८६
५. सती प्रथा प्रतिबंध कायदा १९८७
६. राष्ट्रीय महिला आयोग कायदा १९९०
७. कौटुंबिक हिंसेपासून स्त्रियांचे संरक्षण कायदा २००५

Madhuri Rakhunde: Deshantrgat Rajkarnat Rajkiya Pakshyanchi stithi

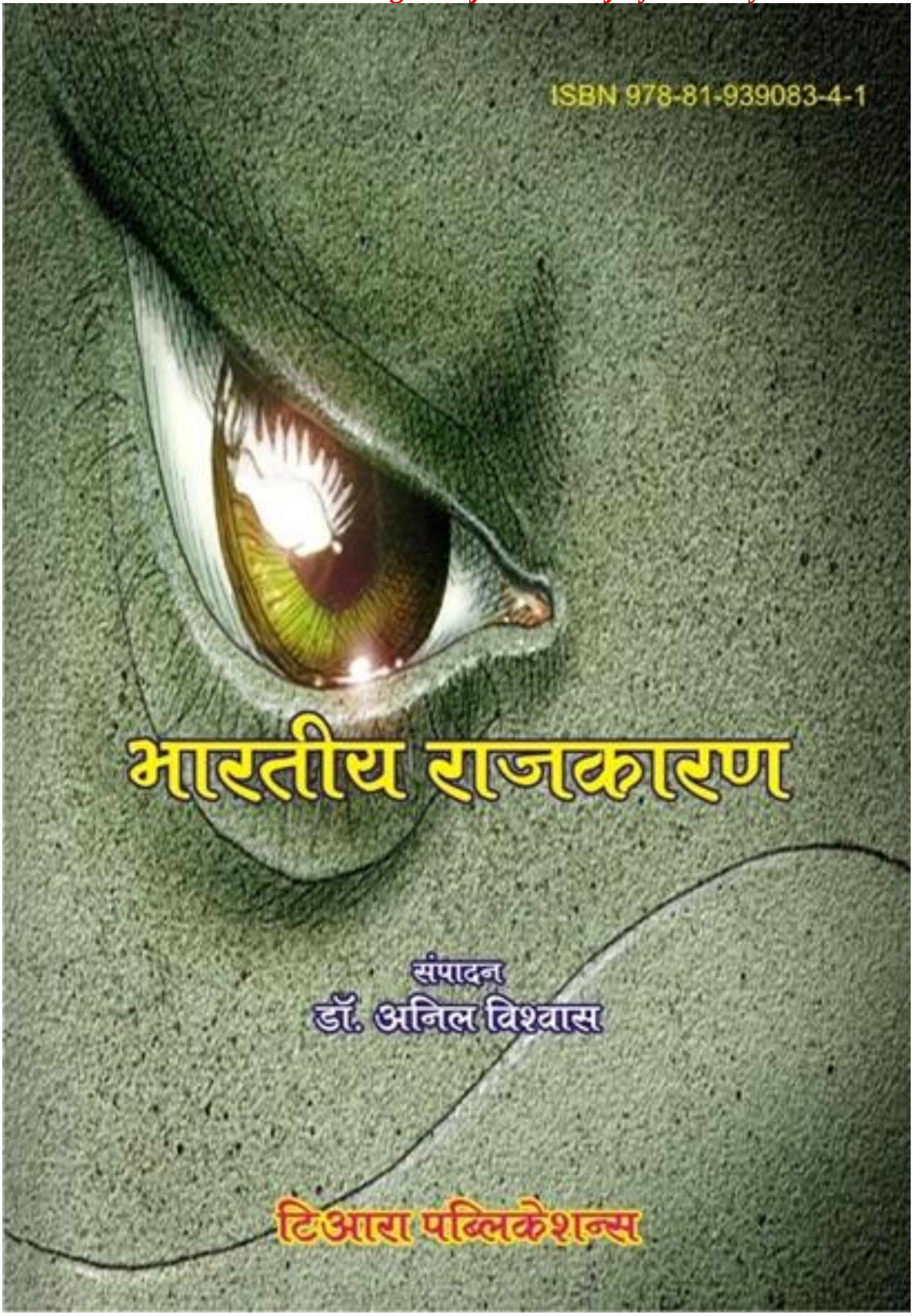

ISBN 978-81-939083-4-1

भारतीय राजकारण

भारतीय राजकारणावरील विविध शाखांच्या अध्यापकांनी
घेतलेल्या संशोधनपर लेखांचा संपदित ग्रंथ

संपादन
डॉ. अनिल विश्वास

टिआरा पब्लिकेशन्स
दशभूजा गणेश मंदिरागागे, पौड रोड,
कोथरूड, पुणे ४११०२९
tiarapublication@rediffmail.com

मूल्य दोनशे रुपये

❒ ISBN 978-81-939083-4-1

❒ **भारतीय राजकारण**
Bhartiya Rajkaran

❒ **संपादन**
डॉ. अनिल विश्वास

❒ || सर्व हक्क सुरक्षित

❒ **प्रथमावृत्ती** १ ऑगस्ट, २०१९

❒ **प्रकाशन क्र.** २४

❒ **प्रती** ५००

❒ **आकार** डेमी

❒ **प्रकाशक**
टिआरा पब्लिकेशन्स
दशभूजा गणेश मंदिरागागे, पौड रोड,
कोथरूड, पुणे ४११०२९
tiarapublication@rediffmail.com

❒ मूल्य २०० रुपये

(या ग्रंथात प्रकाशित विचार हे त्या त्या मान्यवरांचे असून त्या मतांशी संपादक, प्रकाशक किंवा मुद्रक सहमत असतीलच असे नाही.)

25	महाराष्ट्र १९६० ते २०१९ राजकीय प्रवास	प्रा.डॉ. संजना तांशेरे	84-86
26	महिला सक्षमीकरण	डॉ. पवन मांडवकर	87-88
27	देशांतर्गत राजकारणात राजकीय पक्षांची स्थिती	प्रा.डॉ. माधुरी राखुंडे	89-92
28	स्त्री समस्यांची सद्य:स्थिती	कु. संगीता बाखडे	93-96

देशांतर्गत राजकारणात राजकीय पक्षांची स्थिती

प्रा.डॉ. माधुरी राखुंडे
इंदिरा महाविद्यालय, कळंब, जि.यवतमाळ

प्रस्तावना :—

भारतीय पक्ष पध्दतीने वर्गीकरण विशिष्ट प्रकारात करणे ही अत्यंत अवघड बाब आहे. पाश्चिमात्य देशामध्ये आढळणा—या कोणण्यात प्रकारच्या चौकटीत इथली पक्षव्यवस्था बसु शकत नाही. खरे तर पाश्चात्य अर्थाने या देशात पक्षपध्दतीच अस्तित्वात नाही. पाश्चिमात्य राजकीय संस्था जरी भारताच्या घटनाकारांनी स्विकारल्या तरी त्या संस्थाच्या बरोबर त्या देशांमध्ये विकसित झालेल्या पध्दती इथे आणु शकले नाहीत. जगातील इतर देशासारख्या पक्षपध्दतीची उणीव ही अशीच एक गोष्ट आहे, ज्या समाजात राजकीय व्यवस्था उत्क्रांत होत जाते त्या समाजातविचारसणी कमश: आकार प्राप्त होत जातो आणि एका विचारसरणीतुण पक्ष आकाराला येत जाते. जसा मतदानाचा अधिकार क्रमाक्रमाने वृध्दीगंत होत गेला तसा भारतात झालेला नाही. त्यामुळे येथील या संघटनेमध्ये एक प्रकाराचा सैलपणा व त्यांचा वर्तनात अनिश्चितता निर्माण होते. राजकीय पक्ष म्हणुनच. निश्चित सुसंगत स्वरूप या देशात धारण करू शकत नाहीत. आज अस्तित्वात असलेले राजकीय पक्ष नष्ट झाले तरच आदर्श भारतीय राज्य व्यवस्था अस्तित्वात येऊ शकेल, असा ठाम विश्वास बाळगणारे काही विचारवंत आजही या देशात आढळतात. महात्मा गांधीजीची ग्रमराज्य कल्पना पक्षविरहीत आहे. जयप्रकाश नारायण यानाही पक्षविरहीत राज्यव्यवस्थाच भारतासाठी अत्युत्तम ठरेल असे वाटत होते. रॅडिकल हुमॅनिस्टांचेही असेच मत आहे. राजकीय पक्ष अनावश्यक नव्हे तर अहितकारक आहेत.

रिचर्ड एल. पार्कच्या मते :—

''स्वातंत्र चळवळ ऐकुनच पाश्चात्य धर्तीच्या पक्षपध्दतीला जन्म देण्यास प्रतिकुल ठरते. साम्राज्यवादी सत्ताधीशाला विरोध करण्यासाठी व स्वातंत्रप्राप्तीसाठी सगळे गट कटिबध्द होऊुन एका संघटनेत जमतात... पुन्हा स्वातंत्र प्राप्तीनंतर ते फुटतात..... त्याच्यातुन लहाण— लहाण राजकीय वर्तुळ निर्माण होतात'' भारतात अशा प्रकारचे राष्ट्रीय चळवळीचे रूपांतर राजकीय पक्षात झाले आहे. स्वातंत्र पुर्वकाळात इंग्रजी राजवटीला संघटीत प्रतिकार करण्यासाठी या देशातील सगळे हितसंबंध एका कॉग्रेसच्या ध्वजाखाली उभे राहीले होते. सुरूवातीला एक दबाव गट म्हणुन अस्तित्वात आलेली ''इंडियन नॅशनल कॉग्रेस''१९१९ पर्यत दबाव गट म्हणुन कार्यरत होती. टिळकांच्या नेतृत्वाखाली जरी पुर्वीपेक्षा तिचा पाया अधिक व्यापक झाला असला तरी गांधीच्या नेतृत्वाखाली उदय होईपर्यत ती ख—या अर्थाने लोकाभिमुख झालीच नव्हती.

या सुमारात जागतिक घडामोडीं मधुन काही प्रवाह उदभवले की, ज्याच्यामुळे कॉग्रेसला राष्ट्रीय मुक्ती चळवळीचे स्वरूप प्राप्त झाले. उदा: रशियात बोल्शेविक क्रांती यशस्वी झाली. प्रथम महायुध्दामुळे साम्राज्यशाहीला उतरती कळा लागली, यापुढे स्वातंत्र प्राप्तीपर्यत कॉग्रसचे हे चळवळीचे स्वरूप कायम राहीले. सर्व क्षेत्रातील व्यक्तींना सर्व थरातील वर्गाना व सर्व प्रकारच्या हितसंबधांना सामावणा—या चळवळीचे हे स्वरूप या ''चळवळीचा'' स्वातंत्रायोत्तर काळात ''पक्ष''झाला तरी पुर्णपणे कधीच नाहीसे होऊ शकले नाही. पक्ष म्हणुन आपली कारकीद कॉग्रसने तशी स्वातंत्रपुर्व काळात म्हणजे १९३६ पासुनच सुरू केली होती, पण स्वातंत्र नंतर राजकीय पक्ष म्हणून कार्य केली.

स्वांतत्योत्तर काळात अखंड तीस वर्षा पर्यत भारतातील कॉग्रेस पशाचे स्थान केवळ भारतीय पक्षपध्दतीत नव्हे तर एकदंरीत जगाच्या पक्षपध्दतीमध्येच अद्वितीय होते. इतर देशांमधील काही साम्यवादी पक्षाचा अपवाद वगळता हा कदाचित जगातला सर्वात मोठा राजकीय पश ठरावा असे कृष्ण मेनन एकदा मायकेल ब्रेशासी बोलतांना म्हणले होते की ''कॉग्रेस पक्षाचे सर्वात मोठे सामर्थ्य यात आहे की त्याला जनतेच्या हदयात स्थान आहे. त्याची जागाकॉग्रेस पक्षाने घेतली आहे''

कॉग्रेसपक्षाचे स्थान :—

१. स्वातंत्र्यानंतर याच पक्षाचे प्राबल्य संपुर्ण देशात होते.
२. १९६७ च्या निवडणुकीत या पक्षाला पराभव पत्करावा लागला तसेच समाजवाद विरूध्द उजव्या प्रतिगामी शक्ती उदयास आल्यामुळे अशी स्थिती निर्माण झाली.

Dr. Veera Mandavkar: Shetkari Jivan Ani Tyache Sahityatil Padsad

Proceedings for National Conference

ISBN 976-81-309879-3-7

INDIAN FARMER : ISSUES & CHALLENGES

Shri Kisanlal Nathmal Goenka Arts & Commerce College

Karanja Lad, Dist. Washim

17 Feb. 2019

Shri Kisanlal Nathmal Goenka Arts & Commerce College
Karanja Lad, Dist. Washim

Conference Proceedings

ISBN 976-81-309879-3-7

National Conference on

Indian farmer:
Issues and challenges

17 Feb. 2019

Chief Editor
© Dr. Vinay Kodape
Shri Kisanlal Nathmal Goenka Arts & Commerce College, Karanja Lad, Dist. Washim

Publisher
Principal
Shri Kisanlal Nathmal Goenka Arts & Commerce College, Karanja Lad, Dist. Washim

Printer
Ajanta Computer
Near University Gate, Aurangabad, Maharashtra

अ.क्र.	लेख आणि लेखकाचे नाव	पृष्ठ क्र.
१	म. ज्योतिबा फुले यांच्या साहित्यातील शेतकरी जीवनाचे चित्रण **डॉ. दिपाली प्र. गावंडे**	१-३
२	मेळघाट प्रदेषातील आदिवासी जमातीच्या स्त्री लोकसंख्येच्या कृषी व्यवसायातील सहभाग २००१ व २०११ **प्रा. निखिल एम. देशमुख**	४-७
३	भारतीय शेतकऱ्यांच्या समस्या व आव्हाने **Dr. Ajay J. Dubey**	८-१२
४	भारतीय शेतीचा इतिहास **डॉ. शंकर मारोती सावंत**	१३-१७
५	कृषी रोजगार आणि महिला **डॉ. राजेश जानराव काळे**	१८-२२
६	भारतीय शेतीच्या समस्यांचे वर्गीकरण **Dr. Manish N. Moharil**	२३-२७
७	भारतीय शेती : अतिवृष्टी व अवर्षणरूपी आपत्तीचे व्यवस्थापन **डॉ. निलम एम. छंगाणी**	२८-३२
८	शेतकरी जीवन आणि त्याचे साहित्यातील पडसाद **डॉ. सौ. वीरा मांडवकर**	३३-४०
९	यक्ष प्रश्न !!!!! शहरीकरणामुळे शेतकऱ्यांच्या जीवनाला धोका ? **Prof. Bharati Motiram Lankeshwar**	४१-४२
१०	कृषि अर्थशास्त्र **डॉ. अजय नानाजी सरटकर**	४३-४४
११	शेतकरी जीवनाचे साहित्यातील दर्शन **डॉ. वैजनाथ अनमुलवाड**	४५-४७
१२	विदर्भातील शेतजमिनीचे व्यवस्थापन **प्रा. डॉ. विजय जाधव**	४८-५०

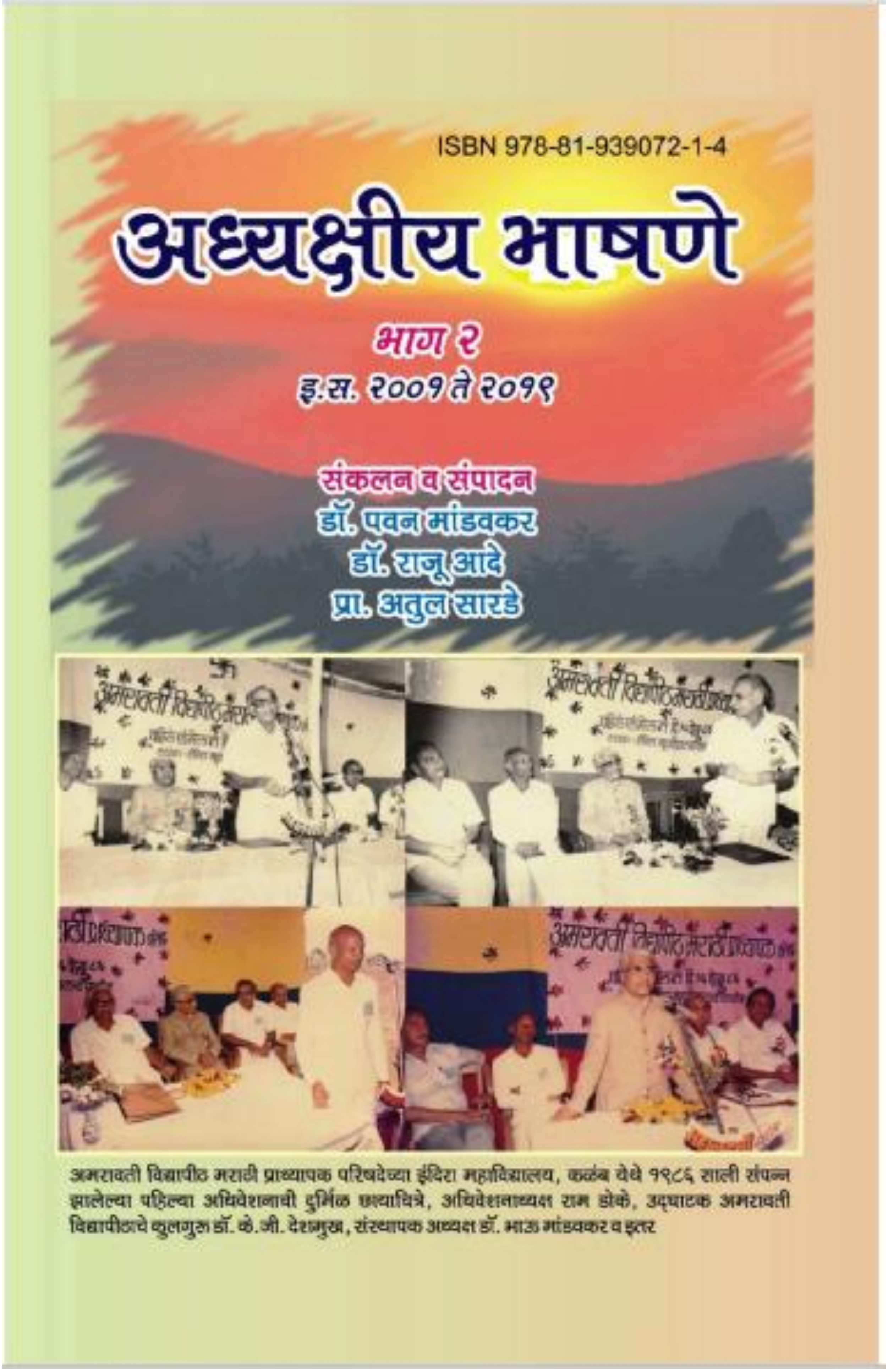
ISBN 978-81-939072-1-4
अध्यक्षीय भाषणे
भाग २
इ.स. २००१ ते २०१९
संकलन व संपादन
डॉ. पवन मांडवकर
डॉ. राजू आदे
प्रा. अतुल सारडे
अमरावती विद्यापीठ मराठी प्राध्यापक परिषदेच्या इंदिरा महाविद्यालय, कळंब येथे १९८६ साली संपन्न झालेल्या पहिल्या अधिवेशनाची दुर्मिळ छायाचित्रे, अधिवेशनाध्यक्ष राम डोके, उद्घाटक अमरावती विद्यापीठाचे कुलगुरू डॉ. के.जी. देशमुख, संस्थापक अध्यक्ष डॉ. भाऊ मांडवकर व इतर

ISBN 978-81-939072-1-4
Published by a Recognized National Level Publisher under Peer Review System as per UGC and ISBN guidelines.

संत गाडगेबाबा अमरावती विद्यापीठ मराठी प्राध्यापक परिषदेच्या २००१ पासून २०१९ पर्यंत झालेल्या अधिवेशनाध्यक्षांच्या भाषणांचा संग्रह

अध्यक्षीय भाषणे

संकलन व संपादन
डॉ. पवन मांडवकर
डॉ. राजू आदे
प्रा. अतुल सारडे

संत गाडगेबाबा अमरावती विद्यापीठ
मराठी प्राध्यापक परिषद
नोंदणीकृत कार्यालय: द्वारा डॉ. सिंधू मांडवकर, 'युगंधर',
विजय कॉलनी, रुक्मिणी नगर, अमरावती ४४४६०६
पत्रव्यवहार: इंदिरा महाविद्यालय, कळंब, जि. यवतमाळ ४४५४०१
भ्रमणध्वनी ९४२२८६७६५८, ९४०३०१४८८५
e mail : marathipradhyapak@gmail.com

मूल्य दोनशे रुपये

❒ ISBN 978-81-939072-1-4
❒ **अध्यक्षीय भाषणे**
Adhyakshiya Bhashane
❒ **संकलन व संपादन**
डॉ. पवन मांडवकर
डॉ. राजू आदे
प्रा. अतुल सारडे
❒ **ग्रंथप्रकार** भाषणे COLLECTION OF SPEECHS
❒ © **सर्व हक्क सुरक्षित**
❒ **प्रथमावृत्ती १ ऑगस्ट, २०१९**
❒ **प्रकाशन क्र. २**
❒ **प्रती ५००**
❒ **आकार** डेमी
❒ **पृष्ठसंख्या १९२**
❒ **मुखपृष्ठ** फोर कलर - डॉ. पवन मांडवकर
❒ **प्रकाशक**
नोंदणीकृत कार्यालय: द्वारा डॉ. सिंधू मांडवकर, 'युगंधर',
विजय कॉलनी, रुक्मिणी नगर, अमरावती ४४४६०६
पत्रव्यवहार: इंदिरा महाविद्यालय, कळंब, जि. यवतमाळ ४४५४०१
भ्रमणध्वनी ९४२२८६७६५८, ९४०३०१४८८५
e mail : marathipradhyapak@gmail.com
❒ **मुद्रक**
सेवा प्रकाशन
विजय कॉलनी, रुक्मिणी नगर, अमरावती ४४४६०६
❒ **मूल्य २०० रुपये**
(या ग्रंथात प्रकाशित अध्यक्षीय भाषणांमधील विचार हे त्या त्या मान्यवरांचे असून त्या मतांशी संपादक मंडळ, प्रकाशक किंवा मुद्रक सहमत असतीलच असे नाही. त्यांच्या भाषणांतील मजकुरावर आक्षेप उद्भवल्यास ते स्वतः जबाबदार राहतील.)

अनुक्रम

अनुक्रम ३
संपादकीय प्रस्तावना / ५
१. १६ वे अधिवेशन / कला–वाणिज्य महाविद्यालय, येवदा / ८ मार्च २००२ / डॉ. कुमुदिनी खोरगडे ११
२. १७ वे अधिवेशन / कला आणि वाणिज्य महाविद्यालय, यवतमाळ / ६ फेब्रुवारी २००३ / डॉ. अक्षयकुमार काळे २१
३. १८ वे अधिवेशन / कला वाणिज्य महाविद्यालय, राळेगाव ३ व ४ जानेवारी २००४ / प्रा. बा. वा. कळसकर ३०
४. १९ वे अधिवेशन / जनता कला आणि वाणिज्य महाविद्यालय मलकापूर / २२–२३ जाने. २००५ /प्रा.डॉ. र.का. कोलते ५०
५. २० वे अधिवेशन / इंदिरा महाविद्यालय, कळंब १० जानेवारी २००६ / डॉ. ना. ह. वानखडे ६२
६. २१ वे अधिवेशन / श्रीमती वत्सलाबाई नाईक महिला महाविद्यालय, पुसद / २४ जुलै २००७ / प्रा. डॉ. बा. दा. जोशी ७९
७. २२ वे अधिवेशन / श्रीमती शंकुतलाबाई धाबेकर महाविद्यालय कारंजा (लाड) / १४ मार्च २००९ / प्रा.डॉ. सुशीला पाटील ९०
८. २३ वे अधिवेशन / श्री शिवाजी कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय अकोला / १५ फेब्रुवारी २०१० / डॉ. रमेश अंधारे ९९
९. २४ वे अधिवेशन / नेहरू महाविद्यालय, नेरपसोपंत १४ फेब्रुवारी २०११ / डॉ. अुत्तम रूद्रावार १०४
१०. २५ वे अधिवेशन / कला वाणिज्य महाविद्यालय, मारेगाव १३ मार्च २०१२ / डॉ. एस.एम. कानडजे ११५
११. २६ वे अधिवेशन / लोकमान्य टिळक महाविद्यालय, वणी ९ मार्च २०१३ / प्रा.डॉ. सुखदेव ढाणके १३१
१२. २७ वे अधिवेशन / जनता कला–वाणिज्य महाविद्यालय मलकापूर /३० जानेवारी २०१४ / प्रा. सतेश्वर मोरे १४२
१३. २८ वे अधिवेशन / स्वा.सै.श्री. कन्हैय्यालालजी रामचंद्र इन्नानी महाविद्यालय, कारंजा (लाड) / २६ मार्च २०१५ / डॉ. रविकिरण पंडित १५८

Dr. Kailash Rambhau Nemade: Effect of Tin Doping on DC Electrical Properties of Polyaniline

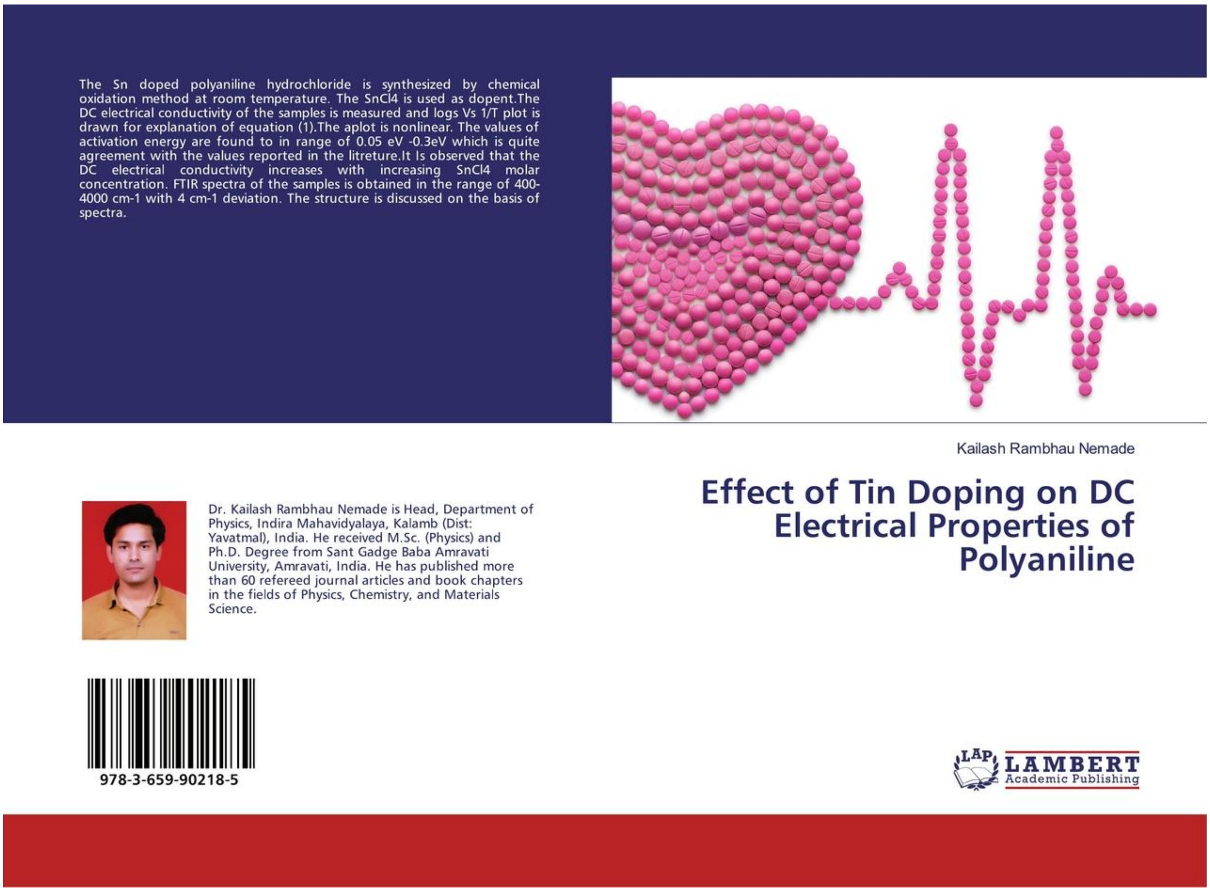

Imprint

Any brand names and product names mentioned in this book are subject to trademark, brand or patent protection and are trademarks or registered trademarks of their respective holders. The use of brand names, product names, common names, trade names, product descriptions etc. even without a particular marking in this work is in no way to be construed to mean that such names may be regarded as unrestricted in respect of trademark and brand protection legislation and could thus be used by anyone.

Cover image: www.ingimage.com

Publisher:
LAP LAMBERT Academic Publishing
is a trademark of
International Book Market Service Ltd., member of OmniScriptum Publishing Group
17 Meldrum Street, Beau Bassin 71504, Mauritius

Printed at: see last page
ISBN: 978-3-659-90218-5

Copyright © Kailash Rambhau Nemade
Copyright © 2019 International Book Market Service Ltd., member of OmniScriptum Publishing Group

FOR AUTHOR USE ONLY

CONTENTS

CHAPTERS	PAGE NO.
1.INTRODUCTION	**1**
1.1 INTRODUCTION	2
1.2 CONDUCTING POLYMERS	3
1.3POLYANILINE	6
1.4TIN(IV) CHLORIDE	8
1.4.1USES	9
1.5DOPING OF POLYMERS	9
1.6 DOPANTS	11
1.6.1DIFFERENT TYPES OF DOPING	12
1.6.2 TYPES OF DOPING AGENTS	12
1.6.3 DOPING TECHNIQUES	13
1.6.4 EFFECT OF DOPING ON CONDUCTIVITY	13
REFERENCES	14-16
2.THEORETICAL BACKGROUND	**17**
2.1 INTRINSICALLY CONDUCTING POLYMERS (ICPS)	18
2.2THEORY OF CONDUCTIVITY AND THE CONDUCTION MECHANISM OF CONDUCTING POLYMERS	19
2.3 POLYANILINE (PANI)	21
2.4 ELECTRICAL RESISTIVITY	24
2.5 TEMPERATURE DEPENDENCE OF DC CONDUCTIVITY	26

FOR AUTHOR USE ONLY

Rekha M.Wath : Vyavsaik Sankhyaki

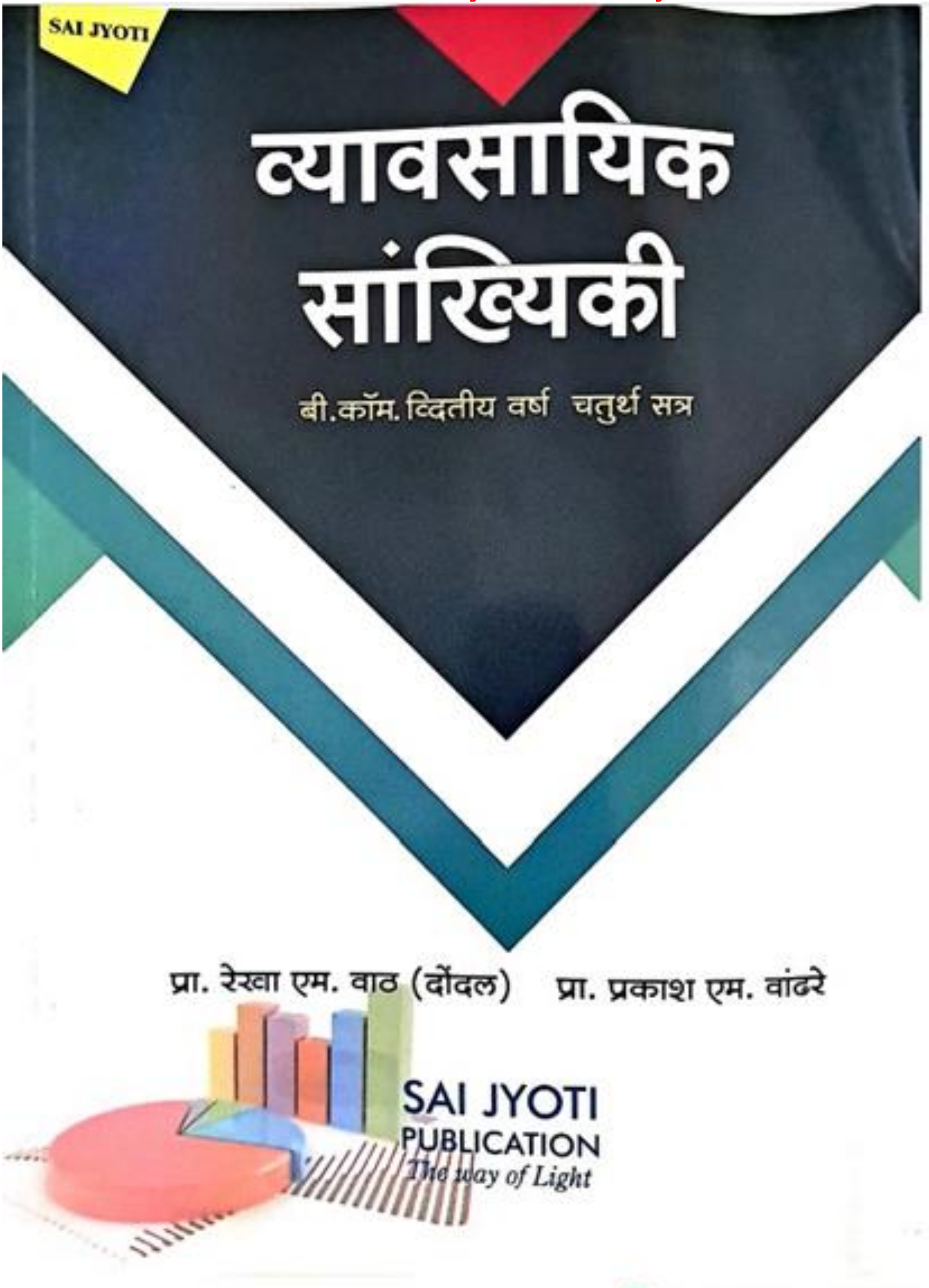

विद्यापीठ अनुदान आयोगाच्या शिफारशीनुसार, संत गाडगेबाबा अमरावती विद्यापीठ बी.कॉम. द्वितीय वर्ष चतुर्थ सत्राकरिता सुधारीत अभ्यासक्रमानुसार लिहिलेले पाठ्यपुस्तक, तसेच महाराष्ट्रातील सर्व विद्यापीठांच्या वाणिज्य विद्याशाखेकरिता उपयुक्त

बी.कॉम. द्वितीय वर्ष चतुर्थ सत्र

व्यावसायिक सांख्यिकी
Business Statistics

प्रा. रेखा एम. वाठ (दोंदल)
एम.कॉम., एम.फिल.,
सहयोगी प्राध्यापक
वाणिज्य विभाग प्रमुख
इंदिरा महाविद्यालय, कळंब
जि. यवतमाळ

प्रा. प्रकाश एम. वांढरे
एम.कॉम., एम.फिल.,
सहयोगी प्राध्यापक
वाणिज्य विभाग प्रमुख
श्री. बाबासाहेब देशमुख पारवेकर महाविद्यालय,
पांढरकवडा

SJP
साई ज्योती पब्लिकेशन, नागपूर

Scanned with OKEN Scanner

अनुक्रमणिका

युनिट – १

१. सांख्यिकीची मूलतत्त्वे १–७
Statistics & Measures of Central Tendency

२. सामुग्री संग्रहण ८–१२
Collection of Data

३. सारणीयन आणि वर्गीकरण १३–१८
Tabulation and Classification

युनिट – २

४. निर्देशांक १९–४३
Index Number

युनिट – ३

५. सांख्यिकीय पदमाला (वारंवारता वंटन) ४४–६०
Frequency Distribution

६. केंद्रीय प्रवृत्तीची परिणामे ६१–१२८
Measures of Central Tendency

युनिट – ४

७. अपकिरण १२९–१९८
Dispersion

८. विषमता १९९–२२७
Skewness

युनिट – ५

९. सहसंबंध २२८–२८५
Correlation

वस्तुनिष्ठ प्रश्न २८६–२९६

Scanned with OKEN Scanner

प्रा. रेखा माणिकराव वाठ (दोंवल)
सहयोगी प्राध्यापक एम.कॉम. एम.फील. (विभाग प्रमुख)
इंदिरा महाविद्यालय कळंब. (जि. यवतमाळ)
३१ वर्षाचा शैक्षणिक अनुभव
इंदिरा महाविद्यालय, कळंब (जि. यवतमाळ) येथे वाणिज्य विभाग प्रमुख
अनेक राज्य व राज्यस्तरीय परिषदेत शोधनिबंध प्रकाशित

प्रा. प्रकाश एम. वाठरे

शिक्षण एम.कॉम. एम.फिल., सहाय्यक प्राध्यापक आणि वाणिज्य विभाग प्रमुख श्री.बाबासाहेब देशमुख पारवेकर महाविद्यालय, पांढरकवडा. अध्यापनाचा वाणिज्य शाखेतील २६ वर्षाचा अनुभव आहे. विविध सामाजिक संस्थामध्ये सदस्य आहेत. १५ शोधपत्र विविध आंतरराष्ट्रीय, राष्ट्रीय आणि राज्यस्तरीय परिषदांमध्ये प्रस्तुत झालेले आहे.

ISBN-978-93-88708-02-9

Rs. 375/-

Published by : SAI JYOTI PUBLICATION
Behind Chawla Sadi Center, Tin-nal Chowk, Kasarpura, Itwari, Nagpur - 440002.
Phone : 9764673503, 9923593503
email : sjp10ng@gmail.com Website: www.saijyoti.in

Available Also on Flipkart SHOPCLUES amazon

Scanned with OKEN Scanner

Rekha M.Wath: Mahiti Tantradhyan aani vyavsahik mahiti prakriyan

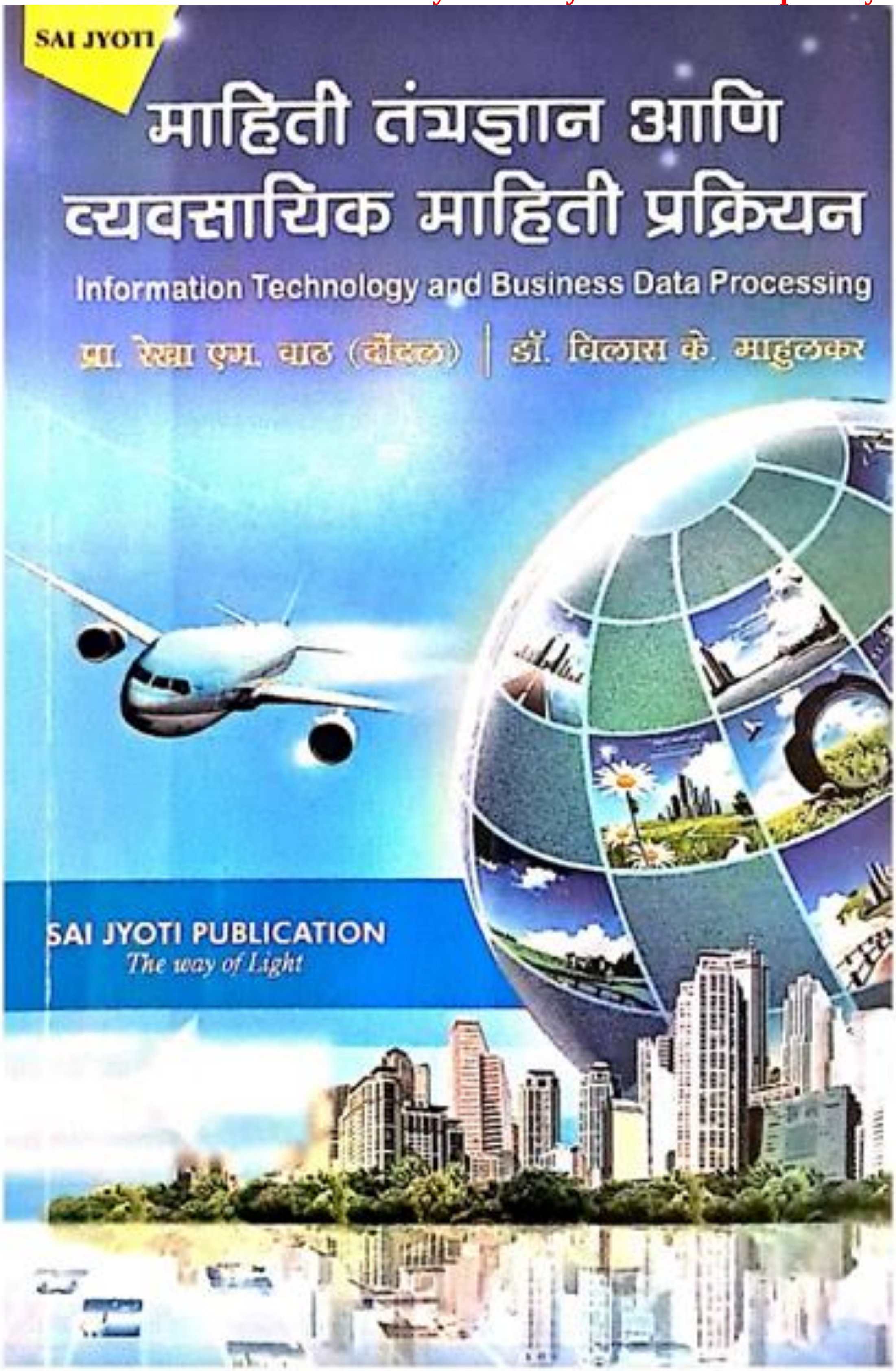

Scanned with OKEN Scanner

संत गाडगे बाबा अमरावती विद्यापीठाच्या बी.कॉम द्वितीय वर्षाच्या तृतीय सत्राकरिता करिता
लिहिलेले पाठ्यपुस्तक, तसेच महाराष्ट्रातील सर्व विद्यापीठांच्या वाणिज्य
विद्याशाखेकरिता उपयुक्त

माहिती तंत्रज्ञान आणि व्यवसायिक माहिती प्रक्रियन

Information Technology and Business Data Processing

प्रा. रेखा एम. वाठ (दोंदल)
एम.कॉम., एम.फिल.,
सहयोगी प्राध्यापक
वाणिज्य विभाग प्रमुख
इंदिरा महाविद्यालय, कळंब
जि. यवतमाळ

डॉ. विलास के. माहुलकर
एम.कॉम., एम.फिल., बी.एड.,
बी.पी.एड., पीएच.डी.,
सहयोगी प्राध्यापक
कला व वाणिज्य महाविद्यालय बोरी अरब,
जि. यवतमाळ

SJP
साई ज्योती प्रकाशन, नागपूर

अनुक्रमणिका

युनिट – १

१. डेटा आणि डेटा प्रक्रियन.......................................१–२५

(Data & Data Processing)

युनिट – २

२. डेटाबेस...२६–६४

(Database)

युनिट – ३

३. डेटाबेस मॅनेजमेंट सिस्टम (डीबीएमएस)......................६५–९३

(Database Managment System)

युनिट – ४

४. मायक्रोसॉफ्ट एक्सेल...९४–११९

(Microsoft Excel)

युनिट – ५

५. एक्सेलमध्ये ग्राफ व सुत्रांचा वापर..........................१२०–१६१

(Use of Formula and Chart in Excel)

प्रा. रेखा माणिकराव वाठ (बोबडे)
सहयोगी प्राध्यापक एम.कॉम.एम.फिल., (विभाग प्रमुख)
इंदिरा महाविद्यालय कळंब (जि. यवतमाळ)

२१ वर्षांचा शैक्षणिक अनुभव.
इंदिरा महाविद्यालय, कळंब (जि. यवतमाळ) येथे वाणिज्य विभाग प्रमुख.
अनेक राज्य व राष्ट्रीय परिषदेत शोधनिबंध प्रकाशित.

प्रा. डॉ. विलास का. माहुलकर
सहयोगी प्राध्यापक
एम.कॉम., एम.फिल., बी.एड., बी.पी.एड., पीएच.डी.
(वाणिज्य अधिव्याख्याता)

प्रा. माहुलकर हे गेली २२ वर्षापासून कला व वाणिज्य महाविद्यालय बोरी अरब, ता. दारव्हा, जि. यवतमाळ येथे सहयोगी प्राध्यापक म्हणून कार्यरत आहेत. ते संत गाडगेबाबा अमरावती विद्यापीठात व्यवसाय व्यवस्थापन अभ्यास मंडळामध्ये सदस्य म्हणून कार्यरत आहे. त्यांचे विविध राज्य स्तरीय व आंतरराष्ट्रीय सेमेनार व जर्नलसमध्ये २५ पेक्षा जास्त शोधनिबंध प्रकाशित झालेले आहे. त्यांची विद्याप्रकाशन नागपूर द्वारा वित्तीय लेखांकन भाग - १ ही पुस्तक प्रकाशित झालेली आहे. तसेच विविध सामाजिक, शैक्षणिक मंडळामध्ये सदस्य म्हणून कार्यरत आहे.

ISBN-978-93-86011-72-5

Rs. 195/-

Published by : SAI JYOTI PUBLICATION
Behind Chawla Sadi Center, Tin-nal Chowk, Kasarpura, Itwari, Nagpur - 440002.
Phone : 9764673503, 9923593503
email : sjp10ng@gmail.com Website: www.saijyoti.in

Available Also on Flipkart SHOPCLUES amazon

Scanned with OKEN Scanner

D.R. Jaronde: Manasshastriy Prayog

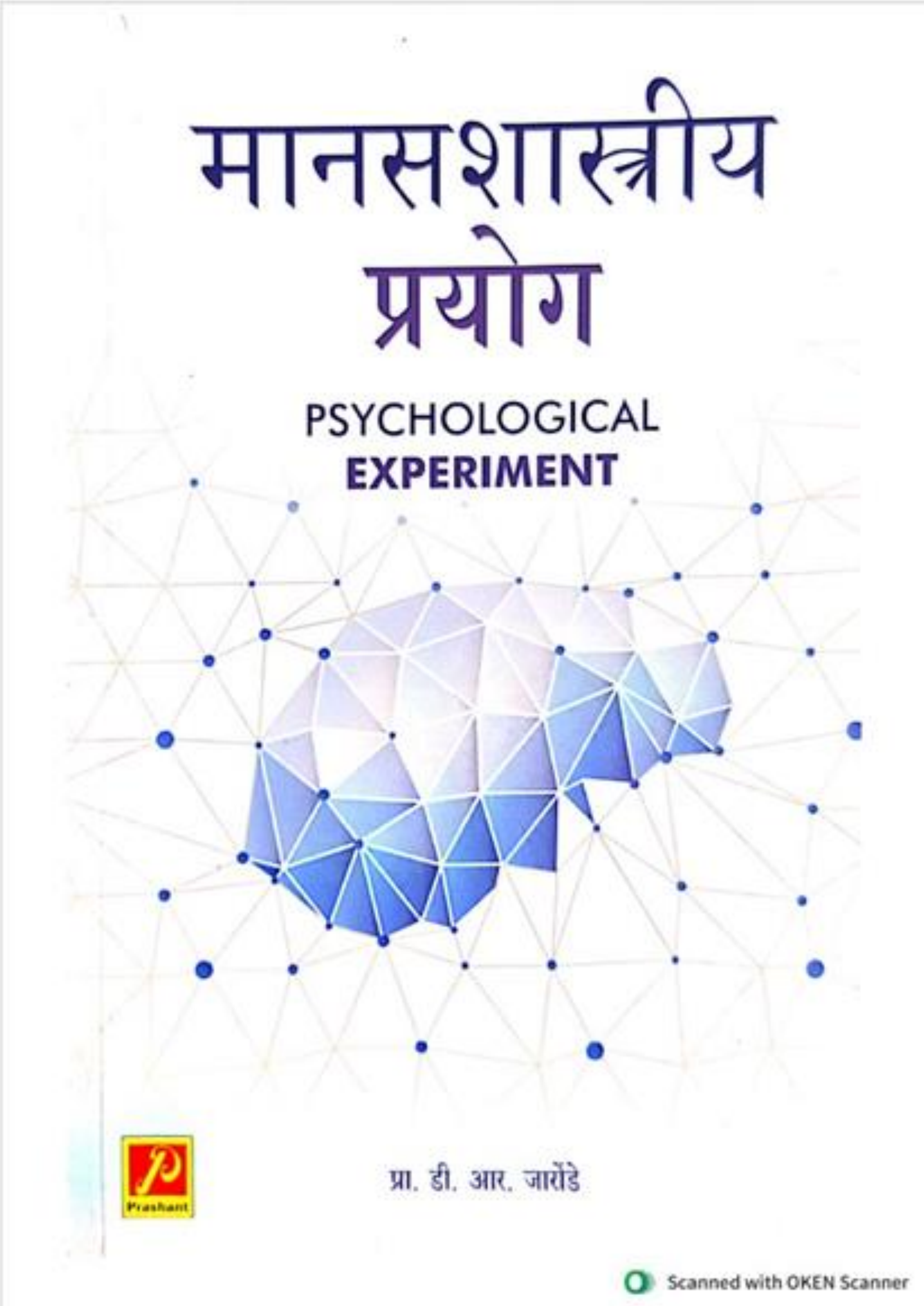

मानसशास्त्रीय प्रयोग

© सुरक्षित

प्रकाशक व मुद्रक : रंगराव पाटील
कार्यालय : प्रशांत पब्लिकेशन्स, ३, प्रताप नगर, श्री संत ज्ञानेश्वर मंदिर रोड,
नूतन मराठा महाविद्यालयाजवळ, जळगाव ४२५००१.
दूरध्वनी : (०२५७) २२३५५२०, २२३२८००
ईमेल : prashantpublication.jal@gmail.com
प्रथम आवृत्ती : सप्टेंबर, २०१८   ISBN : ९७८-९३-८८११३-११-३
अक्षरजुळवणी / प्रशांत पब्लिकेशन्स   मूल्य : ₹ २९५

या पुस्तकातील कोणताही मजकूर, कोणत्याही स्वरूपात वा माध्यमात पुर्नप्रकाशित अथवा संग्रहित करण्यासाठी लेखक आणि प्रकाशक दोघांचीही लेखी पूर्वपरवानगी घेणे बंधनकारक आहे.

www.prashantpublications.com

Scanned with OKEN Scanner

अनुक्रमणिका

१) मानसशास्त्रीय प्रयोग..०१
प्रस्तावना, अर्थ, उद्देश, प्रयोग करण्यासाठी आवश्यक बाबी, प्रयोगातील महत्वपूर्ण घटक - अ) परिवर्तके ब) समूह.

२) मानसभौतिकी...१७
स्थिर उद्दीपक पद्धती- प्रयोगकर्ता/प्रयुक्ताची माहिती, समस्या, साहित्य, प्रस्तावना, मानसभौतिकीमधील समस्या, कृती, दक्षता, आत्मनिरीक्षण, निष्कर्ष. सीमा पद्धती- प्रयोगकर्ता/प्रयुक्ताची माहिती, समस्या, साहित्य, प्रस्तावना, मानसभौतिकीमधील मुलभूत संज्ञा, मानसभौतिकीच्या पद्धती, कृती, सुचना, दक्षता, आत्मनिरीक्षण, निष्कर्ष. सरासरी प्रमाद पद्धती- प्रयोगकर्ता/प्रयुक्ताची माहिती, समस्या, साहित्य, प्रस्तावना, मानसभौतिकीमधील मुलभूत संज्ञा, मानसभौतिकी प्रमाद किंवा दोष. मानसभौतिकी पद्धती, कृती, सुचना, दक्षता, आत्मनिरीक्षण, निष्कर्ष.

३) संवेदन ३४
दृष्टीपटलावरील रंगक्षेत्रे- प्रयोगकर्ता/प्रयुक्ताची माहिती, समस्या, साहित्य, प्रस्तावना, दृष्टीवेदनानुभव आणि त्याचे गुणधर्म, कृती, सुचना, दक्षता, आत्मनिरीक्षण. रंगपसंती-प्रयोगकर्ता/प्रयुक्ताची माहिती,समस्या, साहित्य, प्रस्तावना, युग्म तुलना पद्धती, रंगाची वैशिष्ट्ये, कृती, सुचना, दक्षता, आत्मनिरीक्षण, निष्कर्ष. समकालीन रंग विरोध- प्रयोगकर्ता/प्रयुक्ताची माहिती, समस्या, साहित्य, प्रस्तावना,रंगविरोध, सवर्ण रंगविरोध, कृती, सुचना, दक्षता, आत्मनिरीक्षण, निष्कर्ष. पश्चात प्रतिमा -प्रयोगकर्ता/ प्रयुक्ताची माहिती, समस्या,साहित्य,प्रस्तावना,दंड व शंकू,पश्चात प्रतिमा, कृती, सुचना, दक्षता, आत्मनिरीक्षण, निष्कर्ष. ध्वनीची स्थान निश्चिती- प्रयोगकर्ता/प्रयुक्ताची माहिती, समस्या, साहित्य, प्रस्तावना, ध्वनी उद्दीपकाची वैशिष्ट्ये, कृती, सुचना, दक्षता, आत्मनिरीक्षण, निष्कर्ष. संवेदन संघटन- प्रयोगकर्ता/प्रयुक्ताची माहिती, समस्या, साहित्य, प्रस्तावना, संवेदन संघटन, कृती, सुचना, दक्षता,आत्मनिरीक्षण, निष्कर्ष. म्युलर-लायर भ्रम-प्रयोगकर्ता/ प्रयुक्ताची माहिती, समस्या, साहित्य, प्रस्तावना, भ्रम आणि विभ्रम यामधील फरक, भ्रमाचे प्रकार, सामान्य भ्रम व असामान्य भ्रम यामधील फरक, कृती,

Scanned with OKEN Scanner

काही वर्षांआधी साधा प्रयोग करण्यासाठी प्रयुक्त बनतो का? म्हटलं तर, सर्वच मंडळी 'रफु चक्कर' होवून जायची. 'नको रे बाबा', 'काही फरक पडला तर', असे धास्तावून म्हणायचे, परंतु आज मानसशास्त्रीय प्रयोगाविषयी 'नजरा' बदललेल्या आहे. प्रयोगाबाबतीत 'उत्सुकता', 'आवड' वाढलेली आहे. 'आपलाच आपण शोध घेवू' या जाणिवेने मंडळी समोर येत आहे. अलीकडे 'चिकीत्सक' वृत्ती वाढते आहे. त्यातूनच नव्या कल्पना उदयास येत आहे.

'मानसशास्त्रीय प्रयोग' हा शिस्तबद्धरीत्या व नियंत्रीत वातावरणात करावा लागतो. त्यामुळे प्रत्यक्षात अनेक अडचणींना समोर जावे लागते.

या पुस्तकामध्ये, मानसभौतिकी, संवेदन, अध्ययन, स्मृती, विस्मरण, अवधान, भावना, विचार प्रक्रिया, नेतृत्व, मानसिक कार्य, प्रतिक्रिया काळ, साहचर्य इत्यादी घटकांवर अनेक प्रयोग इत्थभूत माहितीसह दिलेले आहे. यातून मानसशास्त्र विषयाच्या विद्यार्थ्यांची गरज पूर्ण होईलच तसेच स्वतःचे चिकीत्सक अध्ययन करणाऱ्या व्यक्तींना सुद्धा हे पुस्तक पर्वणीच ठरेल.

Prashant

मानसशास्त्र ₹ 295

ISBN 978 93 [illegible]

www.prashantpublications.com
prashantbookhouse@gmail.com

Scanned with OKEN Scanner

D.R. Jaronde: Audyagic Mansashastra

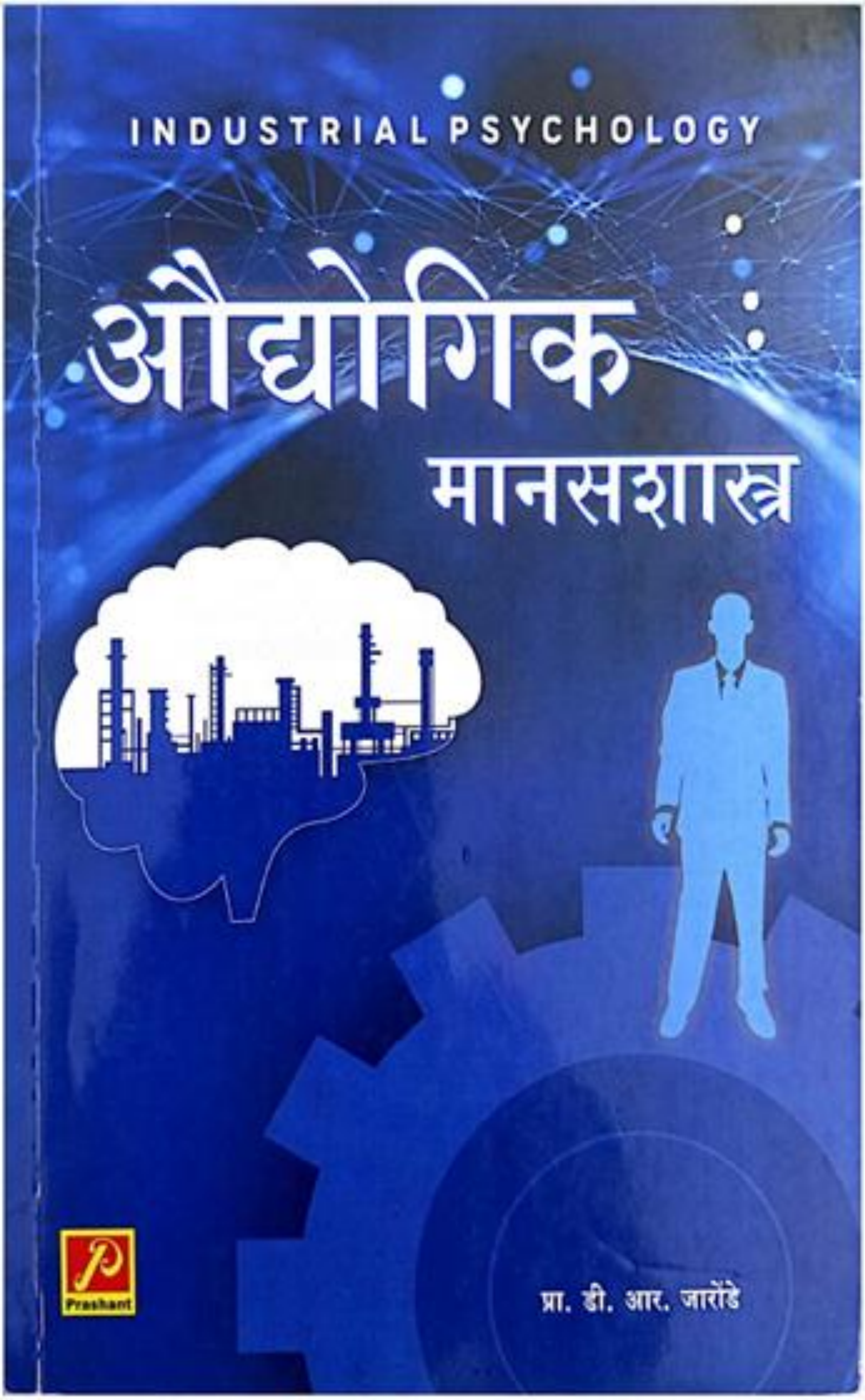

Scanned with OKEN Scanner

औद्योगिक मानसशास्त्र

© सुरक्षित

प्रकाशक व मुद्रक : रंगराव पाटील

कार्यालय : प्रशांत पब्लिकेशन्स, ३, प्रताप नगर, श्री संत ज्ञानेश्वर मंदिर रोड,
नूतन मराठा महाविद्यालयाजवळ, जळगाव ४२५००१.
दूरध्वनी : (०२५७) २२३५५२०, २२३२८००
ईमेल : prashantpublication.jal@gmail.com

प्रथम आवृत्ती : सप्टेंबर, २०१८   ISBN : ९७८-८१-९३६९२०-८-०
अक्षरजुळणी : प्रशांत पब्लिकेशन्स   मूल्य : ₹३५०

या पुस्तकातील कोणताही मजकूर, कोणत्याही स्वरूपात वा माध्यमात पुर्नप्रकाशित अथवा संग्रहित करण्यासाठी लेखक आणि प्रकाशक दोघांचीही लेखी पूर्वपरवानगी घेणे बंधनकारक आहे.

www.prashantpublications.com

Scanned with OKEN Scanner

अनुक्रमणिका

१) औद्योगिक मानसशास्त्र १५

Industrial Psychology

प्रस्तावना, व्याख्या, औद्योगिक मानसशास्त्राचा इतिहास, औद्योगिक मानसशास्त्राची व्याप्ती - १) कर्मचारी २) पर्यवेक्षक ३) व्यवस्थापक ४) यंत्रसामुग्री ५) भौतिक वातावरण; औद्योगिक मानसशास्त्राची कार्ये - १) कर्मचारी निवड २) उत्पादनक्षमता ३) विकास ४) प्रशिक्षण ५) यंत्रे ६) व्यवस्थापन ७) मार्गदर्शन; औद्योगिक मानसशास्त्राची मुलभूत तत्वे

२) कार्य मुल्यांकन २८

Work Evaluation

प्रस्तावना, व्याख्या; कार्य मुल्यांकनाची उद्दिष्टये - १) भविष्यकालीन नियोजन २) वेतन ३) नियुक्ती ४) बदली ५) बढती ६) पुर्नभरण ७) प्रशिक्षण ८) इतर लाभ ९) प्रलोभन १०) निवडप्रक्रिया वैधता ११) वैयक्तिक भेद; कार्य मुल्यांकन समिती - १) कार्यमाहिती मिळविणे २) माहितीची तपासणी करणे ३) कार्यांचे मूल्यमापन करणे ४) इतर व्यवसायाची तपासणी करणे ५) नवीन कार्याचे मूल्यमापन करणे ६) कार्यक्रम राबविने; कार्य मुल्यांकन पद्धती - अ) व्यक्तीनिष्ठ मापन पद्धती - १) श्रेणी पद्धती २) निबंध पद्धत ३) आलेखश्रेणी मापन पद्धत ४) गट तुलना पद्धत ५) प्रसंगाआधारीत मापन पद्धत ६) प्रश्नावली पद्धत ७) वर्तन मापन पद्धत; ब) वस्तुनिष्ठ मापन पद्धती - १) उत्पादकतेचे प्रमाण २) संघटनेच्या नियमाशी बांधिलकी ३) उत्पादकतेचा दर्जा ४) स्वभाव गुण ५) नवीन मापनतंत्राचा उपयोग; कार्य मुल्यांकन घटक - १) पद २) कार्यपद्धती ३) सामाजिक परिस्थिती

३) कर्मचारी निवड ४०

Personal Selection

प्रस्तावना; निवड प्रक्रियेतील घटक - १) पदाची संख्या २) कामाची स्थिती ३) मागणी ४) उमेदवाराची आवश्यकता; निवड प्रक्रियेतील पद्धती - १) कार्य विश्लेषण २) नेमणूक निर्णय ३) निवड तंत्र; निवडदात्यांची वैशिष्ट्ये - १) वस्तुनिष्ठता २) नैतिकता ३) कुशल ४) विशेष तज्ञ ५) अनुभवी ६) योग्य व्यक्तीमत्व ७) बुद्धिचातुर्य ८) वैचारिकता; निवड प्रक्रियेतील स्रोत -

Scanned with OKEN Scanner

रशियामध्ये १९२० पासून औद्योगिक मानसशास्त्राला सुरवात झालेली दिसून येते. औद्योगिक परिस्थितीमध्ये कर्मचाऱ्याचे स्वास्थ कसे चांगले राहू शकते या दृष्टीने प्रयत्न केल्या गेले. कर्मचाऱ्याचा एकंदरीत विकास साधला जावा, त्यातही व्यक्तीमत्व विकास व्हावा यासाठी मध्यवर्ती संस्थेतर्फे कार्य केल्या गेले. भारतात १९१९ मध्ये औद्योगिक मानसशास्त्राला सुरवात झालेली दिसून येते. या संदर्भाने याच वर्षात मानसशास्त्र विभागाला सुरूवात केल्या गेली. सद्यस्थितीत वाढत्या कामाबरोबर वाढणारा ताण औद्योगिक मानसशास्त्रामधील संशोधनाचा विषय झालेला आहे. कर्मचाऱ्याच्या प्रेरणा वाढलेल्या आहे. त्यामुळे सर्वच दृष्टीकोनातून औद्योगिक मानसशास्त्र उद्योगाच्या एकूण समस्याचे निराकरण करणारे शास्त्र ठरते तसेच उपयोजनात्मक साधन ठरत असल्याचे दिसून येते.

सद्यस्थितीत उद्योगाचे जाळे मोठ्या प्रमाणात विस्तारले आहे. त्याचबरोबर त्या उद्योगामध्ये स्थित व्यक्तीत चिंता, ताणतणाव, नैराश्य, संघर्ष, वैफल्य इत्यादींचे प्रमाण सुद्धा वाढत आहे. यावर उपाय करायचा असेल तर उद्योगामधील प्रत्येक घटकाचा मानवी मनाला, वर्तणुकीला केंद्रस्थानी ठेवून अभ्यास करणे गरजेचे आहे म्हणूनच या पुस्तकाचा उद्योगामधील कर्मचारी, व्यवस्थापक, संचालक, पर्यवेक्षक, प्रशिक्षक मार्गदर्शक इत्यादींना याचा फायदा होणारच आहे तसेच उद्योग क्षेत्रात 'करियर' करू इच्छिणाऱ्या विद्यार्थ्यांना तर हे पुस्तक महत्वाचे मार्गदर्शकच ठरणार आहे.

सदरील पुस्तकात औद्योगिक मानसशास्त्र, कार्य मुल्यांकन, कर्मचारी निवड, कर्मचारी प्रशिक्षण, नेतृत्व, प्रेरणा, मनोधैर्य, कार्य समाधान, कार्य ताण, व्यवस्थापन विकास, आंतरवैयक्तीक संबंध, उपभोक्ता वर्तन, जाहिरात, अपघात आणि नियंत्रण, औद्योगिक संघटना या घटकांचा परामर्श घेण्यात आलेला आहे.

₹350

ISBN 978-81-936920-8-0

Prashant

www.prashantpublications.com
prashantbookhouse@gmail.com

Scanned with OKEN Scanner